

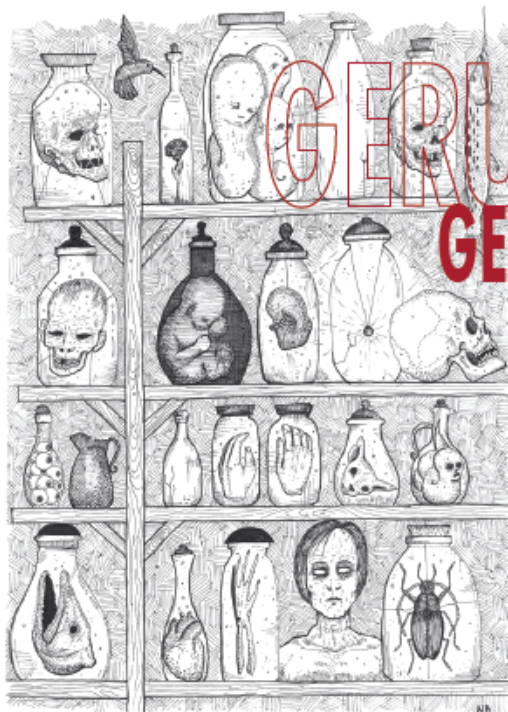

81. szám
2013.

EX

Symposium

irodalom művészet filozófia reflexió

GERUSIJA GERUSIJA

„Mivel a közös nevező a tőke, nem kellene csodálkoznunk a tekintélyelvű populisták, a valóság üzletemberek, a konzervatív modernizátorok és a neoliberalizmusok »furcsa« szövetségén, amikor a társadalmi újratermelés módszerei forognak szóban.”

Ivan RADENKOVIĆ

A GERUSIJA KIÁLTVÁNYA

Geruziánusnak lenni annyit tesz, mint kiszonyatosnak öregnek lenni. Tapasztalatunknak köszönve lettünk a vének tanácsának tagjai. Az Evrotasz mentén nőttünk föl, részt vettünk a kegyetlen háborúban, és megérdemeltük, hogy jogunk legyen önállóan dönteni életről és halálról, a felelősség túlsó oldalán álljunk. Vének vagyunk, még Matuzsálemmel is versenyre kelhetnénk. Van a bölcselet történetének egy gazdag hagyománya, amely szerint csak a vén lehet bölcs, és a fiatalok az ő áldozatai: Szókratésztől, akit az ifjú athéni polgárok megrontásával vádoltak, egészen Negriig, aki az *il cattivo maestro* csúfnevet kapta, mivel túl veszélyesnek bizonyult a hallgatói számára. Még egyszer: nagyon öregek vagyunk. A faszunk már évek óta nem áll föl, a mellünk már régtől fogva lóg. Mi csak a fogalmakkal hódíthatunk. Alkibiádész nem tud ellenállni elméleti auránknak, a páduai diáklányok nem tudnak szembeszállni a gondolkodásunkkal – főként a bolognai diákok és diáklányok védtelenek velünk szemben, és egyik elsődleges célunk, az alternatívák megmutatásával, éppen az ő befolyásolásuk. Mindenképpen meg fogjuk őrizni a spártai örökséget, a végletekig hűek vagyunk hozzá: aszkétákként utasítjuk el az „Enjoy!” imperatívuszát, az elmélet militarizálásával kívánunk kárt okozni a butaságnak, fogalmi fegyelemmel alázzuk meg a konformizmust. Geruziánusnak lenni annyi, mint gerillának lenni, Geronimónak¹ lenni.

¹ Az Amerikai Egyesült Államokban élő csirikava apacsok törzsi vezetője (1829–1909), aki hosszú háborút vívott a törzsi területeket elfoglaló európai telepesek ellen. (A lábjegyzetek a szerkesztő megjegyzései.)

A fogalmak a mi fegyvereink, készek vagyunk háborús gépezetekként használni őket. „Fiatal vagy még, Szókratész (...), s még nem ragadott úgy meg a filozófia”² – mondja Platón Parmenidésze, aki azt a tanácsot adja, hogy mielőbb meg kell öregednie, hisz a dialektika nem gyermekeknek való játékszer. Ugyanígy Hegel és Marx is azt sulykolják, hogy a fiatal emberek nem érthetik meg a dialektika legfontosabb elveit, a tagadás erejét és az ellentmondás feszültségét, ezért át kell alakítanunk őket: az öreggé válás a radikális elmélet kiterjesztése. A bölcselet alapvetően öreg! Nem is kíván fiatal lenni, se lendületes, se lobogó, se az élvezet helye – a neoliberalizmus ideális helye –, ahol az örök ifjúság hirdetői árulják a ráncosodás elleni szereiket... A bölcselet nem felüdülés, nem eksztázis, hanem erőfeszítés, fáradtság, tehát öregedés. A gondolat ráncos, és az is akar lenni! Mindenki, aki a hatásunk alá kerül, bekapcsolódik a harcba. Mi nem vagyunk gerontológusok. Mi nem az öregedés tüneteit vizsgáljuk, hanem kihasználjuk minden előnyét. Mi öregek vagyunk.

Az öregség nem biológia, az öregség az új szubjektivitás. Változtassuk meg a szubjektivitást, váljunk geruziánusokká! Nem az évek számától függ, hogy valaki öreg-e. Az öregséghez bátorság kell!

We can't change the country. Let us change the subject!

Abban a társadalomban, ahol a tudás nem áru, és nem a piac az érték monoteista mérceje, a filozófus pedig nem az emberi erőforrások menedzsere, egy ilyen geruziánus talán nem is lenne saját *raison d'être*-je. A harcvo-nal, amelyet elfoglalunk, abból az igazságtalan helyzetből adódik, amelyekbe a filozófia és az elmélet ma belekényszerült. A megfelelő válasz a radikális gondolkodás. Ezért a geruziánus bölcseleti politika mindennek a fejtetőre állítása: öregnek születünk, azzá fejlődünk, az öregkorból indultunk el a fiatal-sággal való találkozóra.³ Ezt pedig úgy csi-

² Platón: *Parmenidész*, 130e. (Kövendi Dénes ford.)

³ Vö. még David Fincher *Benjamin Button különös élete* című film-jével (2008).

náljuk, hogy a fiatalaságot öregedésre csábítjuk, arra, hogy megvesse az ifjúsági mozgalmak, a pártok ifjúsági tagozatainak elméletét, a világmegváltó fiatalokat, a gyerekcipőben járó fiatalaságot stb. Határozottan elutasítjuk a fiatalok szokszínű aktivizmusát is, de a passzív módon fogyasztó fiatalokat is, ezeket az önkéntes és boldog rabszolgákat, akik büszkén viselik láncukat – ez minden úr legtitkosabb vágya.

A mi fegyverünk, a világ feje tetejére állítása nem pusztán extrahálása egy már meglévő fogalomnak, a kapott többlet utólagos alárendelésével egy másik értékrendszernek – ami tulajdonképpen ugyanaz, mint a korábbi rendszer, csak a feje tetejére állítva. A kifordítás, a fejtetőre állítás egyúttal új mozgást is jelent, tehát nem ugyanazon mozgás ellentétes irányúvá tételét, semmiképpen sem ismétlést, ami majd visszavisz bennünket az ifjúság „régis szép napjaiba”, mert azok a „régis szép napok”, amelykről mindig azt állítják, hogy meg kell élni és ki kell élvezni őket, nem is léteztek soha. Mégis, mindig is öregek voltunk, évszázadok brutális tapasztalataival a hátunkon, ezért el kell tűnődnünk: miért rövidítenénk meg magunkat ezekkel az évszázadokkal, amikor a korunkat számoljuk éppen? Ha elkerüljük az önmeg rövidítés élvezetét, eszünkbe jut majd a saját őstörténetünk: a predesztináltságot arra a világra, amelyet nem ízlelhetünk, nem láthatunk, nem hallhatunk, és amely világban ennek ellenére egyféle brutális logika érhető tetten. Vénységünkre szembesülni ezzel a logikával annyi, mint megsejteni, hogy ez nem annak az életnek a világa, amelyben az ifjúság „régis szép napjai” megélhetőek lennének, hanem egy másik világ; neve is van: a termelés világa! A fejtetőre állítás tehát annyit jelent: az áru-sugarút pánfetiszta termelésének világát a fogalombarikádok termelésévé változtatni! Tanuljunk meg eltávolodni a tehetetlenségtől, tanulgassuk a megtorpanást és az elindulást is. Váljunk egygyé az új mozdulattal. Csak ily módon sejtethetjük meg azt az életet, amit állítólag szavatolnak a számukra, így válunk motiválttá, hogy elutasítsuk a gyengébb minőségű gyár-

tók szimulákromaival történő önkielégítést. Mint amikor gyerekként azt kiabáltuk, hogy „eredetit akarunk!”, most az eredeti és az új öregjei leszünk.

Öregnek lenni annyi, mint geruziánusnak lenni. Az öregség egyetemesség. Mindenki lehet öreg, ha elhatározza, hogy elméleti fegyvert vesz a kezébe. Gerúzia az a hely, ahonnan célozni lehet...

A Gerusija: dolog. Stvar.⁴ Dologiság–öregség. És mi mind öreg dolgok vagyunk.

Simone de Beauvoir pompás könyvet írt az öregségről. Számára az öregség egy külön hely, mert „kiválóan leleplezi a kizsákmányolás rendszerét, amelyben élünk”. Tudjuk, hogy az állam hogyan veti ki magából a termelni nem tudó munkásokat és munkásnőket, akik az öregkor felé közelednek, és akik már haszontalanok az értéktöbblet megteremtése szempontjából. Tudjuk, miként nem gondoskodnak a nyugdíjasokról, és hogyan fest mindez abban a társadalomban, amelyik elhagyja a szociális állam kereteit. Az öregek azok, akik már nem adják át magukat az élvezeteknek. Öregnek lenni tehát annyi, mint üres térben állni – s egy ilyen helyen történhetnek új dolgok is.

Világ öregjei, egyesüljünk!

Ha a bölcséletért folytatott harc társul a politikai fölvilágosításért folytatott harccal, akkor mindkettő egyetlen szervezési elven alapszik: a határozott munkások munkáján (Lacan). Egy üres mezőt nyitottunk, amit csak a munka és a bölcséleti fegyelem foglal el. Mindenki része lehet ennek a mezőnek, és bárkivé válhat, ha elfogadja a munkát önmeghatározásként. A mi szubjektivitásunk ennek a – világos és becsületes ideák elérésében, az újraoktatásban, az újraértelmezésben

4 A Gerusija folyóiratának elnevezése, jelentése: „dolog”. A szerb nyelvű eredeti szöveg itt a – kantianus-heideggeriánus-lacaniánus áthallással is bíró – *dolog* („stvar”) fogalma és az *öreg* („starac”) szó összevonásával játszik.

folytatott munkának – a folyamatos eredménye. És tudatában vagyunk annak, hogy a munka kapitalista bitorlásának korában egy ilyen fölállást könnyű lesz azzal megvádolni, hogy meddő és használhatatlan elméletgyártás, elvont és irreális. De az, ami a hatalom aktuális logikája számára irreális, az számunkra éppenséggel kívánatos, lehetetlen és szükségszerű hely – kezdőállás egy pozícióért folytatott harcban, a bölcséleti és fogalmi hegemoniához vezető hosszú és fájdalmas menetelésben. Az új politikai és erkölcsi horizont megteremtésére képes közös szimbolikus univerzum meghódítása az az út, amelyen a mi bölcséleti munkánk halad.

A kapitalizmus, mint a nem-érzéki érzékiség világa, tulajdonképpen a reális absztrakciók birodalma. Lévéen a kapitalizmus, mint olyan, absztrakt – és a kizsákmányolás nem biológiai vagy személyes jellegű, hanem mindenekelőtt strukturális, tehát láthatatlan és személytelen –, a kapitalizmus elleni harc csak az elmélet eszközeivel lehetséges. Ez erőteljes tézis: az első emancipáló vállalkozásról van szó, amely megfelelő elmélet nélkül nem lehet eredményes. Történelmi szempontból elmondhatjuk, hogy az antikapitalista harc ez ideig csak a kapitalizmus előtti társadalmakban volt eredményes – tehát ott, ahol létezett látható társadalmi osztály, látható dominancia, mint a *ressentiment* lehetséges tárgya, mint nyilvánvaló ellenfél. A tevékenység igazi kihívását a következő kérdés tartalmazta: hogyan tehetünk bármit a nem-érzéki érzékiség világa ellen?

A tőke világának mai, belterjessé tett terében szükségszerűvé vált a külső világ tereinek kialakítása és föltérképezése. A filozófia vajon képes-e fölállalni az úttörő szerepét egy ilyen áttörésben, lerohanásban, megszakításban, kiugrásban, szétfeszítésben? Lehetnek-e Nietzsche kívülről érkező barbárai filozófusok?

Az öregség nem engedi át magát az élet és az ifjúság hipnotikus áramlásának, inkább távolságtartó és távolodik. *Az öreg idegen!*⁵

A Gerusija/gerúzia Brecht *Verfremdungseffektje*.

Az „antiautoritatív mező” (Rudi Dutschke) tágulása manapság szükségszerűvé aktualizálódott. Az egyetemen belül és kívül egyaránt. Elsődlegesen a tudás hierarchizálása és kommercializálása, az oktatás bürokratizálása elleni harc formáját ölti magára – röviden: szembemegy a piaci egyetemi modellel. A szubverzív tett a társadalmiság minden szegmensét, így az iskolarendszert és az oktatást is strukturáló egyenlőtlenség elve ellen irányul. Ezért az *alter egyetemért* folytatott harc a társadalmiság széles mezejének emancipálását célozza meg, annak minden ellentmondásával együtt. A társadalmiság ellentmondásainak politizálása és az elméleti-filozófiai fölvilágosítás kéz a kézben jár.

Manapság a kiáltvány formája is ellenállásnak számít. Vele fejezzük ki az igazság és a program eszméjéhez fűződő hűségünket. Éppen a látszólagos anakronizmusa teszi hatásossá. Badiou szerint minden kiáltványban kell lennie egy „elérkezett az ideje, hogy kimondjuk...” kezdetű mondatnak. A kiáltvány: beavatkozás egy adott helyzetbe. Geruziánus kiáltványt írni annyi, mint állást foglalni az újvidéki, a nyugat-balkáni és a globális helyzettel szemben.

Elérkezett az ideje, hogy öregek legyünk!

RAJSLI Emese fordítása

⁵ Az eredeti, szerb nyelvben szójáték: „Starac je stranac!”

HASZNÁLATI ÚTMUTATÓ A GERUSIJA OLVASÁSÁHOZ

Kísértet járja be a világot – a közösség, a közösségiség kísértete. Minden új és régi hatalom arra szolgál, hogy ellehetetlenítse ezt a kísértetet: az államapparátusok és a pszeudoközösségek neokonzervatív változatai (a nemzet, a polgári család, az egyház), a pénzügyi piacok és az önmagát értékesítő tőke késő kapitalista áramlásai, a „szükségszerű megszorítások” és az elbocsátások, a profitábilis-menedzserszemléletű egyetemek és a bolognai rendszer, a föltámadott mizogínia és gerontofóbia, a látványmédia és a pacifikáló kultúra monopóliumai, az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap... Semmi nem idéz elő nagyobb félelmet és gyűlöletet, mint a közösségiséggel kapcsolatos fogalmakra való hivatkozás: kommunizmus, *common*, kommuna, kollektivizmus, testvériség (nem csak a „fraternité”, hanem a „sororité” is!)–egység... Attól függetlenül, hogy az emancipatorikus törekvés egy új társadalom kiépítésére irányul, amelyben a közjavak szférája biztosítja majd a mindenki számára szükséges életfeltételeket, vagy az internetokrácia megszabta virtuális jára-

A *Gerusija* csoport *Stvar* című folyóirata harmadik számának – általános érvényű – előszava; lapunkban csekély mértékben szerkesztett változatban jelenik meg. (A lábjegyzetek a szerkesztő megjegyzései.)

dék elleni harcban, esetleg a tudás árujellege megszüntetésének kísérletében nyilvánul meg, a közösségiség vállalkozása aggasztó – az uralkodó ideológia és az uralkodó osztályok számára. A közösségről szőtt álmok egyszerre számít bűncselekménynek és minősül totalitárius fantazmagóriának, de ugyanakkor naiv elképzelésnek is, mivel nem veszi figyelembe az „emberi természetet”, azaz az egoizmus magától értetődő robinzonádját.

A geruziánus közösség nem más, mint a közösségiség kísértetének egyik új formája. Mi, baloldali vének, egy elméleti-politikai-ideológiai teret építünk, amely a domináns előítéletek szemszögéből elképzelhetetlen. A valódi, kollektív szubjektívizációs folyamatok magukba foglalják a „mi” fogalmát, amely nem pusztán a kezdetektől létező egyéni preferenciák összessége, épp ellenkezőleg, a közösségivé válás munkájának következménye, túl az értelmiségi vállalkozók konszenzusain és a konkurens fallokrata menedzserek konfliktusain. A huszadik század nagy próbálkozásai (az avantgárd, az anarchista/kommunista csoportok, a Bourbaki-csoporthoz¹ hasonló kollektív tudományos projektek, a szerelmi kommunák) már a formájuknak köszönhetően egyfajta ellenirányú tendenciát mutattak. Hogyan jöhet létre egy közösség, különösen, ha a gondolkodás közösségéről van szó? Együtt gondolkodni, együtt írni, együtt olvasni, együtt szerkeszteni, együtt publikálni... – mindez *valami mást* föltételez. A dividuumok úgy keletkeznek, hogy megosztják, *share*-elik ideáikat a közös térben. Erről a „mi”-szubjektivitásról szólva figyelembe kell vennünk a dinamizmust, a folyamatszerűséget, az új megalkotásának igényét. „A kollaboratív munka még ma is megbotránkozást vált ki: mi a helyzet az aláírás magántulajdonával, és vajon Brecht nem használta-e ki a vele együtt dolgozókat?” (Frederic Jameson) – Így igaz. A *Gerusija* botrányos. A hatvanas évek tömegfogyasztó társadalmának elemzésében Adorno azt állítja: a botrány akkor keletkezik, ha a partikuláris legyőzi az univerzálisat. Manapság, az olcsó

¹ Francia matematikusok 1934-ben alapított csoportja, akik ezen a néven közölték közösen átbeszélte munkáikat.

Maja Solar

TURIZMOLOGOS

„A turizmus – mint az áruforgalom mellékterméke, a fogyasztási cikként kezelt embertranszfer – alkalom arra, hogy elmenjünk megnézni azt, ami már banalizálódott.

Az utazások gazdasági alapon történő megszervezése garantálja a különböző helyek egyformaságát. A modernizáció, ami lerövidítette az utazás idejét, egyúttal leszűkítette azt a teret is, amelyen belül az adott irányokba utazhatunk.”

(Guy Debord)

tenger a magasan ívelő ínyű fogakban
elárasztott kép
arbitrális füttyentés
az égbolt lingvisztikája az ideges hullámokba
folyik
emberek=formák tobzódása az éttermekben
mert nem tudnak magukkal mit kezdeni
a saussure-i eső idején
egy nagyon súlyos nő
két súlyos lányával
súlyos férje hátát kenegeti
az övét a férj nem, ezt ő magának megteszi
a tenger előnti a szállodákat szalonokat a drága
szezonzellegű falatokat
a strandon virító popsikat
a napi politika fészkelődésében
éppen ott, a turistairodák közötti egérutakon
jött létre az irodalom
át kell hangolni a nyelvet

OROVEC Krisztina fordítása

individualizmusok neoliberális tengerében, épp ellenkezőleg, a *Gerusija* fölháborító módon kihangsúlyozza a közösségiség horizontjait. A *Gerusija* valóban elképzelhetetlen alternatíva. Kielezi az elképzelhetetlen ereje és annak a valaminek az erőtlensége közötti konfliktust, amit egyébként megvalósítható-

ként és lehetségesként adnak el nekünk. Kiáltványt írni, ami látszólag anakronizmus, de hű az igazság és a program eszméjéhez, a közös írás tetteként – vajon nem elképzelhetetlen vállalkozás? „Bevezetés a radikális elméletekbe”: az igyekezet, amelyik megpróbálja fölkatarni az emancipáló közös nevezőt az összehasonlíthatatlannak tűnő kortárs elméletekben – vajon nem megengedhetetlen vállalkozás? Előszót írunk, és egyre inkább közösséggé válunk... Meg kell teremtenünk azt, ami közös. Enélkül nem lehetne megérteni, mi köti össze, időről időre, Regensburg és az újvidéki Liman, Torino és Temerin, Marseille és a belgrádi Zvezdara lakásait...

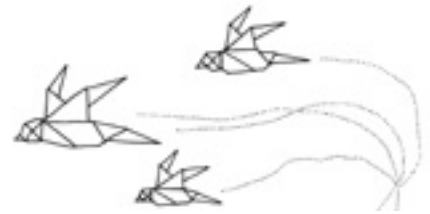
2012 a *Gerusija* fordulatának éve volt. 2012-től új időszámítás kezdődik a geruziánusok számára. Megírtuk a kiáltványunkat – ami ez ideig szerbül=horvátul, angolul, olaszul és németül, mostantól pedig magyarul is olvasható –, megszerveztük és belefogtunk a „Bevezetés a radikális elméletek” elnevezésű előadássorozatba, létrehoztunk egy honlapot,² nyári egyetemet tartottunk a Fruška gorán „Baloldal” címmel, részt vettünk a „Susreti” nevű összeövetelen („Találkozások: baloldali kritikus prespektívák”), fölvetjük a „Bevezetés” előzetesét, együtt megírtunk több milliárd e-mailt, kommunizmusról szóló szövegeket fordítottunk közösen... Igen, aktívak voltunk, maga voltunk az aktivitás! De számunkra a – valójában stagnáló, a status quót fönn tartó – társadalom lázas hiperaktivitása, a *multitasking* és a fogyasztói tornagyakorlatok ideológiája, a nem fölzsabadító jellegű megszállott cselekvések, a *munkaholizmus*, a tudat filozófiáját vagy pszichológiáját erőszakoló vállalkozások vagy bármi hasonló, az „öntudatlan” vagy „tudattalan” tömegek „fölvilágosítására” irányuló tevékenységek, a mikropolitikai csoportok aktivizmusa, ami az univerzális Tőke mozgásához járul hozzá a saját kis kapilárisaival... – ezek mind az aktivitás strukturális értelemben elégtelen aspektusai. A mai kor az öncélú aktivitás kora, a munka intenzívvé tételéé, az olyan aktivitások ki-

² <http://gerusija.com>

zsákmányolásáé és margóra szorításáé, amelyek radikálisan megváltoztatnák a társadalom alapvető viszonyait.

A sebesség tudománya, avagy a dromológia, hogy Paul Virilio kifejezését használjuk, valamint a tőke által igényelt aktivitások delíriumos interpretálása a rossz végtelenként működő rossz aktivitás példája. Az idő benépesítésének aktivitása egydimenziós aktivitás, mely egydimenziós embert kíván, aki képes a gyorsított árufogyasztásra. A tőke diktálta strukturális korlátozás, amely a passzivitás állandó aktivizálásában jelentkezik (passzivitás alatt itt azt értjük, hogy akcióink a bolt polcain föllelhető „választék” sokaságának reprodukálásában merülnek ki), a szabadság illúzióját teremti meg, de vajon kinek a szabadságáét? Amennyiben szeretnénk megváltoztatni a termelési viszonyokat, akkor az egyébként magától értetődő aktivitást és passzivitást is másként kell elgondolnunk. Így aztán a fő tematikánkká az aktivitás és a passzivitás vált. A reálszocialista rendszerek negatív lecsengése és a baloldali politika eltűnése ahhoz vezetett, hogy a kommunizmus eszméje a ködös köztudatban a legyőzöttség és a meghaladottság bélyegét viseli. Ezzel szemben a kortárs szerzők kommunista ideáról és annak lehetőségeiről szóló cikkeinek lefordítása azt a feladatot látja el, hogy fölvesse a politikai alternatívák és más társadalmi viszonyok újragondolásának lehetőségét. A kommunizmusról szóló cikkek lefordítása kísérletet tesz arra, hogy magát a kommunizmust tegyük lefordíthatóvá, magyarázható mértékben kifejtetté és szimbolikusan meghatározottá. E téren szükségünk van további harcostársakra – a filozófiatörténetben is. A német filozófia és a francia forradalom kora kulcsfigurájának számító Kant a lázadó szerepében jelenik meg, ezért a burzuj kalap és a békés városi sétához szükséges sétapálca helyett a kezében kardot és a forradalom zászlaját tartja. Amikor Kantról szóló szövegeket közlünk, szeretnénk fölhívni a figyelmet filozófiájának aktuális, termékeny, talán új és kreatív aspektusaira, amelyek igen fontosak lehetnek egy potenciális közösség átgondolásához, és a radikális tár-

sadalmi változások végbeviteléhez. A kommunizmus témáját körbejáró fordítások és Kantról szóló szövegek mellett új teret nyitunk az interjúk számára is. Az írás–kérdés–föltevés–válaszadás közösséget föltételező szövegformaként az interjú az elméleti harcok egyik leghálásabb eszköze. Újdonságnak számítanak a konkrét esetekre vonatkozó (politikai, történelmi, filozófiai, szociológiai) elemző szövegek, amelyek a *Stvarban* a „Közvetlen érintettség” rovatnevet kapták.

Mivel az ország, ahol a kiadványunk megjelenik – Szerbia –, két domináns politikai blokkra oszlik – jobboldalra és liberálisra (az Első és a Második Szerbiára) –, az a feladat várt ránk, hogy egyértelműen a Harmadik lehetetlen szerepét, a baloldali elméletek világos megfogalmazását vállaljuk föl. A *Gerusija* most is és ezentúl is azokkal az elméletekkel foglalkozik, amelyek a baloldali-emancipatorikus gyakorlat számára fontosak. A geruziánus szubjektum tehát nem értelmezőként változtatja meg a világot, mint aki fölfedezi a társadalmi kapcsolatok alapelveinek jelentőségét, hanem történelmi szubjektumként, az önmagunk megismerését eredményező elméleti-politikai-emancipatorikus aktivitással. Ha a társadalom alapvető formája az osztályharc, akkor ennek a formának az ismerete nem lehet pusztán külsődleges a küzdelmeink szempontjából. A geruziánus alanyiség tudása önreferenciális, önmagára utaló, és nem semlegesen objektív. Geruziánusnak lenni annyit tesz, mint iszonyúan öregnek lenni, függetlenül az életévek vagy a ráncok számától. Igen, a *Gerusija* maga a botrány. Öreg – politikai és elméleti értelemben egyaránt. Legyünk hát öregek, férfiak és nők, *együtt*, és változtassuk meg *együtt* ezt a nem-közös teret!

RAJSLI Emese fordítása

MIT IS JELENT TÁJÉKOZÓDNI A RADIKÁLIS GON- DOLKODÁSBAN?

Marx halott! Ez az abszurd, ráadásul arrogáns fölkiáltás tulajdonképpen azt a vágyat leplezi, amely szerint a kapitalizmus él és élnie kell. Az a pozíció, amely kimondja Marx vagy akárki halálát, aki elméletileg vagy tevékenyen megkérdőjelezi a kapitalista viszonyokat, voltaképpen elutasítja vagy közönnyel szemléli a kapitalizmust életben tartó viszonyok problematizálását. Következésképpen nem is egy haláleset megállapítása forog fönn, hanem gyilkossági kísérlet, merénylet egy kísértet ellen, amely továbbra is megszállva tart és rémülettel tölt el sokakat, kiváltképp manapság, amikor az események objektív alakulása Marxtól aktuálisabbá (tehát elevenebbé) avatja sok más szerzőnél, akik – megérdemelten vagy sem – már megölték „örök” lakhelyüket a viták, eszmevitatások, referenciák és idézetek intellektuális honában. Van-e értelme a felkiáltásnak, hogy „Hobbes halott!”? Vagy annak, hogy „Nietzsche halott!”?¹ Miért volna ez Marx esetében másként? Igaz, ha Marx halálhírének terjesztése arra az időszakra volt jellemző, amelyben a kapitalista liberális-demokratikus ide-

ológia Francis Fukuyama nyomán megérezte a diadal ízét, akkor ma egy fordított tendenciát figyelhetünk meg: a háttérbe szorított szerzők és az elfeledett témák lassan ismét belépnek a nyilvános diskurzusba. Maga a „kapitalizmus” szó is, amelynek nyilvános használatát nemrég még mellőzték, ismét divatba jött, mégpedig egy másik, karizmatikus szó kíséretében, ami egyesíteni fogja az emberiséget – ez pedig a „válság”. Ahogy Terry Eagleton mondja: ha a kapitalistákat a kapitalizmusról halljátok beszélni, tudni fogjátok, hogy a rendszer bajban van.² A Merriam–Webster szerint 2008 folyamán online szótárunkban a legtöbbet keresett szó a „bailout”³ volt, a harmadik helyen pedig a „szocializmus” állt (2012-ben a legtöbb ember a „szocializmus” jelentésére volt kíváncsi, ami a leggyakrabban keresett szavak listáján az első helyen osztozik a „kapitalizmussal”).⁴ 2008-ban, amikor a gazdasági válság mindenki számára láthatóvá tette az igazi arcát, az *amazon.com* online könyvesboltban hétszáz százalékkal többet adtak el a *Kommunista kiáltványból*, mint annak előtte.⁵ Marx műveinek berlini kiadója nem titkolja, hogy jócskán profitált a válság nyomán támadt érdeklődésből,⁶ Japánban pedig *A tőke* mangakiadása is megjelent. Ugyanebben a 2008-as esztendőben Reinhard Marx müncheni bíboros a *Spiegelnek*⁷ adott interjújában, amely *A vad spekuláció bűn* cím alatt láttott napvilágot, kijelenti, hogy igaza volt trieri névrokonának, Marx kapitalizmus-elemzései cáfolhatatlanok, és tévedés őt a történelem loomtárába utalni. Ugyanebben az időben a *Linke* német baloldali párt az egyetemeken és a nyilvános helyeken *A tőke* olvasását szorgalmazza egy kampány keretében. Úgy látszik, még a Wall Street is fölfedezi Marxtól és olvassa *A tőkét*, hiszen Nouriel Roubini azt nyilatkozta a *Wall Street Journalnak*, hogy Marx helyesen gondolkodott, ami-

2 Terry Eagleton: „In Praise of Marx”. In *The Chronicle*, 2011. 04. 10.

3 Kisegítés, szubvenció. (A szerk. megj.)

4 *Words of the Year 2012*; <http://www.merriam-webster.com/info/2012words.htm>.

5 *The Times*, 2008. 11. 09.

6 Inter Press Service, 2008. 11. 07.

7 *Der Spiegel*, 2008/44.

1 „Isten halott” – mondta Nietzsche. „Nietzsche halott” – mondta Isten. (A szerkesztő megjegyzése.)

kor a kapitalizmus önfelszámolásáról beszélt. A müncheni bíboros – akit ráadásul Marxnak hívnak... –, a német baloldal meg a *mainstream* közgazdászok ugyanazt gondolnák? Forradalom történt, anélkül, hogy bárki észrevette volna? Azt kell a mindig éber teoretikus szem feladatául szabni, hogy figyelmeztessen a potenciális „passzív forradalomra”, amelynek domináns ideológiája, abból a célból, hogy megerősödve föntartsa uralkodó helyzetét, kész fölszippantani és bekebelezni a saját antitézisé, saját kritikáját és negációját. Más szóval nem elegendő csupán szembeszegülni az antikapitalista antitézissel, hanem meg kell határozni ennek az antitézisnek a karakterét, a lehetőségeit a teljes önállóságig fejleszteni, hogy ne szippantassa be a domináns és uralkodó eszme- és hiedelemrendszer. Biztosak lehetünk benne, hogy a mai társadalomban a passzív forradalom előbb-utóbb magára ölti a legújabb divat és a médialátványosság formáit.

2012 novemberében, amikor a Sandy hurrikán lecsapott Amerika keleti partján, története során első ízben két napra bezárt a New York-i tőzsde. Ami nem sikerült az Occupy Wall Street mozgalomnak, sikerült Sandy elvtársnőnek. A természeti csapás alkalmat ad arra, hogy reflektáljunk a kapitalizmus természetére, a kapitalizmus ugyanis előszeretettel természeti jelenségnek tünteti fel magát, azaz olyan szükségszerű természeti állapotnak, amelyik hajlamos a katasztrófákra, amelyeket áldozatkészséggel illik fogadni. Könnyen lefülelhetjük ezt a szükségszerűségekre támasztott igényt, ha nyomon követjük a gazdasági újságcikket és a médiában felbukkanó gazdasági információkat. Úgy visszhangzik bennük a „spread” szó, mint a pénzügyi szelek elkerülhetetlen kavargása az elérhetetlenül magas légkörben. A „hitelképesség” szent betűit úgy értelmezik, mint az immunrendszer ellenállóképességének jelét a világban dúló adósbetegségekre. A gazdasági válságot a természeti katasztrófák ontológiai rangjára emelik. S amint nincs értelme bírálni a hurrikánt, az árvizet vagy az aszályt, a naturalizált kapitalizmus is kívül áll a kritika hatókörén.

Elegendő csupán megmagyarázni, tudományosan megérteni, hogy jobban elfogadjuk, esetleg kicsit megreformáljuk, miközben a tőke mértéktelen szaporodását óhajtó falánkság rossz végtelensége, amely az emberi élet, sőt az egész természet kárára megy, lényegében érintetlen marad. Ha így állunk a dologhoz, logikus, hogy a kapitalizmusnak csak egyetlen ellenfele van, az olyan igazi természeti csapások, mint a hurrikán. A két „természeti” erő összecsapása során az igazi természeti erő, a hurrikán egy percre mégis képes volt zavarba hozni és megállítani a nagy erejű kapitalista gépezetet, ám abban a pillanatban, amikor a helyzet stabilizálódott, a kapitalizmus diadalmasan folytatta „természetes” működését és a kizsákmányolás viszonyainak spontán, mindennapos reprodukcióját. Napjainkban épp arra megy ki a játék, hogy kritika alá vonjuk ezt a mesterséges természetességet, s hogy a kapitalista társadalmi viszonyok struktúráját visszahelyezzük gyakorlatának társadalmi és történelmi terepére. Ez a tett filozófia nélkül lehetetlen. Túl nagy a tét ahhoz, hogy az antikapitalista harcot átengedjük Sandy elvtársnőnek és természeti partnereinek. Mindez Brecht verssoraira emlékeztet bennünket:

*Erőszakot tesz – így tartjuk – a szélvész,
meggörbítve a körtefa törzsét.
De mit tartsunk arról a viharról, amely
az útépítők hátát görbíti meg?*

Ezek szerint a radikális gondolkodás első axiómája a kapitalista társadalom denaturalizációja – azáltal, hogy konkrét történelmi-politikai elemzéseket végzünk, amelyekkel kimutatjuk a kapitalizmus *nem-szélsőséges* természetét és megdöntjük azt a metafizikai tézist, miszerint *kapitalizmus sive natura*. Már magának a denaturalizáció tézisének is jeleznie kell a repedést, amelyből a lehetőségek tere, azaz egy másfajta társadalom elgondolásának alternatívája nyílik. A vihar, „amely az útépítők hátát görbíti meg”, a láthatatlan erőszak, amit a dolgok spontán, természetes velejárójának tartanak, akkor szenvedni majd el első vereségét, amikor többé nem tekintik

természeti jelenségnek a társadalmi antagónizmusokat és az egyenlőtlenséget.

Érdekes megfigyelni, hogy bizonyos történelmi időszakokban miként jelenik meg a társadalmi konfliktusok és az egyenlőtlenség naturalizációja, s ez miként fedí le a liberalizmus történetét – hiszen nagyon gyakran a liberális gondolat fősodrának a partjain jelenik meg: „A föld legirigyebb teremtményei a keletiek... A keletiekhez irigységben és tunyaságban legközelebb állnak némely dél[-]

európai népek... Tétlenség, hajlamhiány átkosabb akadályait képezik az emberi tökéletesedésnek, mint az erélynek bármely tévedése... Főleg ez az, ami vad vagy félvad állapotban visszatartja az emberiség nagy többségét.” Ezek a szavak nem valami brüsszeli bürokrata vagy Angela Merkel száját hagy-

ták el – aki a görögökre hárította a válság miatti pszichológiai-mentalitásbeli-kulturális felelősséget –, hanem az egyik fő liberális, John Stuart Mill írta le őket. A folytatásban ez áll: „Az angolok nézete az életbeni előrehaladásról egészen más irányt követ, t. i. a kereskedésben vagy valamely mesterségbeni sikert. Ők rendkívül undorodnak az oly egyénektől és politikai pártoktól, melyek csak a hivatal felett versengenek; és semmi sem támaszt bennök több ellenszenvet, mint a közhivatalok szaporítása, mely dolog mindig népszerű volt a száraz földi népeknél, kik bürokratiától elárasztva, örömeztőbb fizették a nagyobb adót, mintsem hogy annak kevesítésével apasszák személyes kilátásuk reményét a hivatalra.”⁸ J. S. Mill bizonyos szempontból elfogadja a szigetlakók fensőbbrendűségét Európa kontinentális országaihoz viszonyítva, amelyeknek az ő ideológiai képzeletvilágában olyan szerepük van, mint amelyet ma a Balkán és Dél-Európa hordoz: önállótlán és elhanyagolt népek, akik képtelenek lépést tartani a liberális kapitalizmus fejlődésével. A szorgalmas Észak vagy Nyugat – az ideológiai elhelyezéstől függően –, valamint a lusta és nem valami termelékeny, végső soron tehát közömbös Dél vagy Kelet sztereotípiája tehát nem csupán jelenkori jelenség, hanem valamiféle ideológiai állandó, ami végighúzódik a liberalizmus politikáján, és a legkülönbözőbb szerzőknél megtalálható.

Nem okvetlenül szükséges, hogy az említett sztereotípiák mindig a másik, „rivális” népen csapódjanak le. Guglielmo Ferrero olasz publicista és történész, aki a huszadik század elején a *Critica Sociale* olasz szocialista lap munkatársa volt, az európai dinamikát úgy értelmezi, mint a „germán fajok” (a németek és az angolok) domináns fejlődése meg a múltban fölgyúlt gazdagságon élőködő latin fajok elmaradottsága és passzivitása közti ellentétet.⁹ Ugyanez a szerző hasonlóképpen olvassa a nagy-britanniai ír kérdést: mint ami két „faji erő”, a vállalko-

⁸ John Stuart Mill: *A képviselői kormány*. Emich Gusztáv kiadása, Pest, 1867. Jánosi Ferenc ford.

⁹ G. Ferrero: *L'Europa giovane*. Treves, Milano, 1903.

AUTOPOÉTIKA

- **anti-hermeneutika.** úszás a textus spektákulumában. nem létezik kulcs a jelentés felfedéséhez, nincs jelentés. nem kell megérteni. nem kell műveltnek lenni az értelmezéshez. nem kell értelmezni. nem megérteni való. inkább az óceán hívó szava. (az óceánt cápák sziluettjei tarkítják). vagy akarsz úszni, vagy nem.
- **amnézia.** 1992-től 1996-ig szarajevóban éltem. szinte elfelejtettem, ami ott történt. csak a neveket nem felejttem el, elfelejttem az embereket is. az eseményeket is. csak nagyon ritkán írok „személyes tapasztalatokról”. a feledés csodás cselekvés. erőteljes poétikai gesztus.
- **költemény.** a képernyő. a képernyő költemény. peregnék a képek, mint egykor a futószalag az üzemben. (egykor, az ipartalanítás és minden idők legszörnyűbb pusztítása előtt.) a költemény foszforeszkáló lyukakat hoz létre az időben. (amely nekem nincs. ezért fájdalom árán kell megteremtenem.)
- **termelési viszonyok.** bocsáss meg, audre lorde, de a költészet igenis luxus. igen. amikor alárendelt vagy, amikor másnak termelsz, amikor kilátástalan helyzetű dolgozó nő vagy, amikor pusztán túlélés, amikor csúszol-mászol a hatalom előtt, amikor kikészülsz, amikor proletárnő vagy, amikor szenvedsz és hagyod, hogy a félelem a csontodig hatoljon, amikor a gumibot szüntelenül a fejed fölött lebeg, amikor nem lesz mit enned, ha nem állsz rá, hogy napi 33 órán át kihasználjanak, amikor panoptikus horrorban élsz... akkor az írás lehetetlennek tűnik – akár a moziba járás.

zó kedvű angolszász és a fegyelmetlen, a szervezettséget nem tűrő kelta összetűzéséből fakad. Épp ezért nem meglepő, hogy a korabeli Olaszországban az ún. déli kérdés még a szocialista körökben is naturalista olvasatot kapott: egyenlőségjelet tettek a déliek

- **elmélet.** továbbra is idegesít a nem-gondolkodás elharapózása. nagyon unalmas. bazmeg. rá vagyok izgulva az elméletre.
- **álomban.** néha a költemény álmomban történik meg. néha megjegyzem, s néha nem. de a legjobbak az álomban történő performanszok.
- **idő.** a költészet mint *time-izmus* (judita šalgo költőzseni mondja az *én hatpercem* című versében, hogy az irodalom idő. *time-izmus*. időbeli irodalom. hidegvérű. „percek és attrakció”). mindinkább azt gondolom, azért írok verseket, mert nincs időm a regényíráshoz.

OROVEC Krisztina fordítása

és a primitivitás közé – így az ország gyorsabb fejlődésének elmaradásaért az Észak és a Dél közötti összemérhetetlen és összehasonlíthatatlan különbséget tették felelőssé. Olaszországban két Olaszország van, mondta Filippo Turati szocialista vezér. Fölösleges hozzáfűzni, hogy ez a fölfogás manapság is tovább él sok olasz liberális, szociáldemokrata és más „baloldalinak” mondott áramlatban, és nem csak ott (gondoljunk a Vajdaságra Szerbiában, a két Szerbiára stb.): az Észak fensőbbrendű, a Dél gazdasági és társadalmi elmaradottságának oka pedig nem a kapitalista rendszer, hanem az odalenti, déli emberek „természete”: gyámoltalanságuk, lustaságuk, elmaradottságuk, fegyelmetlenségük, vadságuk. Antonio Gramsci, aki annak idején elég kritikusan írt erről és támadta a korabeli olasz szocialistákat, amiért alávetik magukat a burzsoá ideológiának, amit a filozófia pozitívizmusnak, a politika pedig liberálistizmusnak nevez, már korai, középiskolai dolgozatában kimondja a kulcsmondatot: „A privilégiumok és a társadalmi különbségek, mivel a társadalom, nem pedig a természet termékei, meghaladhatók.”¹⁰ Gramsci e mondata ma a kritikai társadalmi reflexió *sine qua nonja* kell legyen.

¹⁰ Giuseppe Fiori: *Vita di Antonio Gramsci*. Laterza, Bari, 1966.

A germán/latin, illetve a déli/északi ellentét-pár, mint a társadalmi és gazdasági antagonizmusok földrajzi-antropológiai álcázásának kelléke, a történelem során szinte mindig a megfelelő *Kriegsideologie*, jobban mondva *Kriegstheologie* eszközéül szolgált, ami a háborút elkerülhetetlen civilizációs összeütközésnek tekinti, melynek során két nemzeti lélek, két istenség csap össze. Az első világháború értelmezései és igazolásai mindegyik háborús félnél sok példát kínálnak erre. G. Ferrero, aki, mint láttuk, dicsőítette a germán népek fejlődését, abban az esztendőben, amikor Olaszország belép a világháborúba, a germán szellemet a vandál expanzióval és a fenséges utáni dühödtt vágyakozással azonosítja, amivel szembeállítja a magasröptű, nemes latin szellemet, az antik Görögország és Róma szülöttét.¹¹ Érdekes megfigyelni az azonos ideológéman belüli értékelés szinte komikus inverzióját, mégpedig ugyanannál a szerzőnél: a germánok fejlődési modellből hirtelen a zsarnokság és a barbárság megtestesítőjévé váltak. A nagy európai mézárulás hasonló értelmezésével – mint *pro aris et focis* hősi harccal (ami ma az Amerikai Légio mottója) – élt kezdetben Mussolini fasizmusa is. De az olasz liberálisoknál és szocialistáknál is találkozunk ezzel a rezonanciával. Gaetano Salvemini olasz szocialista más olvasatban ugyan – amely azonban strukturálisan rokon az előbbi kulturológiai logikával –, de valamiféle igazolást kínál arra, hogy Olaszország az antant oldalán vett rész a háborúban: Németország az olasz áldozatoságnak köszönheti fejlődését, Olaszország ugyanis a németekkel való hármasszövetségben¹² 1882-től magára vállalta a katonai költségek tetemes részét, s ezzel hozzájárult ahhoz, hogy Németország nyereségre tegyen szert, miközben saját magát lebénytotta. Következésképp a világháború a „kizsákmányolt népek” igazságos, autentikus forradalmának tekinthető, a „nyereség-hajhász népekkel” való szembeszegülésnek és „a

számla benyújtásának”. Az áldozati szerep kialakításán túl itt érdemes arra is fölfigyelni, ahogy a gyarmati érdekeket és az uralkodó osztály kizsákmányolásra törekvését egy egész népre terhelik, mialatt a másik nép teljes egészében az „alávetett” szerepébe kerül. Ezzel azt üzenik az olasz munkásoknak és parasztoknak, hogy az ellenség odakint van, egy másik országban vagy nemzetben lelhető fel, s a nemzetközi háború igazából az osztályharc folytatása más eszközökkel. Az etnikai háború mint társadalmi forradalom torz eszméjét és a munkásokat egyesítő lövészárkok gondolatát Mussolini lapja, a *Popolo d'Italia* terjesztette. Gramsci idejekorán bírálta az osztályharc és az imperialista gyarmati háború effajta elfogadhatatlan összekeverését. Mindezek a kérdések döntően befolyásolták az olasz kommunisták egész generációjának politikai érlelődését, Gramscival az élen, ahogy ezt Losurdo kitűnően megírta.¹³ Ezek a kommunisták egy bizonyos órában szembefordultak addigi baloldali harcostársaikkal, elsősorban az intervencionizmus és a kolonializmus kérdésében, majd a bolsevik forradalom ügyében – mi több, a különbségeik ellenére perverz módon összefonódtak szocialistákkal, liberálisokkal és fasisztákkal találták magukat szemben. (Vajon ma megismétlődik-e ez a koalíció a nemrég és a jelenlegi konfliktusok meg a háborúk esetében?) Ez a „különbségek társulása”, ami nem csupán esetleges-történelmi – hisz elméleti alapjai a liberális-burzsoá gondolkodás jellegében is megtalálhatóak –, nem csupán abban nyilvánult meg, hogy közösen támogatták a gyarmati és az imperialista háborúkat, valamint részt is vettek bennük, hanem a társadalmi kérdések *kultúrnaturalizációjában* is, amelynek során a belső antagonizmusokat áthelyezték a nemzetközi viszonyok külső terébe. Így aztán fölhagytak a kizsákmányoltak jogaiért és szabadságáért folytatott küzdelemmel, semlegesítették az osztályharcot, s a rengeteg halottal és veszteséggel járó véres nemzetközi háborúval váltották föl azt, ami a gyengéknek vérveszteséget és ínséget,

11 G. Ferrero: *La guerra europea*. Rava, Milano, 1915.

12 *Dreibund, Triplice*: a Német Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország katonai szövetsége; 1915-ig állt főt, Olaszországnak az antant oldalára történő átállásáig. (A szerk.)

13 Domenico Losurdo: *Antonio Gramsci dal liberalismo al comunismo critico*. Gamberetti, Roma, 1997.

a győztesnek pedig új profitlehetőségeket hozott. Látván, hogy számos liberális militarizálódik, mások pedig rokonszenvvel nézik a fasiszta mozgalmat, Antonio Gramsci azt írta, hogy a felszabadítás feladata a liberálisokról a kommunistákra hárul. Ezt a gesztust ma is meg kellene ismételni: a francia forradalom és a liberálisok demokratikus szabadságjogainak hagyományait csak egyfajta eretnekséggel lehetséges megőrizni, mégpedig az emancipáció radikális politikai formájában, amely az egyenlőtlenség és a kizsákmányolás ellen, a társadalmi szabadságjogokért folytatott küzdelem formájában jut kifejezésre.

Néhány példán már láttuk, hogy a társadalmi antagonizmusok naturalista álcázása miként ütötte föl a fejét a történelem során, többnyire a kultúrasszizmus és a nemzeti sztereotípiák formáiban, számos ellentmondás kíséretében (a kultúra természetes adottságként való szemlélete már önmagában is jellemző ellentmondás...). Manapság ismét egy hasonló ideológiai törekvés tanúi vagyunk: egyrészt úgy tartják, hogy egyes nemzetek és népek képtelenek vagy kevésbé képesek a kapitalizmusra, másrészt vannak olyan pszeudoforradalmi próbálkozások, amelyek egyetlen országban, egy nemzet politikájában vagy egy kultúrában (legyen az az USA, Németország vagy Anglia) szeretnék lokalizálni a társadalmi egyenlőtlenségeket, a kizsákmányolás és az igazságtalanságok forrását. A német neoliberaisok meg az európai technokraták lusta, felelőtlen népnek állítják be a görögöket a médiában, a görög nép jogos elégedetlenségét pedig, tévesen, németellenes hangulatnak és az új Harmadik Birodalom elleni harcnak nevezik. Pedig világos, hogy ez nem nemzeti vagy kulturális-antropológiai kérdés, hanem lényegileg az egységes, mindenütt jelenvaló kapitalista akkumulációra vonatkozik, tekintet nélkül arra, hogy a ciklusait egy bizonyos katonai és politikai erő túltengése jelöli, amiként ezt Giovanni Arrighi kimutatta.

A radikális gondolkodás föladata – radikálison pedig, Marx után, „a dolgok gyökérének megragadását” értjük – az, hogy le-

leplezze a politika „kulturalizációjának” és az identitásmentés ideologizálásának tévképzeteit és illúzióit. A „történelem vége-re” (Fukuyama) nem a „civilizációk össze-tűzése” (Samuel Huntington) a válasz; ők mindketten ugyanazt a „posztideológiai” liberális-konzervatív szellemet képviselik. A két politikai projektumra adható egyetlen helyes válasz az lenne, amit Alain Badiou tematizál és vizsgál – mint a történelem felébredését a népi kezdeményezések formájában és a tömegek emancipatorikus harcában. Ha tehát egyfelől fölállítjuk a kapitalizmus denaturalizációjának kategorikus imperatívuszát és feladatul tűzzük ki a kapitalizmus mindazon formáinak leleplezését, amelyekben ki kíván kristályosodni, akkor e feladat szükségszerű kimenetele a társadalmi viszonyok historizációja lesz, mindenekelőtt a történelmi perspektíva bevezetésének értelmében; a kapitalista társadalmak elméleti reflexiójába bele kell vinni a társadalmi idő eszméjét. Mit jelent ma gyakorlatilag ez a társadalmi időre fogékony érzékenység, valamint a történelmihez való odafordulás? Azt, hogy felismerjük és elismerjük mindazokat az aktuális eseményeket, amelyek által a történelem megnyílik és a gyökeres változás lehetőségét sejteti, ahol az egyes esemény rányílik az univerzalitásra. Ezt a kérdést teszi föl Badiou is *A történelem ébredése*¹⁴ című újabb könyvében, amit az arab tavasz alkalmával írt. Az egyiptomi és a tunéziai népi fölkelésekben (Líbia esete más, mi több, ellenkező előjelű), de csakúgy Görögországban és Spanyolországban is, Badiou olyan *Eseményt* lát, amelyben fölszabadul a politikai *Igazság*, és egy sor új, eladdig elképzelhetetlen lehetőséget hoz létre egy olyan folyamat során, amely által napvilágra kerülnek az emberiség kollektív sorsát illető „közös” és lényeges dolgok. Ezt a processzust Badiou a mozgalmak kommunizmusának nevezi, mert kialakul benne az a közös hely, ahol létrejön az univerzalitás, annak köszönhetően pedig, hogy meghaladja a munkások és a diákok, a dolgozók és a munkanélküliek, a kü-

14 A. Badiou: *Le Réveil de l'histoire*. Lignes, 2011.

lönböző nemzedékek, vallások és etnikumok között stabilizált különbségeket, egészen képviseli az emberiséget. Mindezek a különbségek egyetlen egységes, kollektív politikai igazságba folynak össze, és ez fölszabadítja azt, ami addig láthatatlan volt, s olyan embereket enged föl a történelem színpadára, akiknek a létét az *Állam* addig tagadta. Következésképp a francia filozófus szerint a tömeglázadás eseménye a lehetőség kérdésének deatizációjához vezet. Más szavakkal, az *Állam* az, amely, fönntartván az aktuális politikai és gazdasági rendszert, jogot formál arra, hogy meghatározza, mi lehetséges a társadalomban és mi nem, az univerzalitás szenvedélye viszont, amellyel a tömeges népi megmozdulások során megtelnek az utcák és a terek, radikálisan megváltoztatja a lehetséges és a lehetetlen viszonyát, s tulajdonképp megvonja az *Államtól* a lehetőségek fölött rendelkező monopóliumát. A *lehetségest* maga a történelmi ébredés határozza meg, amely áttöri a várakozások meglévő politikai horizontját. A lehetetlen lehetségesé válik! A tereket és az utcákat elfoglaló nép az egyetemességet képviseli, és előállítja azt, amit Badiou a hely szubjektív delokalizációjának nevez. Minden történelmi lázadást térbeli lokalizáció jellemez, mindig elfoglalnak egy teret, gyárat vagy egyetemet, amely az emancipatorikus harc szimbólumává válik. Épp az, ami ezt a helyet szimbólummá avatja – mint amilyen a Tahrir tér Kairóban vagy a madridi Puerta del Sol –, alkotja meg a hely univerzális jelentését, ami ezt az egyetlen helyet úgy transzcendálja, hogy az „mindenütt” jelenlévővé válik. Ez az extenzió vagy delokalizáció a föltétele annak, hogy a történelmi lázadás elterjedjen, s a különféle események úgy rezonáljanak egymásra, hogy abból egy univerzális *Eszme* hangja támadjon föl.

Badiou eszmefuttatása hasznos fogalmi eszközökkel szolgál az utóbbi húsz év kelet-európai lázadásainak, tüntetéseinek megértéséhez. Szerbiában továbbra is hiányzik az elméletileg megalapozott, teljességre törekvő kritikai szembenézés azzal, ami 2000. október 5-én történt az úgynevezett „október ötödi-

kei forradalom”¹⁵ során. Badiou nyomán haladva elmondható, hogy ebben jelen voltak a „történelem ébredésének” elemei (a minőségi expanzió és a szélesebb néptömegek részvétele, a diákoktól, munkásoktól, nyugdíjasoktól kezdve az egész családokig és az értelmiségig, a bányászok kulcsszerepe, az olyan győztes jelszavak, mint a *Gotov je!*,¹⁶ az időintenzifikálódása, a térbeli lokalizáció stb.) A hiányzó kulcsfontosságú elem azonban, ami miatt október ötödikét nem lehet forradalomnak nevezni, sőt még történelmi felkelésnek sem, ugyanaz, mint amit Badiou a lengyel *Szolidaritás* mozgalomban ismer fel: nem került sor arra a történelmi nyitásra, ami meghatározatlanná teszi a jövőt, s az addig ismeretlen, sőt elképzelhetetlen emancipatorikus lehetőségek sorát affirmálja. Ehelyett egyfajta *kapitalo-parlamentarizmust* vezettek be, formálisan szabad választásokkal, ám a *Tőke* és a banki-pénzügyi rendszer elkerülhetetlen dominanciája mellett. Elmaradt a népi kezdeményezés, ami egy új politikai elképzelést szült volna, új politikai szerveződést új emberekkel, márpedig ez változtatja forradalommal a történelmi fölkelést. Az október ötödikei fölkelést ezért Gramsci nyomán inkább „forradalom nélküli forradalomnak” nevezhetjük, azaz „elszalasztott forradalomnak”. A rothadt reálszocializmus után átvettük azt a józan észre hivatkozó ideológiai meggyőződést, hogy a kapitalizmus nem a legjobb, ám a legkevésbé rossz rendszer. Ma, amikor a globális kapitalizmus a saját korlátaiba ütközik, elmondhatjuk, hogy a kapitalizmus nem a legjobb, ellenkezőleg, a legrosszabb rendszer, ugyanis pillanatnyilag ez az egyetlen rendszer, amit ismerünk. Egyetlen társadalmi-politikai világ sem végzett így ördögűzést az alternatíva lehetőségével: miközben beismeri tökéletlenségét és nem mutatja magát a legboldogabbnak, ravaszul a kisebb és nagyobb rossz közti racionalista különbségtételre hivatkozik.

15 A szeptemberi választások eredményeinek meghamisítását követően a belgrádi utcán összegyűlt tömeg ezen a napon kényszerítette visszavonulásra a több mint egy évtizede uralmon lévő, a balkáni háborúkért felelős és az akkori Kis-Jugoszláviát diktatorikus eszközökkel irányító Slobodan Miloševićét. (A szerkesztő megjegyzése.)

16 Annyi, mint „vége [van]!” – Slobodan Milošević hatalmára, személyére értették. (A fordító megjegyzése.)

*Tájékozódni a gondolatok között: mit is jelent ez?*¹⁷ című ismert írásában Immanuel Kant arról értekezik, hogy miként kell az észnek, ha transzcendálni akarja a tapasztalat minden határát, kormányoznia önnön használatát. Kant válasza erre az, hogy az érzék fölötti tárgyak mérhetetlen, sötét terében az ész kizárólag önnön szükséglete alapján tájékozódva fogadja el azt, amiről a megismerés objektív alapjaira támaszkodva nem tud ítéletet formálni. Az ész szükséglete szubjektív alap, ami azonban szükségszerűen szükséges ahhoz, hogy megszabaduljunk a természeti kauzalitástól, s ahhoz is, hogy a szabadságtörekvés ne pusztá álmodozás maradjon. Kant a valós lehetőség – amit saját korlátaink mindig behatárolnak – és a fogalmi lehetőség közé – ami széleskörű, ám elégtelen – beilleszti a szubjektív lehetőséget is, mint önmagát meghatározó észzitet, amelynek alapján valamit akkor is igaznak tartunk, amikor a tárgyi tapasztalatban nem áll fönn a megismerés lehetősége. Ez a szükségszerű-

ség szubjektív alapjáról szóló állítás, amely az autonómia szempontjából konstitutív, elméletileg akkor is eligazíthat bennünket „a kapitalizmus természeti kauzalitásától” való megszabadulásban, ha a lehetséges tapasztalat határait éppen ugyanez a kapitalizmus korlátozza. A meglévő, a liberális-demokratikus konszenzusban megtestesülő politikai horizont transzcendenciájának lehetősége egyrészt abból a szükségszerű szükségletből merítheti igazságát, hogy a fönnálló rendszer túloldalán helyezkedjünk el, másrészt egy jobb világ létezésének „kikényszerített előföltétezéséből”. Ezt a lehetetlen megvalósítására nyíló szubjektív lehetőségnek is nevezhetjük. Amiként Kant számára sem mellékes a szubjektív lehetőség – ellenkezőleg,

alapvető feltétel, amely megnyitja a gyakorlati szabadság és erkölcsiség egész szféráját –, úgy ezeknek a határoknak a transzcendálása, továbbá a *reálisan lehetséges* terének más politikai koordináták között történő újrafogalmazása szempontjából számunkra is konstitutív tényezőt jelent az a szubjektív *igaznak tartás*, miszerint a *lehetséges* politikai mezeje nem ér véget a tapasztalat kapitalista határainál.

Tehát mit is jelent tájékozódni a radikális gondolkodásban? Mindenekelőtt, mit jelent tájékozódni? Miként Kant mondja, voltaképpen azt, hogy egy adott világtájból kiindulva megtaláljuk azt az oldalt, ahol a nap fölkel. Ennek az alapvető műveletnek a sarokköve a jobb és a bal megkülönböztetésének szubjektív képessége; a földrajzi tájékozódásban is, a meglévő *objektív adatokból* kiindulva – a csillagkép helyzete az égen – én mégis a *szubjektív* alapra hallgatok (jobbra vagy balra fordulok). Kant kibővíti ezt az analógiát, logikai és spekulatív jelentéssel dúsítja, mi pedig politikailag értelmezzük újra: az ész politikai használatát az a szükséglet vezérli, hogy a kapitalizmus túloldalán léteznek föl nem fedezett terek. Belépni az ismeretlen sűrű éjszakájának e mérhetetlen terébe – olyan alapvetés ez, amely megnyitja a lehetőségek lehetőségét a történelmi praxis mezéjén. Antikapitalista kantianusság az antikapitalista spinozizmus helyett?

Zárjuk azonban Brechttel, akivel kezdtük, mégpedig *A dialektika dicséretéből* vett részletekkel:

Aki még él, ne mondja azt, hogy: soha.

Ami biztos, nem olyan biztos.

Semmi nem marad így, ahogy van.

Ha az uralkodók már beszéltek,

meg fognak szólalni azok is, akiken uralkodnak.

Ki meri azt mondani, hogy: soha?

(...)

Mert a mai legyőzöttek a holnapi győzők,

és a Sohából is lesz: Még ma!

(Torino, 2013. február)

RADICS Viktória fordítása

¹⁷ In uő: *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. Gondolat, Budapest, 1974. Vidrányi Katalin ford.

MI A KOMMUNIZMUS?

A kommunizmus kifejtett életrendként sohasem képezett valóságot az antikapitalista mozgalmakon belül, amelyek kereteit eleve egy másfajta világ tradicionális keretei szolgáltatták. Mivel a „tisza” kommunizmusnak nincsen története, s ez az eszme a jövő nyitott lehetőségének számít, gyakran ellentmondásba ütközünk, amikor azt a kérdést tesszük föl, hogy „mi a kommunizmus”. A kérdés problematikussága egyrészt az azt föltevők érthető cinizmusából fakad, másrészt ugyanakkor a jogosan fölmerülő kérdés önmagában is máris problémát jelent: van-e értelme olyasmire rákérdezni, ami „megvalósulatlan”? A tendencia, amely a „megvalósulatlanság” státuszát a „megvalósíthatatlanság” dogmájává merevítene, abból a nyilvánvaló álláspontból fakad, amely szerint mégsem igaz, hogy a kommunizmus sohasem volt valóság. Azonban ha a kommunizmus képzetét nem szorítjuk bele „a berlini fal túloldalán” lévő országok huszadik századi történelmébe, vagy ha nem azonosítjuk teljes mértékben e jelenség történetével, akkor rendszerint a tényleges konstrukciók sorába helyezzük, azoknak a lehetőségeknek a sorába, amelyeket a történelem nem teljesített be. Eredményként mindkét esetben azt a választ kapjuk, hogy a kommunizmus egy soha meg nem valósult – vagy tönkrement – utópia formája. Kik azok a személyek, akik a kommunizmus ál-

lápontjára helyezkednek? Ők mindenképp utópisták. Ennek az utópiának a képviselői az utópia hagyományos műfajától eltérően azonban gyakran a fönnálló helyzetet faggatják. A kommunizmus szószólói kétségkívül több sort szentelnek a kapitalizmusnak, mint a kommunizmusnak – ez a szöveg sem lesz kivétel. A dolgok ilyenén állása a következő kérdéshez vezet el bennünket: mi a viszony a kommunisták és a kapitalizmus iránti érdeklődésük között?

Amikor a kommunizmus álláspontjára helyezkedve beszélünk a kapitalizmusról, a viszonyulásunk egyik alapvető tényezője a distantia. A határvonal, amelyik a kommunista pozícióját elválasztja attól a helytől, ahol materiálisan tartózkodik, a kritika nevet viseli.

A kritika az egyik első jele annak, hogy a kommunizmus álláspontjára helyezkedtünk. A kritika és a kommunizmus közötti kapcsolatot szemlátomást hozzátartozik a kommunizmus jelenségének problematizálásához. Ahhoz azonban, hogy a kölcsönösen függő fogalmi viszonyok zavartalanul kialakulhassanak, e lépés megtétele előtt általában véve is föl kell tennünk a kritika mibenlétének kérdését, ugyanis fönnáll a valószínűsége, hogy a kritika mint olyan egyáltalán nem releváns. Az egyetemes heteronómia korában, amikor az összehangolhatatlan életeket, nézeteket és tapasztalatokat semmiféle isten vagy király nem lehet képes közös nevezőre hozni, a régi kritika értelme romokban hever. A kritika vesztett erejéből, lényének motorja lassan elveszti a destruktív és transzformatív munkájához nélkülözhetetlen energiát. A kritikát a legjobb esetben is csak ironikus formában tudjuk elgondolni, ami így a végtelen regresszió és öndestrukció munkáját jelenti, melynek során szakadatlan ironikus támadások érik a megalapozott kritika státuszára igényt tartó nézeteket. A kommunizmus pozíciójából kiinduló kritikai föllépés emellett a környezet felé fordulás hiú módját jelenti, ami inkább elriasztja a kíváncsiakat, semhogy fölkeltené az érdeklődésüket. A kritika kommunista változatának gögje, a lebutított tömegekről és az elvesztett emberségről szóló diskurzus, amely az öregek

otthonának polcain porosodó könyvek archaikus nyelvén szólal meg, nem számíthat túl sok sikerre. Úgy tűnik, a cinizmus sokkal enyhébb büntetés az ilyen jellegű kihágásokra, mint az irónia. A jogos cinizmus ki-zökkenti a kritika „értelmes” menetét, gyakran magából a cinikusból indul ki, aki önma-gának és a beszélgetőtársának is nekiszege-

zi a kérdést: „mit jelent kommunistának lenni? Miféle ember az?” A kommunizmus kérdése ezzel az ember természetére vonatkozó kérdéssé válik. Ha a kommunizmus eszméjének képviselője arra hivatkozik, hogy az emberi természet nem létezik, olyan üres térbe hatol, ahol nem csupán a kommunizmus lehetséges, hanem minden. De az is lehetséges, hogy nem önmagában a kritika művelete problematikus – aminek gond nélkül a megérdemelt elismeréssel adózhatunk –, hanem inkább a művelet előfeltételei, azok a feltételek és pozíciók, ahonnan kiindul. A kérdés ekkor nem a kritika értelmére vonat-

kozik – természetesen valami nincs rendben a világunkkal –, hanem a célszerűségére („a kommunizmus túlságosan utópikus megoldás”). E vélekedés szerint a kritika egy adott pontig kompetensen és jogosan vizsgálja a jelenkori világ körülményeit és feltételeit, és meg lehet találni azt az utat, amelyik nyitott minden „értelmes” jövőképzet iránt, a kommunizmus elképzelése ugyanakkor átugorja a jelen világ fönnálló feltételeinek szakadékát, eltörli a határokat, és a gögös szellemeket a gyárilag előállított utópiák felé kalauzolja. A kritika a képzelőerő játékszerévé válik, s ígérete, az „új világ”, csöppet sem vonzó. Az „antikapitalizmus” a legjobb esetben is a kommunista álláspont viszonylagosan „kritikai” részleme, amely folyamatosan értelmet fecskendez a mozgalmába. S ez részben el is fogadható, ám a kritika, amint elhagyja a kapitalista világ territóriumát – ahol a destrukció technikáival prófétikusan és szent dühvel mutat rá a személyes és „strukturális” igazságtalanságokra, borzalmakra –, máris föllöved a felelőtlen képzetek ködében. Az elemzések csataterét elhagyva az összes többi olyan mozgalmat is odahagyja, amelyek változásra törekszenek, és belép az öregek otthonába, ahol arra van ítélve, hogy avítt könyvekből felelősségtudatot merítsen magának. Ez a dráma nagyon hamar komikus elemekkel dúsul, hiszen abban a pillanatban, hogy a radikalizmus és a cinizmus homályos ködében fölsejlenek a kommunista utópia körvonalai, a reakció egyértelmű: még ha lehetséges lenne is ez a fantazma, okvetlenül mindent meg kell tenni, hogy meg ne valósuljon. A mennyország, Isten műve, rég elveszítette varázsát, már senkit sem ígéz meg a békében és szeretetben töltött tökéletes unalom örökkévalósága – a szerves élet sebességével és derűjével ellentétben. Ugyan miféle kilátásai vannak a kommunizmusnak, az emberi kezek utópiájának, ami legföljebb kétséges minőségű unalmat jelent.

Mi mást is jelenthetne a szükségletek generalását megtagadó világ, amelyik mentes az úgynevezett „fölösleges” termékek élvezetétől, mint a „közvetlen” demokráciában való részvétel unalmát? (Hát a mizantrópok és

a különcök, az „elvtársak és elvtársnők” jelenléte helyett a produktív semmittevést választók, a terheket valaki másra lőcsölők számára nincsen hely?) Emellett egyfajta infantilis racionalitás, valamint az emberi érzelmek pszeudoaritmetikája is fölüti a fejét (kevesebb magántulajdon = kevesebb nézeteltérés és vita), továbbá az ideológia és föltétele-

zett antipódusainak ördögi körei, az emancipáció és az erőszak stb. is megjelennek. Az utolsó adu a természet rendjének megőrzésére irányuló hivatkozás, ami semmivel sem takar többet e rend állandó transzformációjánál, s amelynek története nem is választható el az élet és a nemek, a fajok tönkretételétől, amihez képest még a posztapokaliptikus fantázia legmélyebb rémálma is gyerekcipőben jár.

A kritikának, úgy látszik, nincsen alapja, hisz a kommunizmus eszméje nem más, csupán átgondolatlan utópia. Más szempontból ugyanakkor az a tény, hogy a kommunizmus

utópiája nem olyan égbolt, amelyik fenyegetné a kapitalizmus földi világát, a kritika lehetőségét hordozza magában. Amennyiben a kommunizmust utópiának tekintjük, kizárólag sajátos értelemben vett utópiáról beszélhetünk, mivel a kritika ebben az esetben két különböző materializmus konfliktusát jelenti. Ennek a forгатókönyvnek a jegyében a kapitalizmus a matéria elszigetelésében, a termelési viszonyok testiségre történő redukálásában fejezi ki magát, míg a másik opció a materializmus kiszabadítását követeli a tőke bilincseiből. Ebben az esetben a kritika a fogalom fölosztásának és kategorizálásának a technikája. Ez a kritika Janus-arcú: egyik arcával a fogalom represszív funkcióját szemléli, a másikkal a fogalmak „emancipatorikus potenciálját” kémleli – a *matéria* mint feltétel így megkettőződik. E mögött a dualizmus eszméje húzódik meg, amely többé nem két eredendően összehangolhatatlan princípiumot, hanem inkább az összehangolhatatlan princípiumok megállás nélküli újratermelésének forszírozását jelöli. A kritika tehát egyfelől azt hangsúlyozza, hogy a szabadság fogalma beszorult a kapitalizmus strukturális miliójébe, ez pedig a fogalom potencialitásának a piac funkcionális kategóriáira történő redukációjához vezet: a szabadság mint szabadpiac, a közvetlen állami erőszaktól, a másik szabadságától való szabadság etc. Másfelől ugyanakkor a szabadság potencialitását, szabályozatlan hatását ki igyekszik menteni a struktúrába való beszorultságából. Nem fontos, hogy a kritika melyik fogalmakon végzi el a munkáját: mind egyiket elsajátítja, és a kapitalizmus struktúráján belüli redukatív, izolált szerepüket az ellenállás fegyverévé változtatja.

A kritika problémája tehát az általában vett materializmus problémája. Amikor a „szabadság” fogalma a társadalmi élet matériájában – Uroborosz, a saját farkába harapó kígyó mintájára – önreferenciálisan önmagába göngyölődik, bekebelezi őt a kapitalizmus struktúrája, s ahelyett, hogy maradéktalanul önmagára találna, az áru anyagába ütközik, avagy a supermarket terébe, ahol a fönnálló struktúra testiségének gátjába tor-

kollik. Gondoljunk csak az „Ez nem szabadság!” fölkiáltásokra, amelyek a „Pepsi vagy Coca”, „Mac vagy Windows” választás szabadságának fölkiáltásakor harsannak föl. A kritika már akkor problémába ütközik, amikor rámutat a szabadság azon aspektusára, amelyet a struktúra nem reprezentálhat s nem fejezhet ki – miután a fogalom eredendő materiájának kérdését is magával hozza (milyen ennek a csonkítatlan szabadságnak a formája?), amit pedig nehéz az absztrakcióból az emberi viszonyok „valós” gépezetére átültetni. Az átültetés nehézsége rendszerint visszavonulásra, az absztrakció elvetésére kényszeríti a kritikát, amikor is az *adottra* hivatkozva megpróbálja eltávolítani a szabadság metafizikáját; másrészt azonban teljes mértékben átadja magát az absztrakciónak, végül pedig a szabályozatlan potencialítások utópiájának. Jóllehet a kritika megosztotta saját magát, mindkét új ága a cinizmust tévedhetetlenül vonzó magnetizmustól szenved. A kommunizmus mint olyan nemlétezése megköveteli, hogy kifejtjük az új rendszer mellett szóló érveket. Azokat a fölhívásokat, amelyek ráirányítják a figyelmet a kapitalista termelési rendszernek való alávetettségéből következő éhínségre, járványokra, igazságtalanságokra és borzalmakra, valamint ezek kiküszöbölésére szólítanak föl, a „szimulációval” szemben pedig a szabadságra, a környezet megóvására és a természet „megmentésére” hivatkoznak, mind a kapitalizmus, mind a kommunista álom retorikája bekebelezte. Ámde egy világ azért lehetséges, mert létezik – maga a fakticitás nem kíván további magyarázatot, ellenben mindennemű igazolás föltételeit fölállítja. Ezáltal a kapitalista világ retorikája diktálja a kommunizmus lehetőségének föltételeit: milyen az új világba való befektetés esélye, más szóval, kifizetődik-e a kommunizmus, vagy netán a meggyőződéses utópikus materializmus végtelen fogalma eleve katasztrofális csődre ítélt-e? Az érvek láncolata immár nem az ilyen vagy olyan istenek panteonjához vezet, hanem a fogalmak minden strukturális szennyeződéstől történő megtisztítására – mégpedig a kritika céljaira. Ezt

a kritikai szerepet a kommunizmus fogalma játssza, miközben folyamatosan tapogatózik a kapitalizmus kritikájának szolgálatába állítható ideálok között; másfelől amennyiben „realisztikus és gyakorlati” tartalmat nyer, a pozitív kifejtésére irányuló összes követelés a degradálódásához vezet, és fönnáll a veszélye, hogy a népnek szánt többi „ópium” közé helyezik. Abban a pillanatban, hogy a „józan észnek” megfelelő formájában szembeszáll a kapitalizmus valóságával, elvesz a kritikai védereje, és rendszerint szétömlik a huszadik század történelmén – a Gulagra, Sztálinra, a mézárításokra és a többi hasonlóra. Más szóval a kritika nem képes megtalálni az arany középutat a radikális kritikai materializmus és az értelmetlen követelések szakadéka között. Új ideológia, valamely új istenekbe, a csupasz államhatolomba és a pártok erejébe, vagy akár a „tiszt kontingenciába” vetett új hit nélkül, a kommunizmusnak mint olyannak, úgy látszik, nincsenek perspektivikus kilátásai, oly mértékben – az őt folyamatosan eláruló – kritikán alapszik.

A probléma meghaladásának érdekében persze lehetséges volna, hogy egyszerűen átlépjük az általában vett dualizmus kérdését, ami a kortárs diskurzusokban nem lenne éppen újdonság. A természet és a társadalom, a szubjektum és az objektum, a munka és a tőke, a tudat és az akarat dualizmusai manapság nem különösebben vonzó fogalompárok. Azonban ezeknek a fogalmi sémáknak a kihalása és a kritika „X és Y túloldalára” történő elhelyezése, ami alkalmas lenne a fogalmiság indifferens mezejének keresésére, nem vonja ki a kritikát – még az indifferencia pozíciója sem! – a dualizmus egyetemes kérdése (azaz a dualisztikus ellentétek szabályozatlan produkciója), illetve a szabadság fogalmán belüli hasadás alól, amellyel a materiális szabadság heterogenitására mutatnak rá. Az említett formák átlépésére tett erőfeszítések végül a következő választással szembesítenek: vagy radikálisan másként kell elgondolni a kritikát, vagy számolni kell a ténnyel, hogy a jelenlétében minden kommunizmusnak csupán nominális jellege lehet.

Maja Solar

DORA MAAR

annyira fáj a fejem, annyira
de múzsa kell legyek napi 24 órán át
nincs alvás a kancerogén képernyőkön
nincs elefánt hogy költészetet csomagoljon
nekem
nincs jacques lacan hogy elemezzem engem

az antihermeneutikus *nem keres, hanem talál*
rántott uborkák gyarmatosítják a teret
füst cirkál a kidomborodó képeken
a nem-anyai könnyek felett
a múzsa dolga a sírás is
hogy gyönyörű ihletet adjon a kesergéssel
könnyel, vérrel és más szarokkal teli irodalomnak

a fényképeken levágott ujjak és véres kesztyűk
annyira szépek voltak, annyira
mert csak így tudom hogy élek

OROVEC Krisztina fordítása

A kritika közvetlenül hozzá van láncolva a tárgyához, a kritikába nem lehet olyan hatalmat oltani, mint a fogalomba: tisztaságot és fennkölt indifferenciát; a fogalmak fölszagatása révén a kritika óhatatlanul fölszagatja magamagát is. A kritikát a beléje épített mechanizmus valamennyi fogalomtól megkülönbözteti. Kritika nélkül a szabadság a szupermarketben élvezhető szabadságot jelent, nem jelenik meg a „valamilyen másfajta szabadság” hiánya, amiként a civilizációk évezredek életük során nem is sóvárogtak több szabadságra: a szabadság a közösség autonómiája volt, a polgár sajátja, a visszahúzódó egyed szingularitása etc. Amennyiben a múltban létezett is az X szabadságformula – a nem-szabadság vagy a szabadság bármely formája –, a kritikának nem kellett szükségképpen aktivizálnia, voltaképpen leggyakrabban nem is volt aktív, mivel a szabadság – a fogalmat használó X gondolkodó

szabadsága – és a vele ellentétes X között egy egész apparátus állt, olyan erővel fölruházva, amelyek a fogalmat birtoklót elhatárolják mindazoktól, akik az X pólushoz tartoznak. Ám amikor a szabadság járványszerű jelenséggé válik, amely a materiális élet minden pórúsában jelen van, elkerülhetetlen, hogy többszörösen megkettőződve jelenjék meg, ahhoz a teatrokráciához hasonlóan, amiről Platón beszélt, s amihez képest a demokráciáról szóló beszéd sem hagyott olyan keserű szájját. Ez lehetetlenné teszi a kritika bármiféle visszavonulását, hisz a visszavonulás minden útjának végén maga a kritika – e dualista replikáció motorja – áll. (A kommunizmus álláspontja felől kifejtett kritika első lépésben magával vonja az elégtelen kritikától való elhatárolódást, amelyeket szimulációként, nem-radikálisként, burzsoáként stb. jelölnek meg.) Amennyiben a *szabadság és X* képletnél maradunk, hamar belátjuk, hogy mindkét fogalom kölcsönös összefonódásra törekszik egymással, és az így megkettőződött szabadság nem más, mint az egymásba fonódás eredménye. A jelenkor kontextusából mindenesetre egyetlen következtetésre juthatunk: a kritika a végét járja.

Ha lehetetlen megtalálni azt az alapot, ahonnan kiindulva a kritika következetesen és teljességre törekedve elvégezhető a maga destruktív és transzformatív munkáját, akkor ez az általában vett fogalom absztrakciójának a következménye. Ám ha a fogalom mint olyan nem lehet a kritika alapja, akkor nem elég csupán megengedni a fogalom kollapszusát az emberi világban, hiszen ez úgyszólván már bevégzett folyamat. A szabadság fogalma a legmagasabb absztrakciós szinten a töredezettség és a materiális egzisztencia legnagyobb fokát föltételezi – mindent át szeretne fogni, de valami megakadályozza ebben.

*

Mivel a fogalom materiális redukcióját lehetetlen elviselni, rendszerint egy másik világba transzponálják – a természetbe. A hosszú emberi történelem során ez a világ gya-

korta igen elfogadhatónak tűnt, habár nem ez volt az egyetlen terület, ahol biztonságba helyezhettük a fogalmakat, abban reménykedve, hogy ily módon nem csupán magas fokú absztrakcióra tesznek szert, ami nem hajlik a „strukturális” deformációkra; hanem ezen túl széles, közvetlen materiális alapra is. A XVII. és XVIII. század kritikusi számára a régi rezsim ellen a természet kínálkozott megfelelő szövetségesül. A természetbe át-emelt fogalmak a hajó szerepét játszották, amivel biztonságosan evezhettek a természet „előrelátható” hullámain. Ám a természet csupán viszonylag rövid ideig volt harcos-társ a vállalkozásban – s hamarosan ráeszméltünk, hogy a természet több mint közömbös bármely követelménnyel szemben, így azokkal a fogalmakkal szemben is, amelyekkel megterheltük. Az alap (*der Grund, le fond*) ezzel megmutatta a másik arcát is – a földrengés lehetőségét. A lisszaboni földrengés, amely a geológia és a filozófia állandó konvergenciáját – akárcsak a szakadékkal való nem ritka flörtölést is – a tragédia pillanatától máig magával vonja, mindössze egy példa arra a fölfedezésre, hogy az *alap* a saját törvényeit követi, és közömbös az ember követeléseire. Az a hipotézis, hogy a kritika lehetőségét mindenképp a folyamatszerűséghez kell kötni, más szóval, hogy a kritikának immanens karaktere van és a saját törvényszerűségeit követi, nagyon gyorsan válságba került. Ugyanis ha ennek a folyamatszerűségnek vannak határai, akkor ez célszerű processzust kíván meg, azaz egy végső formát, amelyben a kritika kimerül. Az így meghatározott fogalomrend leképezi a kritikának ezt a belső összefüggését. A kritika új formát nyer, mindezen fogalmak összességévé válik, ahol mindegyik fogalom, intrisztikus jelentésétől függetlenül, legyen az a szabadság vagy a háború fogalma, eljátssza a maga külön szerepét. A szabadság, a zsarnokság vagy a polgár fogalmai eljátsszák ezt a szerepüket – nagyon gyakran a természet testén. Jóllehet a kritika álláspontjáról kétségbe vontuk a természet szövetségét, számos successzív, rokon fölfedezés, amelyik a korai kapitalizmusban ironikusan, noha semmi-

képp sem szükségszerűen követte egymást, a természet árulása fölötti elszörnyedésbe torkollott. Az entropikus erők és a geológiai rétegek, amelyek az ősi iszonyatok nyomait rejtették, elvezettek a természettel való különféle szövetségek delegitimizálásához. Ez persze nem volt újdonság: az ember azelőtt is meglehetősen gyakran kereste a természet rendjétől való mind nagyobb eltávolodás tengelyét, eközben az irónia gyakorolta azzal forgatta ki ezt az igyekezetet, hogy az „ember” legnagyobb teljesítményeit, amelyek a specifikusan *emberi* példaszerű szerepét játszották, saját műveként visszavette. Az irónia visszahajlította önmagába az ember és a természet határát, s így kívül marasztalata az embert, mindenféle meghatározás nélkül. Így aztán a művészeti génius, az „emberi” mintapéldánya egyúttal a rejtett automatizmus legmagasabb fokának, azaz a minden tudatos tettet fölülmúló, természet adta tehetségnek az ábrájává vált. (Heinrich von Kleist ebből a szempontból úttörő volt: az ösztön és a gép tökéletességét hangsúlyozta, amelyekre a tudat nem maradhat közöm-

bös.) A fogalom mint a kritika eszköze ennek eredményeként a természet ránk kényszerített automatizmusának szerepébe került.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a természet a maga kísérleti vállalkozásaiban sokkal jobban játssza a forradalmár, mint a rend őrnek szerepét, valamint fölsejlett a természeti folyamatok és a forradalmi léptékű politikai követelések szinkronizálásának tendenciája. Ugyanakkor amennyiben így áll a helyzet, a fogalom a kritika körén belül problematikusává válik. Amikor a kritika látszólag elvégezte a földadatát, a célszerűség fogalma, a vágyott rend elérésével, úgy általában is igen ambivalenssé válik. A kritika munkája fölötti felügyelet lehetetlensége, a kritika ama tulajdonsága, hogy valamennyi jelenséget permanensen „fogalomná” és delegitimált valósággá kettőz meg, egyúttal a legnagyobb veszélyt is magában hordozza azok számára, akik már, föltételesen szólva, megvalósították az „előző” fogalmat a kritika rendjében. Erre a heterogenitásra számos példa akad, a görög szofistáktól kezdve Robert Ketten és Babeufön át a francia *sans-culotte*-okig.

Olyan rendre, amelyik hatékonyan megtartja a természettel szembeni distanciát, ám egyúttal lehetővé teszi a világ *megváltozásához* és *transzformabilitásához* szükséges materiális feltételek szimulációját, elkerülhetetlenül szükség van. A kapitalizmus konstitúciójának történelmi föltételei óhatatlanul magukkal vonták ez utóbbiak legitimitációját. (Ebből a szempontból nézve az utópia olyan kategória, amelyik a kapitalizmus korában nyeri el teljes értelmét.) A kritika lehorgonyozása a természeti rendben kockázatos vállalkozás, de nem teszi lehetetlenné az ellentétes műveletet, a természeti erők, a változás föltételének tekintett materializmus transzponálását a kritikai apparátusba. Ez azonban csupán e destruktív materializmus árnyéka lehetett. Mégis, amennyiben a kritika megzabolázása lehetséges jelenség, annyiban azt egy gép formájában kell elgondolnunk. Olyan automatizmust kell keresni a természetén kívül, amelyik sokkal könnyebben emberi ellenőrzés alá vonható, mint a természet – ehhez a természetes automatiz-

musra mért csapásra volna szükség. E csapás apparátusa a gép volt.

A gépek, amelyek az utóbbi néhány évszázadban benépesítették a világunkat, a természettől történő elhatárolódás igen kívánatos eszközei lettek. Ezek a lények, az egyszerű, izolált automatonoktól kezdve azokig a gépekig, amelyek a működésükhöz szüntelenül igénybe veszik a külső materiát, befészkeltek magukat a szokásainkba. A géphez való hozzászokás az emberek egymás közötti életében valósul meg a legmagasabb fokon, ami immár egy absztrakt gépezet körvonalait sejteti. Ez a gépezet gyakran a struktúra nevet viseli, amit proleptikusan kiterjesztettek a történelem összes korszakára, jóllehet ez az elnevezés nem megfelelő, tekintettel arra, hogy nem csupán az elementáris mechanizmusokra való redukcióról van szó, hanem a rendszer, egyáltalán a társadalmi formáció – s vele együtt a gépek bősége (az óráktól a gyári monstrumokig) – egyfajta „kedvezményezett izolációjáról”, egy olyan, nem redukálható életről, amelyik csak minden elem totalitásként integrális, s amit a külső környezet is – ami itt elsősorban a természetet jelenti – élesen behatárol. *Ecce machina...* A bilincsből született faj, amelynek egyetlen *raison d'être*-je a munka, egyszersmind az ember és a társadalom allegóriájaként szolgál. A szabadság első lépését ugyanakkor nemegyszer éppen ez az átmenet adja meg – az egzisztencia allegorikus regiszteréből a tautegorikusba. A tudomány nemcsak hogy analógiákkal kezdett el élni, olyan törvényekre és mechanizmusokra támaszkodva, amelyek azelőtt szóba sem kerültek, hanem arra is készen állt, hogy radikálisan megváltoztassa ezeket a mechanizmusokat. Csakhogy a világ megváltoztatása *valamennyi* gép totalitását magával hozza. *A valamiről való tudat*, a világ megváltoztatásának emberi technikája, a forradalmároknak nevezett professzionális technikusok populációja, a mérés és egyéb aktivitások járványa nem a gép egzisztenciájának kizárólagos módusai, ellenkezőleg, „egyetlenegy példányt” jelölnek, amely, mint olyan, elképzelhetetlen a gépek egész fájának rendszere nélkül. A gépek a mi történelmi pozíciónkból

tekintve *a priori* a világrendbe vannak instalálva, s a világ nehezen képzelhető el nélkülük. Csak ez az egész – mint önazonos totalitás – viselheti a gép nevet, ami ebben a formájában a természettel fönntartott viszony keretein kívül eső automatizmus garanciája, miközben a viszony legfőbb leképezésévé a fogalom vált, ami tökéletes választ kínál az utópia kérdésére. Az utópia tulajdonképpen nem más, mint tökéletes gépezet, funkcionális részekből összerakott materiális utópia, aminek váza és célszerűsége van, s amit más gépek laknak, ezzel pedig minden égi utópiát fölöslegessé tesznek. A géniusz ismét inkább emberré válhatott, semmint természeti erővé – emberré, akit a szocializáció technológiáival raktak össze.

Innen nézve a kritika egyrészt fennmarad, de az embernek alárendelt gép integráns részeként, és annyiban van élete, amennyiben az a kapitalizmus világába tartozik. Mindenképp jeleznünk kell, hogy a kritika mindig a „rendszerbeli vagy strukturális immanencia” regiszterében van, a gép tartozéka, és bizonyos értelemben transzformációjának indexe. Így viszont lehetségessé válik, hogy törvényeket írjunk elő a természet számára, egy olyan analógia révén, amely most nem a természet felől tart a gép irányába, hanem ellenkezőleg, a géptől a természet felé. Másrészt az, hogy a kritika benne foglaltatik a kapitalizmus rendszerében, mégsem oldja meg a fogalom absztrakciójának kérdését, valamint azt a kérdést sem, hogy ez a bennefoglaltság milyen módon kapcsolódik azoknak a követeléseknek a megvalósításához, amelyek teljes mértékben kifejeznék a fogalom „terhét”. A kapcsolat megértése most megköveteli, hogy a problémát a gép és a fogalom viszonyának szempontjából fogalmazzuk újra. Amennyiben biztosságának súlypontját a fogalom gépi karaktere szolgáltatja, akkor ez a gépre visszavezethető természetes genealógia eredménye, más szóval a gép nem más, mint a természet materiális ereje, amit a természet behatárol, ugyanakkor alá van vetve az embernek. A kritika ebben az értelemben, mint főntebb jeleztük, egy lépést sem tehetett volna meg anélkül, hogy a ter-

mészetbe le ne horgonyzott volna – csak ez most a gép révén történik meg. Minden kritika – például a rendszer ellentmondásosságának fogalma is – ezeknek a materiális erőeknek a fakticitásában keresi a legitimitását, de az, hogy a gép az emberi szükségletek termelésének és a tőke öncélúságából fakadó érdekeknek rendelődik alá, nem azt jelenti, hogy nem bukkan föl egy még sokkal mélyebb ellentmondás: a gép kibújik az emberi öncélúság alól, és saját célszerűsége tesz szert, ami úgymondván letéríti útjáról az ember parazita öncélúságát. A gép automatizmusa, ami kezdetben a nem-szabadság birodalmát hozta képbe, most, ezzel szembeszegülve, a szabadság követelésévé változik, az ember akaratának elutasítása pedig nagyon gyorsan saját automatizmusának szabadságkövetelményévé válik. A tőke öncélúságával szemben megjelenik a gép *mint olyan* divergens öncélúsága. Ez egyrészt kezdettől fogva fenyegette a kapitalizmust, másrészt minden kommunista utópiát szétrombolt. A tőke öncélúsága önálló értelemként mutatkozik meg, amelyik idegen a géptől mint olyantól; eközben a történelem – mint a szabadpiac vagy mint a föloldott ellentmondások birodalmának – értelme a kollapszus küszöbére jut, mivel ez az „öncélúság” a gép automatizmusán élőködő idegen erővé válik. Az eddig közömbös – és így minden valorizációtól elválaszthatatlan – gép ezennel megszakitja a közömbös viszonyt, autonómiára tesz szert, s ennek során olyan testté válik, amelyen minden idegen célszerűség parazita jelleget nyer. A gép ezt a kompetenciát persze a természeti erőkből meríti. Mégpedig a permanens innovációk útján – ezek széttörik a specializáció és a munkamegosztás szűk kereteit, amelyek közé azelőtt beszorították. Ugyanis ha a gép azt az apparátust jelöli, amellyel hatékonyan írhatjuk elő a törvényeket a természet számára, magának a gépnek a természete megszakitja ezt a szintetikus aktust, és valamennyi törvény fölfüggesztésének tendenciáját tükrözi – nem mintha a természet hatásköre alá tartozna, hanem azért, mert átveszi és szimulálja azokat a természeti erőket, amelyeket nem az ember írt elő.

Amit az emberi ész diadalaként ünnepe-
tek – vagyis a természetre mért csapást –, ar-
ról most úgy tűnik, a természet újabb lépése a
szervetlen élet új formája felé. Ebből a szem-
pontból a kritika permanens krízis a gép egy-
fajta ellenőrizetlen és explozív életének for-
májában – miközben az ember gépies elide-
genedése többé nem rendelkezik a humanis-
ta megállapítás státuszával, annál inkább ilye-
nek azonban a gép antropomorfizációjának té-
zisei. Egyszerűbben mondva, a kritikát nem le-
het leállítani, sem „mértékletessé” tenni, a kri-
tikai „többlet” a fönnálló rendhez és a fönnál-
ló kritikához viszonyítva nem pusztán megke-
rülhetetlen, hanem a kritika maga is az abszo-
lút önreplikáció folyamata, mely immár auto-
matizált jelleget nyert. A kritika bizonyos érte-
lemben termodinamikai kategória, amelyben a
természet és a gép egyként osztozik, s ekkor az
embernek nincs más választása, mint a bírálát.

Ha egyáltalán lehetséges a kritika krízi-
séről beszélni, akkor az nem a „tiszta” fog-
alom megvalósításának lehetetlenségére vall,
tehát a nem-szabadság mindig jelen-
lévő elemére, sem a „korrekt fogalom” elő-
állításának – a „Mi a kommunizmus?” kér-
désére adott válasz – képtelenségére, egy-
szóval nem a jelen és az utópia dualizmusára,
hanem a saját ellenőrizetlen hatékonysá-
gára, állandó replikációjára, amiből leszűr-
hetjük azt a következtetést, hogy a képze-
tek, az eszmék és a vágyak világba történő
transzformabilitásának lehetetlensége a kri-
tikának nem botrányköve, hanem permanen-
sen explozív tevékenységének eredménye.

*

A „Mi a kommunizmus?” kérdése csupán
körvonalazható, de a kérdés összekapcsolása a
gép problematikájával mindenképpen új gon-
dolati lehetőségeket nyit meg. A kommuniz-
mus, noha rendelkezik azokkal az ismérvek-
kel, amelyek a kapitalizmus rendszerjellemez-
őinek (magántulajdon – kizsákmányolás – osz-
tálytársadalom stb.) tagadását jelentik, nem
létezik. Ez az állítás nem azt sulykolja, hogy
a kommunizmus értelme az üres hely, s nem
is jelent mást, mint a jelenkor bilincsei elleni

harc képtelen feltételét, amely abban a pillá-
natban elpárolog, amint a harc véget ér. Ez az
állítás nem is az abszolút kontingencia szük-
ségyszerűségét hirdeti, abban az értelemben,
hogy a szakadék egy jobb világ hírnöke lenne.
Ellenkezőleg, ha a huszadik század romjai alól
előbányászunk egy rég megkövesült fogalmat,
a progresszióé, és ezt a fogalmat az organizá-
ció komplexitásának megnövekedett fokaként
és a gép égisze alatti regulációjaként értelmez-
zük, akkor a kommunizmus, ha nem is egy
„jobb” világot jelöl, kijelölheti a progresszió
pontját a jelenkorhoz viszonyítva. A kommu-
nizmus nem annyira a reguláció és az embe-
ri természet organizációjának ügye, hanem in-
kább a gép természetességéé, hiszen a maga-
san fejlett, komplex organizáció annak a rend-
szernek a *conditio sine qua non*ja, amely életfor-
májában eltűri a kritika permanens munkáját
is magában foglaló kritikát. (A kommunizmu-
son belüli közösségi formák minden elképze-
lése bizonyos értelemben magával vonja az
organizáció és a komplexitás, a kritika és a re-
guláció, végső soron a gépiesség sokkal maga-
sabb fokát.) Ez a mennyiségi különbség a je-
lenkor és az utópia között egyrészt a kapitaliz-
mus és a kommunizmus közti – a regresszió
ellenében kifejtett – kontinuitást fejezi ki, más-
részt szükségszerűen minőségi változásokhoz
vezet. A jelenlegi rendszer minden bizonnyal
nem viseli el a komplexitás és az elkerülhe-
tetlen transzformabilitás óhatatlanul elkövet-
kező fokát; ámde ugyanilyen alkalmatlan a
posztmodern neolitikum nem regulatív kép-
zete, vagy a természettel harmonizáló élet el-
képzelése, amelyek a kommunizmus nevének
hallatán megszállják a jelenkort. Valamiféle
új barbárságot leszámítva, az alternatíva (ta-
lán kizárólag) csak mint univerzális gépezet
lehetséges: olyan világgént, amelyik nem le-
het befejezett utópia, azonban amelyik integ-
rálhatja a jelenkor óriási transzformabilitását.
Más szóval a kommunizmust úgy lehet elgon-
dolni, mint a régi dualizmusok keretein kívül
eső gépet, amely ugyanakkor nem berzenke-
dik a kritika új feltételét jelentő innovatív du-
alizmusoktól.

RADICS Viktória fordítása

AZ ADÓSSÁG SZÜRKE- GAZDASÁGA

Az adósság a termelés vaskeze: a folyamat szükséges része, amin a tőkének át kell esnie, hogy az absztrakttól eljusson a konkrétéhoz. Az adósság a tőke létrejöttének része, és a megtermelésének is elválaszthatatlan részét képezi: az élőmunka meghaladásával biztosítja a tőke számára azt a szükséges alapot, amely nyomán aztán a tőke zavartalanul változtathatja alakját. „Az adósság varázslata abban áll, hogy eltünteti a munkát.”¹ A tőke írja bele a jövőt a jelenbe, elvégzettnek tételezi a jövőbeni munkát, hogy a jelenlegi, elvégzetlent helyettesítse vele. A középkori keresztény teológusok eleinte elítélték az uzorát, mondván, hogy azt az időt bocsátja áruba, ami minden élőlény részére egységesen áll rendelkezésre – hogy később a fáradtság béreként jóváhagyják, azzal a kikötéssel, ha a tranzakció a közjó érdekében jön létre.² A kapitalista gazdaság fejlődésével a munkaidőnek az adósságban történő kondenzálása

1 Neilson, B.: „The Magic of Debt, or, Amortise This!” *Mute*, 2007/2–6. <http://www.metamute.org/editorial/articles/magic-debt-or-amortise> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 26.]

2 Bővebben lásd Nikolaidis, Andrej: *U ime oca, sina i svetoga duga* [Az atya, a fiú és a szent adósság nevében]. <http://www.e-novine.com/kultura/kultura-knjige/76624-ime-oca-sina-svetog-duga.html> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 23.] (A szerb cím szójáték: a „dug” adósságot, a „duh” lelket jelent. – A szerk.)

lehetővé teszi, hogy a jelen ne csak a nem fizetett munka révén adósodjon el, hanem annak kizsákmányolása következtében is: az *értéktöbblettel*. Ez utóbbit nem lehet pénzzel pótolni. Az értéktöbblet kifizetését maga a munka sem teszi lehetővé. A munka általános kizsákmányolása annál inkább.

*

Marx szerint a nyilvános adósság az elsődleges tőkefelhalmozás „egyik legenergiakusabb mozgatórugója” volt: a nem termelő pénzbe belelehelte a tőke teremtő erejét. Az adóterhelés, a védővámok rendszere és a járadékok kialakulása nem véletlenül következett be. A tizenhatodik századi Angliában a kilencvenkilenc évig terjedő földbérletet is a régi áron számolták, miközben a bérleti díj értéke csökkent. Kialakult a kapitalista bérbeadó, aki egyszerre profitál az alacsony bérleti díjakból és a kisbérletből. A tizennyolcadik századi Champagne-ban, az *ancien régime* idején, a francia parasztok adósságát olyan adókkal könnyítették, amelyek az adós pillanatnyi anyagi helyzetéhez igazodtak. De ez csak a kezdet volt.

Az elsődleges fölhalmozás után a nagytőke átáramlik a közadósság teljes testén, és fordítva. Tudniillik az eladósítás elválaszthatatlan a termeléstől. Hogyan működik mindez? Röviden, egyrészt az állótőke (a bérlet, a géppark, a nyersanyagok) a termelésben az ipar fejlődésével együtt növekszik. Másrészt a változó tőke (a napszámok, a bérek, a munkaerő) önmagában, a *termelésen belül* nem képez hitelviszonyt, mivel a munkavégzés szigorúan *pillanatnyi* jellegű. Az adósság a termelésben az állótőke révén keletkezik, hiszen az teremti meg a munka föltételeit. Ha ezek a föltételek nem teljesülnek – ha a termék nem kerül piacra, ha a tőke nem áramlott át az áruból a pénzbe, ha a kereslet alacsony stb. –, akkor az ipari tőkésnek el kell adósodnia, hogy biztosítsa a további zavartalan termelést. Ő ezzel tulajdonképpen megvásárolta az értéktöbbletet, amely a tőke *passzív* formájában, pénzként hevert a bankokban. Ez a tőke most ismét bekerült a

körforgásba, aktívvá vált, és a hitel közvetítésével megvásárolt nyersanyagokként folytatta az átalakulását az áruformába. Az ipari tőkés bevonja a nyersanyagot a termelésbe, a tőke ezzel megnövekszik, és kivonja az értéktöbbletet a munkából. Ezáltal a jövőbeli, ki nem fizetett munkát kihasználják, annak érdekében, hogy lehetővé tegyék a jelenben zajló munkavégzést. Ugyanakkor a hitelező, ez esetben a bank, kamatot érvényesít, hisz meghatározott időre lehetőséget ad az ipari tőkésnek, hogy azt az értéktöbbletet használja, amely nem a termelés során jött létre, miközben ezzel csökkenti a piacon jelen lévő tőke mennyiségét, ami ily módon nem tud áruvá változni. Más szavakkal: a tőke lehetőséget kap rá, hogy konkrétá váljon – azaz tőkévé mint olyanná, maguktól a konkrétumoktól függetlenül.

Ez az adósság és a termelés viszonyának lehető legegyszerűbb ábrázolása. De ez is elegendő hozzá, hogy lássuk, ahogyan az adósság már az *infrastruktúrában* létrejön. A harmadlagos ágazatban – a szolgáltatásokra és hasonlókra gondolunk itt – az adósság véletlen vagy megjósolhatatlan eseménynek tűnhet, esetleg a rossz üzletvezetés következményének. Innentől azonban világos, hogy ez nem így van. Az adósság nem csupán a részvényekkel vagy a beruházásokkal folytatott szerencsejáték következménye.

Az üzletmenet kockázata közvetett. Foucault tanítványa, François Ewald följegyezte a biztosító-társaságokban bekövetkezett változásokat. Eszerint a huszadik század elejétől már nem a veszélyes munkahely vagy munkavégzés forgott szóban, hanem egyszerűen a kockázat, ami a kifizetés kiszámításának részévé vált. A humán tőke fogalma, Adam Smithtől kezdve egészen a fogalom xx. századi újjáéledéséig, hasonló játékot űzött: immár nem arról volt szó, tönkremegy-e az individuuum élete, ha a képzettsége nem felel meg a piacnak. Ez már pusztán a *kockázat* része volt.

A kockázatról szóló beszéd látszólagos naivitása mögött valami komolyabb dolog húzódik meg. A kockázatnak van *szüksége* a szubjektumra, és nem a szubjektumnak a

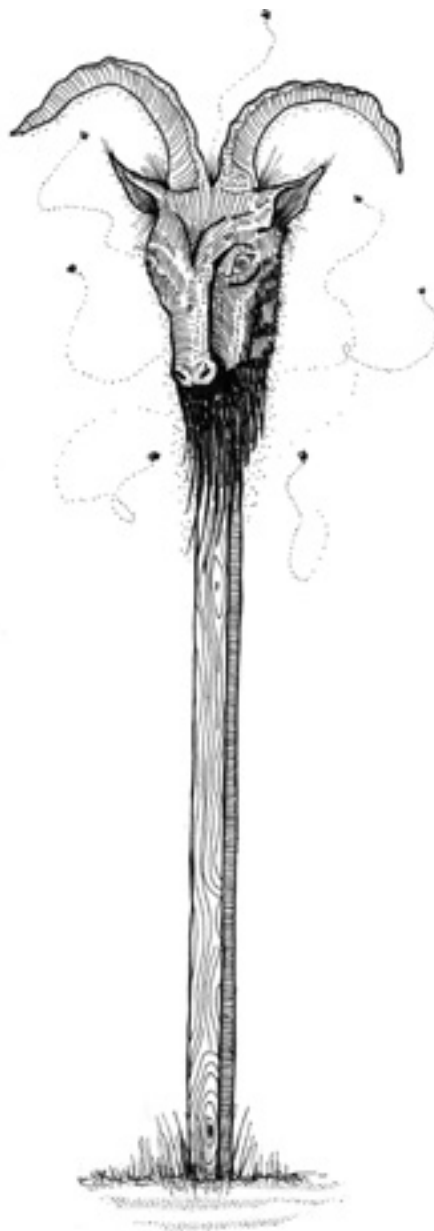
kockázatra. A szubjektummal innentől kezdve az adóssága alapján számolnak. Aszerint kalkulálnak vele, mennyire kifizetődőek a vele kapcsolatos beruházások. A *termelés* helyett a *szubjektumot* lehet hibáztatni. Az adósságot a kapitalizmus intézményei hozzák létre, és az egész közösség fizeti vissza. Ezt a rendszerváltás országai érezték meg a leginkább.³ Egyesek eladósodnak, erre mindenki adóssá válik. Mindebben egyetlen dolgot figyelhetünk meg: *a hitel likviditáshiánya nem esemény*, még csak nem is valamilyen átmeneti, efemer jelenség. A *likviditáshiány* az ügylet *szerves* része. A likviditáshiány a kapitalista termelés alapjának a része; minden esetben a saját absztrakciói gyorsaságának terhét elviselni képtelen tőke tehetetlenségének következményeként jön létre.

³ A rendszerváltás első évtizedében Szerbia külföldi hitele megduplázódott – 11.659 millió euróról 21.460 millióra, hogy mára elérje a 25, 54 milliárd eurót. Az adósság ráadásul már a válság elején meghaladta a bruttó nemzeti összterméket: a Szerb Nemzeti Bank hitelemzése szerint 2009-ben a külföldi adósság a GDP több mint 77,7%-át tette ki. Lásd http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/dug_dug_1_2012.pdf [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 26.]

Az adósi szubjektivitás

Nézzük, mit tesz az adósság a szubjektummal, mit hoz ki belőle. Először is, a tőke szerves összetételében megjelenő ingadozás gyorsasága a xx. században mániakussá vált, különösen amióta az aranystandard fokozatosan megszüntetésre került. A devizaárfolyamok Bretton Woods-i rendszerének 1971-es széthullása után, amikor az Egyesült Államok megszüntette a dollár és az arany átválthatóságát, a passzív, azaz inaktív tőke – amely a körforgáson kívül került és a banki tartalékokban hevert – elveszítette aranyfedezetét. Ettől fogva államkötvényekre támaszkodott, papíron meglévő tartalékokra, amelyeket a bankok úgy kezeltek, mint korábban az aranyfedezetet. Ez azonban azt is jelentette, hogy a hitelezés túlmeht azon a határon, amit korábban az arany szabott meg.⁴ A hitelezés tehát nemcsak addig a pontig folyt, ameddig az úgynevezett „valós” ágazatok termelői lehetővé tették, hogy ezek a hitelek valóban ki is fizetődjenek, hanem azon túl is. Mindez a pénzügyi gazdaság paradigmaváltásához vezetett: Michael Hudson az Egyesült Államok „szuperimperializmusáról” beszél, amelynek ereje éppen abban rejlik, hogy a lehetőségein túl is eladósodik; Maurizio Lazzarato pedig azt mondja, az 1979-es sokk ahhoz a pillanathoz kötődik, amikor az adós és a hitelező közötti viszony megfordult: a törlesztés kamatának megnövekedése miatt a hitel kifizetése immár nem annak megszüntetéséhez, hanem kiteljesítéséhez vezetett. Létrejön az *eladósodott ember*, a *homo debitor*, aki egyesíti magában a munkát mint olyant, valamint az önmagunkon végzett munkát. Az olasz elméleti szakember szerint nincs többé különbség a munka és a részvény között, mivel a hitel kizsákmányolja a kronológiai és a nem-kronológiai időt is, a munkaidőt és a döntések meghozatalára

4 A dollár 1913 és 2013 között, tehát száz év leforgása alatt ezert veszítette el fizetőképesség 96%-át. A kezdeti 0,0500 helyett 2008-ban, a válság kezdetén egy dollárért már csak 0,0006 uncia aranyat lehetett kapni. Lásd Durden, Tyler (nick): *41 Years After The Death Of The Gold Standard – A Look At „How We Ended Up In This Economic Purgatory”*. <http://www.zerohedge.com/news/41-years-after-death-gold-standard-look-how-we-ended-economic-purgatory> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 20.]

alkalmas szabadidőt egyaránt. Az adósság gazdaságát tehát kétszeres terjeszkedési törekvés határozza meg: a szubjektivitást mind extenzív, mind intenzív módon kizsákmányolja (extenzív módon, hisz nem csupán az ipari termeléshez és a harmadlagos ágazatokhoz van köze; ugyanakkor intenzív módon is, mivel önmagunkra, az *entrepreneur de soi-ra*, valamint a cég vezetésére is vonatkozik).⁵ „Az adóssághoz ma nem kapcsolódik semmiféle elsődleges bűn. A *maxima culpa* helyett azzal szembesülünk, amit a hitel *minima moralia*jának nevezhetnénk. A kölcsönöket nem azért nyújtják, hogy kifizetődjenek, hanem hogy újrafinanszírozzák magukat. Csak az az adósság kerít bennünket a hatalmába, amelyik nem kerül, és soha nem is kerülhet

5 Lazzarato, M.: *The Making of the Indebted Man*. Semiotext(e), 2012. 52. o.

visszafizetésre.”⁶ A szuverenitás és a valorizáció viszonya megváltozik. Az adósság kérdése nem pusztán az egyedi szubjektum kérdése, hanem általában az állampolgárságé. A köztartozás ugyanis a termelés részeként keletkezik, és ugyanazok fizetik vissza, akikre a tartozás alapját képező terhelés nehezedett. A tartozás igája alatt eltűnik a monetáris függetlenség – de nem az általános szuverenitás. Azok, akik a tartozást törlesztik, a köz részét képezik, az államét, miközben nincsenek abban a helyzetben, hogy döntsenek a köztartozások visszafizetéséről. Nem véletlen, hogy a honatalanoktól gyakran még az alapvető emberi jogokat is megtagadják. Másrészt Negri és Hardt már arról beszélnek, hogy az érték logikája megszűnt, már nem az ő törvényei képezik a kapitalista gazdaság lényegét. Azonban, ezzel éppen ellenkezőlegesen, az értébecslés logikájának szolgálatában álló eszközök semmiképp nem tűnnek el, annál inkább fejlődnek – méghozzá egyre jobban, és nem a szuverenitás eltűnésének árnyékában, hanem annak kiéleződésétől fenyegetve. Ha egyáltalán beszélhetünk a tartozás szubjektumáról vagy az adósi szubjektivitásról, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az, kiváló célpontként, a két nagy erő – a *szuverenitás* és az *érték* – között helyezkedik el.

A *számvitel* a tőke irányításának és racionalizálásának különálló, új módja: a szintézis olyan formája, amelyiknek a szuverenitással és a valorizációval is akad dolga. A számvitel nagy szerepet játszott a szubjektivitás neoliberalis termelésében, mivel megváltoztatta a fejlett ipari társadalmak kormányzásának módját. Egyes szerzők szerint csak bele kell nézni azokba a tankönyvekbe, amelyeket a xx. század amerikai vállalkozói a tanulmányaik során használtak: a '40-es években meditatív módon közelítettek a jövőhöz. A vállalkozóknak azt tanácsolták, mentális úton vizsgálják át az üzlet veszélyeit; ehhez társult a gyakorlat és az azt kísérő papirologia. Két évtized múltán a meditatív faktor kezd eltűnni, s a vezető szerepet a számvitel veszi át: az üzletet meg kell tervezni, a jövő akárha

sorsként előre meg volna határozva, az üzlet már nem objektum, hanem projektum.⁷ A munkások viselkedésének bizonyos *formái*, a döntéseik és viszonyaik *láthatóvá*, ezzel pedig kormányozhatóvá váltak. A munkás teljesítménye üres fogalom, ha nem foglaltatnak benne a gazdasági mérték és modell föltételei és következményei. Ami az „összehasonlíthatatlant összehasonlíthatóvá”⁸ teszi: egyfelől a konkrét teret a számszerűsítés terévé változtatja, másfelől a tőkemozgás követésére alkalmas absztrakt sémákat ugyancsak kiszámítható számítási móddá transzponálja. Itt a hatalom *diszpozíciójáról* van szó, ami a konkrét gazdasági helyzetek és a gazdasági elméletek között közvetít, ami összevonja az absztrakt munka kiszámítását és a felügyeleti hatalom használatát.⁹ Ebben az értelemben a számvitel a szuverenitás, a kormányzás, az absztrakt tőke *uralma* és azon helyek érték- és számítási mozgása közötti viszonyát képviseli, amelyeken az értéktöbbletet ki lehet vonni. Ez a tőkének nem csupán optikai rendszere, hanem egyben – a bürokrácia révén – kényszerítő erejének eszközeként is testet ölt. A számvitel segítségével nem csak az értékmozgást teszi láthatóvá, hanem egyúttal a munka és a tőke viszonyát is ennek alapján lehet kiszámolni. Az adósság szubjektumának lényét a pénzelés prizmáján keresztül lehet meghatározni. A hitelezés azonban soha nem csupán pénzügyi ügy – tette is készlet. A hitelek szubjektivációt hajtanak végre, mivel véget vetnek bizonyos viselkedési formáknak. Nem arról van szó, hogy a termelés vakon átlépi a konkrét szubjektu-

7 Giraudeau, Martin: „Remembering the Future: Entrepreneurship Guidebooks in the us, from Meditation to Method (1945–1975)”. *Foucault Studies*, 2012/13. 40–66. o. <http://rauli.cbs.dk/index.php/foucault-studies/article/view/3506/3810> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 22.]

8 Mennicken, Andrea et Miller, Peter: „Accounting, Territorialization and Power”. *Foucault Studies*, 2012/13. 7. o.

9 E helyt nem hagyhatjuk ki Michel Foucault *igazgatás*-fogalmát. Természetesen Marx és Foucault kapcsolata komolyabb alapokon nyugszik; a „*Produktivkräfte*” kifejezés a konkrét, szociális munka termelőerőit jelöli. Másrészt, Richard Marsden szerint, a technika az ágazatokkal pontosan a test produktivitását célozza. Így a kapitalista termelés *primum mobiléje* nem az *önmagáért való* ellenőrzés, az értéktöbblet fejlesztés révén történő megtermelése, hanem a termelőerők normalizálása és felügyelete is. A konkrét munka *eredményességéről* van szó, amelynek normalizálása és kiszámolása az absztrakt mérések nélkül elképzelhetetlen. Lásd Marsden, R.: *The Nature of Capital – Marx after Foucault*. Routledge, London, 1999. 135–161. o.

mokat, hanem épp ellenkezőleg: átalakítja őket. Nem feledkezhetünk meg a folyamat Marx-féle dialektikus értelmezéséről: elérkezik a pillanat, amikor a munka a tőke pusztá *megjelenési* formájává változik. A tőke ugyanakkor munka nélkül nem maradna mozgásban, nem tudna formálódni, nem volna képes az állapotváltásra, hogy az áru segítségével alakítsa önmagát. A hitelezői szubjektivitás kulcsa abban rejlik, hogy a segítségével alakíthatóvá válik egy rendkívül fontos jelenség – a *tendencia*. Az adósság szubjektumának produktivitása és anyagi helyzete ugyanis közvetlenül hat a forgalomban lévő tőke szerves összetételére. David Harvey szerint a tőke nem oldja meg a saját válságait, csupán *földrajzi értelemben áthelyezi*. A – foucault-i fogalom nyomán alkalmazott – kormányzás új módjai, amelyek egy ütemben fejlődtek ki a mikroelektronikával (ilyen az elektronikus banki ügyintézés, a kettős könyvelés, válság esetén pedig a „technikai fölösleg” meghatározásának lehetősége), pont a válság *áthelyezésére*, valamint az értéktöbblet extrakciós mezőinek megtervezésére használatosak, függetlenül a profitráta csökkenésétől.¹⁰ Ez a korai kapitalizmusban lehetetlen lett volna.

A kései kapitalizmus Babilonja: eltörhetjük-e ma a hitel tábláit?

Az adósságképzés történelme egyúttal a leírásának, törlésének a történelme is. Amíg azonban a kezdetekben a hitel nyújtása és leírása szintézisben álltak egymással, a kapitalizmusban csak egy lehetséges vége van ennek a folyamatnak: az eladósodás, az újabb hitelfölvétel és a hitelfölvételi feltételek megújulásának dialektikus folyamata. Ezt csak akkor érthetjük meg, ha mélyebbre ásunk a törlés történelmében. A kapitalista repro-

dukciót övező anakronikus ködben különböző gazdasági rendszerek rejtőznek, amelyek nem vették egyértelműnek, hogy a hitel *végtelen* jellegű. Lazzarato szerint a „végesről” a „végtelen hitelre” történő átmenet következményeit ma is érzékelhetjük. Amíg a primitív társadalmak számára idegen volt a kifizethetetlen, hosszú lejáratú köztartozás, amelynek a törlesztését csak a még nagyobb eladósodás követi, addig az eredeti tőkefelhalmozást követő társadalmakban ez a jelenség a gazdasági és szociális szerveződés egyik tartópillérévé vált. David Graeber az adósság történetét kívül helyezi a profit köré rendeződő piacok kontextusán. A mai, a termelésen és a fogyasztáson alapuló gazdasággal szemben, a kapitalizmus előtti gazdaság egyik formája az *elosztás* köré rendeződött. Az elosztás gazdasága az erőszakra, a háborúra és a háborús arisztokráciára alapozódott. A piacok csak az állam tevékenységének melléktermékei voltak, és a hitel nem játszott alkotószerepet bennük. A javak allokációjának más formái voltak: az *ünneplés* és az *ajándék*. Egyetlen uralkodó alatt Babilóniában négy hiteltörlésre került sor: a gyenge aratás idején a hitelek és a kölcsönök fölhalmozódtak, ezeket semmisítette meg az uralkodó. Éric Toussaint írja: „Az ilyen adósságtörlések kihirdetésekor nagy ünneplések zajlottak, leginkább a tavaszvárás idején. A hitelekről készült följegyzéseket tartalmazó táblák eltörésének hagyománya a Hammurápi-család uralkodása idején kezdődött – a közhivatalok pontos följegyzéseket vezettek a hitelekről, az ezeket tartalmazó táblákat a templomokban őrizték.”¹¹ Az adósságok eltörlésének megünneplése nem naiv dolog: az ünneplés során fölszabadították az adósságuk miatt rabszolgasorba került embereket, és eltörölték az adósságokat. Az adósság eltörlése: visszatérés a *korábbi állapothoz*. Az adósság így véges volt – nem az eladósodás dialektikája és a meghitelezett jövő követte, a következménye nem az adós folyamatos ellenőrzése, hanem a fölszabadítása volt. Erre egész egyszerűen azért volt lehetőség, mert a gazdaság fönnál-

¹⁰ Benjamin Graham a xx. század '30-as éveiben alkotta meg a „*value investing*” fogalmát, mint azon rizikófaktorok megkeresésének és elemzésének módszerét, amelyek esetében a részvények egy adott pillanatban a saját „intrinikus értékükhöz” képest elértéktelenednek, s amellyel szemben a beruházó által kifizetett ár mindig csak az adott pillanatban számíthat túlbecsültnek. A profitot ilyenkor az elértéktelenedett állapothoz viszonyított értéktöbbletből vonják ki, mikor az akciók irányt váltanak.

¹¹ Toussaint, É.: „Duga tradicija otpisa duga”. *Zarez*, 2012 (xiv.)/343. 26. o.

lásához *nem volt szükség a piacokra*.¹² A pénz és a piac megléte vagy hiánya nem képezte az adott társadalom gazdasága működésének föltételét. Ebből következően létezett az egyenlőségnek egy *korábbi állapota*, amihez a társadalom visszatérhetett.

Ma azonban ez nem így van. Az adósság *általános* eltörlésének föltétele, hogy létezzen egy *status quo ante*, amelyben mindannyian szó szerint adósságmentesek / ártatlanok¹³ vagyunk. A kapitalizmusban nem létezik ilyen állapot, amire hivatkozhatnánk, nem áll fönt a társadalmi és gazdasági viszonyok ősi egyenlősége, amihez visszatérhetnénk. Nem létezik a „jó tőke” gazdasága, amely ne a hitelekkel táplálkozna. *But, the devil lies in the details*. A tőkés viszonyok látszólag éppen egyenlőségi viszonyokként jelennek meg – a munkás eladja a munkaerejét a tőkét birtokló tőkésnek. Szerződéses viszonyba kerülnek. A munkás bérért dolgozik, megfosztja magát a szabadidejétől. De a szerződéses viszony leple alatt, Marxszal élve, a terelés sötét világa húzódik meg. A munkás és a tőke közötti szerződés történelme egyúttal a munkás passzívvá tételének, valamiként a munkás produktivitása javításának történelme is. Mélyenszántó témák vethetőek itt föl: a munkásarisztokrácia megjelenése a XIX. században, ami Hobsbawm szerint a brit ipari monopólium fejlődésének közvetlen következménye; majd a munka piedesztálra emelése a bolsevizmusban – a munka már nem a *szabadságnélküliség* megnyilvánulása volt, hanem az emancipációhoz vezető út, amely a sarlóban és a kalapácsban öltött testet; ezután a jóléti állam megjelenése – a munkásnak biztosított lakás, étkezés, egészségügyi ellátás stb.; később a tömegmunkás fordí eszméje, aki magas fizetést kap, hogy

12 Ezek helyett, a nagy távolságokra irányuló kereskedelem érdekében, az országok és a javak földrajzi elhelyezkedése számított lényegesnek. Polányi Károly hangsúlyozza, hogy „a javak cseréje azonban mindig a kölcsönös ajándékozás leple alatt, és általában viszontlátogatásokon keresztül bonyolódik”. (Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Mészáros Gábor kiadása, Budapest, 1997. 77. o. Pap Mária ford.) Ennek következtében a *szükség elleni védelem* elve is létezett. Polányi szerint a szerződések és a munkapiac meglétének hiányában nem volt akadálya annak, hogy a közösség megvédje tagját az éhhaláltól: a teljes nyomor lehetetlen volt.

13 A szerb *neduzni* kifejezés mind a kettő jelentéstartalmat magában hordozza.

megvehesse azt a terméket, amit ő maga állít elő; utána a szakszervezetek együttműködése a tőkéssekkel; végül az elmélet neoliberais semlegesítése az egyetemeken a „szabad” piac nyomásra stb. Egyetlen felületes pillantás elég ahhoz, hogy mindenhol észrevegyük ugyanazt a motívumot. A közös nevező minden esetben a tőke és a munka viszonyának naiv értelmezése, amely szerint ez a viszony harmonikus és *egyenlő*, egyenrangú és kölcsönösen kifizetődő. Dolgozz, és a piac majd gondodat viseli. Dologozz, és boldog leszel. A munka fölszabadít.

Mindezek ellenére, az adósságok törlésének dicsérete nem ritka jelenség: Graeber könyve az adósságok történetéről az általános adósságleírás dicshimnuszával zárul. Az adósságok törlésének azonban van egy apró hibája: újraéleszti a rendszert. Az adósságok törlése nem kifelé vezet az eladósodás csapdájából, hanem, éppen ellenkezőleg, lehetővé teszi. A ciklikus folyamat fönmarad. Az adósságok törlése nem akadályozza meg a hitelnyújtás újraélesztését, hanem támogatja azt. Maga Toussaint írja, hogy nem szabad az adósságok leírását összekeverni az emancipációval: a leírás pusztán megújítás, nem az elnyomás megszüntetése. Az adósság eltörlése tehát a korábbi állapot megújítása – az egyidejű elnyomás és jólét egész spektrumával. Megújítás, *semmi más*. Az adósság eltörlése csak arra szolgál, hogy korlátozza az egyenlőtlenség további növekedését, ami már veszélyeztetné az adósságrendszer fönmaradását. A kapitalizmus ugyanígy működik – elég csak rápillantani a piac és a tőke izgalmas viszonyára. *A tőkének nem mindig felelt meg a szabad piac*. Polányi szerint – még a „szabad piac” létrejötte során – az angol liberálisok monetáris politikája oda vezetett, hogy az ipari és egyéb vállalatokat utólag kellett kimenekíteni az „ön szabályozó” szabadpiacról.¹⁴ Természetesen, még ha

14 Mivel a pénzre az áru fikcióján keresztül tekintettek, szabályozását átengedték a piacnak. Mivel azonban a pénz mennyiségét a kínálat és a kereslet viszonya szabályozta, az árak drasztikusan csökkentek, hogy aztán a valutát szabályozó Központi Bank beavatkozása mentse meg a helyzetet: „Paradox módon nem csak az emberekét és a természeti erőforrásokat, hanem magát a kapitalista termelés szervezetét is övni kellett az ön szabályozó piac romboló hatásaitól.” (Polányi Károly: i. m. 170. o.)

az adósságok általános eltörlése nem lehetséges is, az egyedi törlésekre kivételes esetekben lehetőség nyílik. A későbbi korokban megvalósult az úgynevezett egyedi hiteltörlések intézménye, különösen a gyarmati idők után, amikor is a gyarmatosítók hiteleit, azok bukását követően, az újonnan létrejövő országok írták le. Ez azonban a tőkére nézve semmi rosszat nem jelentett. A kapitalista viszonyok következményeinek megszüntetése után a törlés nem megsemmisíti, hanem érvényesíti a hiteleket: „Világos, hogy az, aki törli a hitelt, hatalommal rendelkezik, és a hitel törlése is a hatalom megerősítéseként hat, nem annak (ön)megszüntetéseként: az ő független akarata az, ami megszabadít bennünket a hiteltől – ami persze nem azt jelenti, hogy nem esünk majd ismét a hitel csapdájába. Itt nem ártana parafrázálni [Carl] Schmitt szuverenitás-definícióját: az a szuverén, aki kihirdeti az adósság eltörlését.”¹⁵ A törlés nem azért működik, hogy megszabadítsa a munka szubjektumát, hanem hogy a munkát megszabadítsa a szubjektum fáradtságától, hogy egy pillanatra megszabadítsa a termelékenység rá nehezedő nyomásától, hogy azután ismét termelékeny lehessen – hogy ne legyen *improduktív*. Pillanatnyi eksztázisban részesíti, hogy utána visszaküldje a munka örök poklába.

*

Az eladósodás elleni harc formái a válság nyomán kiélesednek: a bankok bojkottja, a sztrájkok, az adósok szakszervezetének kialakulása. Franco Berardi „Bifo” a *fizetési képtelenség jogáról* beszél: nem fogjuk visszafizetni a hitelt. „A fizetési képtelenség joga nem csupán a pénzügyi hitel visszafizetésének elutasítását foglalja magában, hanem, kifinomult módon, annak elutasítását is, hogy a társadalmi erők étellel teli potenciáljait alávessék a gazdasági kódex formális uralmának.”¹⁶ Miféle fizetési képtelenségről van hát szó? Nem a magánember vagy a vállalat

¹⁵ Lásd a 2. és a 6. lábjegyzet hivatkozását.

¹⁶ Bifo – Franco Berardi: „Pravo na insolventnost”. Zarez, 2012 (xiv)/343. 23. o.

fizetési képtelenségéről. Az adósság a kapitalizmusban magából a termelési folyamat szervezéséből ered, tehát strukturális jellegű. De annak ellenére, hogy a termelésből fakad – nem ott ér véget. Az adósság privatizálódik. Gazdasági individuumokhoz kötődik. Minduntalan konkrét, jogi vagy privát személyekhez kapcsolódik. A köztartozást ezért a köz törleszti. A fizetési képtelenség joga ugyanakkor nem azt jelenti, hogy „elengedjük a hiteledet” vagy „ezt a hiteledet”, a te saját hiteledet. A fizetési képtelenség joga jellegénél fogva tömeges alakot ölt – megszünteti a likviditáshiány rendszeralkotó szerepét. Bifo a sajnálatos kapitalista *Gestalt*ról beszél, a lelki automatizmus formájáról stb. A kapitalizmus „téves produktivitásáról”: „A termelői munka kézzelfogható erejét alávetik a bukott pénzügyi rendszer újrafinanszírozására irányuló destruktív feladatnak.”¹⁷ Nem arról van hát szó, hogy a termelékeny munka ereje visszatérjen a saját termelésének útjára. Ezt azért nem teheti lehetővé, mert az eladó-

¹⁷ *Ibid.*

sodás folyamata elválaszthatatlan a termelési folyamattól. Ismétlem, nem létezik „jó tőke”, se „jó termelés”, olyan, amelyik nem igényelné a hitelezést. A tőke lényegéhez hozzátartozik, hogy valahogyan át kell hidalnia a saját absztrakcióját: folytonos átalakulása érdekében kondenzálnia kell a konkrét időt, hogy megfeleltethesse a saját absztrakt folyamatainak. Ebben az értelemben a politikai gazdaságtan kritikája nem hagyhatja érintetlenül a tőkés termelés alapkategóriáját – magát a *termelést*. Nem arról van szó, hogy a termelést meg kellene tisztítani azoktól a tisztátalanságoktól, amelyek az útját állják. Hanem arról, hogy meg kell törni magának a termelésnek a fegyelmét. Arról, hogy el kell utasítani az önmagáért való termelés ideáját. Más szóval: nem a produktivitás nevében kell harcba kelnünk, hanem az improduktivitásában. Nem a munka nevében, hanem a *munkátlanságában*. A fizetésképtelenség joga azt jelenti, hogy a termelési folyamaton belül föl kell függeszteni a kifizetés imperatívuszát. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy mekkora szakadék tátong a fizetésképtelenség jogáért folytatott harc alatt, és ez a szakadék a termelés szakadéka – amit meg kell kérdőjeleznünk. A kapitalizmus problémája nem az, hogy nincsen igazi produktivitás, hanem az improduktivitás hiánya. Georges Bataille szerint a kapitalizmus nem ismeri az *áldozat* ideáját – a megengedett és terméketlen energiaparazítást. Nincs improduktív többlet, az kidobásra kerül, fölállozódik a produktivitás oltárán. A hitel éppen ez: az improduktivitás fölállozása. Elvetése. A hitel túllép a munkaidő és a szabadidő közötti különbségen: parancsokat, munkát, tervezést diktál, egyre csak szorongatja a gazdaságosság hurkát a már egyébként is gazdaságos szubjektum körül. És ezt nem kívülről, hanem beülről végzi. Idézzük föl az *operaismo* nagy alaptémáit: affektusok – megismerés – nyelv – önérzékelés. A hitel szubjektuma belülről korhad, a *homo debitor* pusztá kalkuláló lény. Ebben állna az improduktivitás áldozata? A szubjektum egyszerűen csak produktív, *semmi más*.

RAJSLI Emese fordítása

Maja Solar

SYLVIA BATAILLE

kis barátnóm
cseppet se aggódj
te és én és te-te és én-én-én-én
mindig
olcsón fogunk nyaralni
s hagyni fogjuk
nőjön ki a hátunkból a nap

nem fogunk elmenni sehová turistaként
s hagyni a biopolitikának
hogy fényvédő krémekkel kenegessen bennünket

te és én és te-te és én-te-te-én
mallarméi kockák
a guarana-kapszulákban

a sztereotípiák a tengerbe vetve
a kövek a lepke terrorizmusáról mesélnek
nő ruhával=vázával a délnyugati part mentén

parataxonban

az emberek nem úsznak, csak pancsolnak
fánkot esznek a nyugágyon
majd betérnek az étterembe
állatsereglet jövőtlenség-kép
„always geöffnet”

gyertek vissza, gyorsan, emberek, termelési
viszonyaitokba
és dolgozzatok tovább a pusztá túlélésért
és hogy újra drágán megfizessetek
a ti kis éves szabadságotokért

az állat-állatok szomorúak
csak a lepkék valóságghűek
s az ellenállás logikájában gyülekeznek

kis barátnóm
én és én-te-én mindig szeretni foglak
még akkor is ha egészen Limenariáig nőnek a
körmeid
mert otthon hagytuk a kisollót

OROVEC Krisztina fordítása

A ZENE, A PIAC ÉS A MUNKÁS- OSZTÁLY

*„By the grace of God Almighty
And the pressures of the marketplace
The human race has civilized itself”
Roger Waters: It's A Miracle*

Ezzel az írással, amihez az inspirációt Waters dalának¹ főntebb idézett részlete nyújtotta, nem annyira a zenei műalkotás formális aspektusára, mint inkább a tartalmára szeretném fölhívni a figyelmet. Hisz egyebek mellett a zenére – mint a társadalmi teremtés egyik formájára – is érvényes az, ami ma tartalmi értelemben ritkaságnak számít, ami hiányzik, ám amit tágabb társadalmi szinten potenciálisan fontosnak tarthatunk, ami a kizsákmányolás domináns formáival szembeni ellenállást képezheti. Ezúttal tehát nem „általában véve” a zenéről lesz szó, hiszen a zene nem valami tisztán *zeneit* állít elő – hanem a

zene társadalmi funkciójáról, amely az *ideológia* előállításában tükröződik. A zenét ezúttal nem az *imaginárius* határtalan folyamatának területeként tárgyaljuk, hanem az imaginárius komponens társadalmi reprodukcióban betöltött szerepét vizsgáljuk. Nem a zenében rejlő zsenialitást problematizáljuk: helyette a zsenialitást a maga osztály-meghatározottságaival hozzuk kapcsolatba. Mindezt egybefogja a kérdés, amit a viharos hatvanas évek végén gyakran tettek föl kiélezett formában: *melyik osztályt szolgálja a zene?* Ezt a kérdést – amely a maga nyersségében a kínai kulturális forradalom idején merült föl – vette át Cornelius Cardew angol zeneszerző, mikor az avantgárd zenét bíráló könyvének a *Stockhausen serves Imperialism* (Stockhausen, az imperializmus kiszolgálója) címet adta.

Első pillantásra úgy tűnik, mintha a jelenkori kapitalista társadalmak a maguk végtelen sokféleségében eltávolodtak volna a polarizált osztálytársadalmaktól. A zenét is a nagyfokú változatosság jellemzi, az új irányzatok és új műfajok kitermelése, amelyek a különféle csoportok életstílusából kiindulva, azok sajátosságait tükrözik; illetve a piaci trendeknek megfelelő fölgyorsult hiperprodukción stb. A társadalmi depolarizáció és a zenei produkciók egyre színesebb változatossága közötti párhuzam nem is véletlen. Téves volna azonban ebből az osztálytársadalom eltűnésére és az egyéni lehetőségek teljes megvalósulásáról szőtt liberális álom beteljesedésére következtetni. A zenei mezőny mind nagyobb heterogenitása mindössze annak felel meg, ahogy a technológia egyre intenzívebben behatol a zeneművek előállításának területére. A formális újítások és az újabbnál újabb technikák elszaporodása a zenei teremtésben egyaránt a huszadik század progresszív áramlatainak jellegzetességei közé tartozik: a szeriális zene vagy az autoriter formalizmus² (Schönberg, Webern, Boulez), az aleatorikus zene (John Cage), az amerikai zenei minimalizmus (La

¹ A dal az *Amused to Death* című, 1992-es album egyik száma. Az album – Neil Postman *Amused Ourselves to Death* (Halálra mulatjuk magunkat) című könyve nyomán – a televízió és a tömegmédiák kultúráját tematizálja és bírálja.

² Az autoriter formalizmus fogalmát Cornelius Cardew említi, és a zenemű előadásának formális szigorára utal vele, a kottával szemben fönnálló abszolút alárendeltségével összhangban. Ebben az értelemben Schönberg az autoriter formalizmus példája, ellenpontja pedig John Cage aleatorikus zenéje.

Monte Young, Steve Reich), a repetitív zene (Terry Riley), a játékelméleteken és a sztochasztikus processzusokon alapuló zene (Iannis Xenakis) – mindez csupán néhány azon formák tömkelegéből, amelyek elsődűen a zenei forma kimunkálására összpontosítanak. A zenei avantgárdon belül a hatvanas években azonban olyan ellenállási formák is megjelentek, amelyek baloldali politikai pozícióból bíralták a domináns formalizmust, és a tartalom kérdését tolták előtérbe. Netalán John Tilbury szavai illusztrálják ezt legjobban: „az írótól, ha a zenéről ír, azt várják el, hogy hagyja figyelmen kívül, vagy legföljebb sejtse az, amit a zeneszerző mondani akart. Magyarán azt várják tőle, hogy csak is a »formára« összpontosítson – ami bármiről szólhat.”³ Ha ezt komolyan fontolóra vesszük, és elfogadjuk, hogy a zenei „tartalom” magyarázatának kísérletei téves irányt vettek, miután elválasztották egymástól az elválaszthatatlan aspektusokat – a tartalmat és a formát –, a tartalmat ignorálták, a zeneművet pedig a dekoratív művészet hatáskörére szűkítették, akkor elengedhetetlennek mutatkozik, hogy problematizáljuk és kritikai vizsgálat alá vonjuk, mit jelent a zenei avantgárd számára az *önmagáért való* és az *önmagának való* forma. A zenei avantgárd kiindulópontja a forma mint expresszív eszköz elhagyása. John Tilbury pedig, Cage zenéjének marxista kritikájával, politikailag problematizálja a kérdést.

Cage *Music of Changes* című, zongorára írott műve jó példát kínál a marxista elemzés számára – a történelmi materialista füle itt olyasmit regisztrál, ami ellenállhatatlanul emlékezteti a kapitalista társadalmon belüli mozgásokra. Először is, formális-technikai értelemben a mű véletlen műveletek eredménye, melyek a pénzürmék földobásának elvén alapszanak. A tartamokat, amplitúdókat, csöndekét és a hangok grafikonját – az egész kottát – a *Változások Könyve*, az ősi kínai *Ji csing* műveletei határozták meg; Cage későbbi kompozícióinak alapjául is ez a könyv

szolgált. Cage nem hangszerként használta a zongorát, hanem olyan hanggenerátorként, aminek még nem vizsgálták ki a funkcióját. Másrészt – és ezen a ponton bírálható a formalizmusa – Cage ilyenén intervenciói a világnézetét tükrözik. A kapitalista társadalomban, azaz az osztálytársadalomban a zeneszerző nem azért alkot, mert ez az ő személyes szükséglete, hanem egy adott osztály szükségletei miatt, annak ideológiai reprodukálása végett. Cage *Music of Changes*-ének ideológiai kontextusát akkor tudjuk áttekinteni, ha a figyelmünket legalább három dologra fókuszáljuk: a hang nem-relációs fölfogására, a véletlenre mint a zeneszerzés generikus momentumára, valamint a mennyiségre mint kulcsfontosságú zenei kategóriára.

Az első szempont Cage zenei minimalizmusára tereli a figyelmünket. Eszerint az egyes hangok maradjanak pusztán hangok, válasszuk el őket a többi hangtól, legyenek absztrakt elemek, válasszuk le az emberi vágyakról és asszociációkról. A más hangokkal való kapcsolatuk véletlenszerű és tudattalan. Igen bonyolult műveleteket követel, ha a darab előadásakor ezekhez az elvekhez tartjuk magunkat. David Tudor zongorista – a *Music of Changes* előadója⁴ és Cage barátja – egy alkalommal kijelentette, hogy a darab sikeres előadása végett ki kellett kapcsolnia tudatának azt a részét, amely az előzőleg lejátszott momentumra vonatkozott, ahhoz, hogy előállíthassa az újat. Az új hangszekvencia kedvéért törölni kell az előzőt, csak így jelenhetnek meg az új szekvencia elemei. Ebben áll a zenei elem nem-relációs fölfogásának alapföltétele. Tudor szavainak csattanója oda vezet bennünket, hogy a tudat funkcióját a *megtagadásban* mint szükséges mechanizmusban leljük föl, nem pedig a két zenei szekvencia közötti történelmi átmenet *megértésében*. A tudat funkciója nem abban áll, hogy kövesse a folyamatot, hanem abban, hogy megszakítsa azt, hiszen kizárólag így jelenhet meg az új szekvencia. A szükségyszerűség és a véletlen dialektikus viszonya helyett Cage a cselekvés feltétlen szabadságának követelmé-

3 John Tilbury: *Introduction to Cage's Music of Changes*. In Cornelius Cardew: *Stockhausen serves Imperialism*. Ubu Classics, London, 2004. 40. o.

4 Cage a művet eleve Tudornak ajánlotta. Itt meghallgatható: http://www.youtube.com/watch?v=B_8-B2rNw7s (A szerk.)

nyét állítja fel, ami a történelmi eseményeket kitermelő teljesen ahistorikus automatizmus alkalmazása. Ebben ráismerhetünk Adam Smith gondolatára, miszerint az emberi cselekvés akkor a leghatékonyabb, ha szabadon hagyják, sőt így a közjó előmozdítására is előnyösen hat. Smith hite az emberi motívációk természetes egyensúlyában egy „lát-hatatlan kéz” létezését sejteti, egy olyan piaci automatizmusét, amelynek nincs szüksége semmiféle állami beavatkozásra. Cage zenei univerzumának minden eleme hasonlóan szabadnak és spontánnak tetszik – akárcsak a piacon mint az árucseré ahistorikus gyűjtőközpontjában megjelenő szabad termelő. Ami ezeket az elemeket (egyedeket) együtt tartja, olyasmis, mint a kínálat és a kereslet piaci törvénye, ami csak az áru formájának generalizációja alapján lehetséges. A cage-i művész jellemzője tehát az individuális cselekvés abszolút szabadsága. Miben áll a művész szabadsága, figyelembe véve a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyét? A törvénybe foglalt szerzői jogok egyrészt biztosítják a művészek számára a termékeik kizsákmányolása fölötti ellenőrzést, másrészt azonban fönnáll az az illúzió is, hogy a művészek „saját” termékeik szabad alkotói. Ebből az következik, hogy a művészi munka végtermékének nem kell szükségképpen „hasznos” árunak lennie; ez attól függ, milyen ideológiai hatásokat termel. Az pedig, hogy milyen ideológiai hatásokat termel, nem magán a művészen múlik, amiként a gépész sem tudhat egymagában úrhajót építeni. Az ideológiai effektusok kitermelése a zenében többféle elemet föltételez: az előadót, a kritikust, az impresszáriót, a menedzsert és a közönséget (ez a legfontosabb művészi termelési eszköz). A kapitalista társadalomban a művészek sohasem függetlenek és „szabadok”, hiszen hanglezkiadók, zenei intézmények foglalkoztatják őket, s ezek megkövetelik tőlük, hogy nyereségesek legyenek. Ebből logikusan származik az a követelmény is, hogy a műalkotás ideológiailag elfogadható legyen azok számára, akik megveszik és továbbadják, mégpedig azért, hogy ne zavarja meg az akkumuláció szabad áramait. Amint ily mó-

don tesszük föl a szabadság kérdését, fölüti a fejét a következő kérdés is: *szabadság, de kinek a szabadsága?* Ha a közönség az a termelési eszköz, amivel a művész rendelkezik, akkor a közönséget kell ideológiailag megnyernie. Ezt a föladatot az individualista avantgárd zene igen szelektíven teljesíti. Ebből a szempontból nézve az avantgárd zene nem a proletariátushoz szól, hisz épp hogy az elit ügye volt. A nagyon elvont és nem kommunikatív avantgárd zene nem a reális gyakorlatból merített ihletet, hanem a konstrukció alapján modellálta a realitást. Az avantgárd zenei konstrukcióban a strukturális kényszer a valós egyének részéről számba jöhető ellenállás minden fajtája fölött teljes uralmat gyakorol. Láttuk, hogy Smith klasszikus politikai gazdaságtana az egyéni szükségletek dinamikájára az ezzel párhuzamos tudattalan piacmechanizmus tételezésével válaszolt. Mi csupán a saját önző érdekeinket követjük, nem tudván, hogy közben a közjóért munkálkodunk. De honnan tudhatjuk, hogy a társadalom jó vagy rossz állapotban van-e? Ha nem a saját önző érdekeinket követjük, abból az következik, hogy a társadalom rossz állapotban van? A megveszekedett liberálisok számára bizonyára így fest. Ebben az esetben a tömérdek rombolás után sohasem épült volna föl újra a világ, hiszen biztos, hogy nem a piaci mechanizmusok meg a kapitalisták építették újjá s tették lehetővé az életét, hanem az emberek szolidaritása és kollektív akcióik. Sejtethető, hogy Cage absztrakt zenei minimalizmusa éppen abban a pillanatban terel bennünket a polgári individualista ideológia közelébe, amikor hiposztazálja a véletlent, és az ellenőrzés meg a felügyelet folyamataiban kihasználja azt. A véletlen előtt le kell tennünk a fegyvert, és bele kell nyugodnunk a ténybe, hogy a kapitalista viszonyok óriási károkat idéznek elő – háborúkat, éhínséget, szennyeződést –, ám ugyanakkor (és ez állítólag vigaszunkra szolgál) megteremtik azokat az eszközöket, amelyekkel megfékezhető az éhínség, az elszegényedés és a háború. Manapság mindenki előtt világos, hogy ez a viszony semmiképp sem arányos, nemhogy a közjót szolgálná. Cage úgy is írta le a *Music*

of *Changes*-t, mint ami nagymértékben embertelen, és Frankenstein szörnyetegének tulajdonságait hordozza. Ebben az értelemben érdekes, amit Tilbury állít: „Cage annyiban nem képes föloldani a kortárs zenei kompozíció ellentmondásait, amennyiben nem képes föloldani a kortárs kapitalizmus ellentmondásait sem. Ahhoz, hogy egy ellentmondást föloldjunk, meg kell érteni a mozgás és a változás törvényeit, és velük összhangban cselekedni. Ez az, amire Cage szemlátomást nem volt képes, vagy amit nem akart megtenni.”⁵

A harmadik dolog, ami Cage munkájában kiemelten fontos, a mennyiség határozott hangsúlyozására vonatkozik. A *Music of Changes*-ben a változások státusza éppenséggel mennyiségi jellegű, akkumulatív és meg nem haladható. Nála a kompozíció síkján mindig a véletlen olyan procedúráiról van szó, amelyek a zenei anyag szempontjából külsődlegesek, mégpedig azért, mert a hang nem a saját ellentmondásaival összhangban alakul s változik. Cage a változást előidéző technikát kívülről viszi be a zenébe, olyan szervezőelvként, amelynek célja, hogy rendet tegyen a deszubsztancializált káoszban. Az eljárás önkényes jellege abban mutatkozik meg, hogy Cage a zenei anyagtól, a maga nyers és szervezetlen formájában, megtagadja a historikusságot, amikor a maga eljárásait bevezeti. A radikális változás problémáját csakis a minőség szintjén lehetséges elgondolni, márpedig ezt a mozzanatot Cage elutasítja. Cardew és Tilbury véleménye szerint Cage éppen ezért a liberalizmus pozícióját foglalja el. A belső hangváltozás lehetőségének tagadásával és a mennyiség mint a végtelen akkumuláció proceszusának hangsúlyozásával Cage mindenemű olyan változás forradalmi aspektusát tagadja, ami a benső ellentmondások fejlődésén múlik, következésképp a minőségi változás esélyét is megtagadja. Ami nála belehasít a hangok egyetememes versengésébe, az egy önkényes mechanizmus, amely a *Music of Changes* című szerzeményében, az eddig

kifejtett gondolatok alapján, leleplezi a burzsoá világnézet univerzalizációját: a burzsoáziát nem véletlenül az ahistorikus világnézet jellemzi, főként ha nem tévesztjük szem elől, hogy a burzsoá ideológia láthatatlanná kívánja tenni a mozgások és a változások törvényeit, amelyek alapján lehetségessé válik az ún. elsődleges akkumuláció, még ha ez a hangok akkumulációjára vonatkozik is.

A negyvenes-ötvenes években dühös kritikuskok és „zenerajongók” szakították félbe Cage koncertjeit. Ők képviselték akkoriban a legreakciósabb burzsoá elemeket. Tíz év múlva Cage koncertjei nagy közönség előtt lezajlott társadalmi eseményekké váltak. A hatvanas évek végén Cage koncertjeit az amerikai egyetemeken elsősorban a progresszív diákok bojkottálják, akik feltették a zene osztályszerepének és történelmi funkciójának kérdését. A háború utáni amerikai zenei avantgárd létrehozta az aleatorikus zenét, amelynek formalizmusa egyben s másban különbözik a háború utáni európai formalizmustól. Az európai avantgárd kulcsfigurájának ezúttal Karlheinz Stockhausent, a darmstadti iskola vezéregyéniségét fogjuk tekinteni. A második világháború után abból a célból indították újra ezt az iskolát, hogy felelevenítse azokat az avantgárd eszméket, amelyeket a nácik „degenerálnak” bélyegeztek. Miután a nácik az avantgárdot nyilvánosan elítélték és elfojtották, a háború utáni Németország felújítja az iskolát, és bizonyos tekintetben elszigeteli a valós társadalmi mozgásoktól. A darmstadti iskola tudományos kísérleti térként szolgált, amelyben megszületett az elektronikus zene, ám egyúttal elefántcsonttorony volt, amit misztikus, absztrakt holdudvara szigetelt el a társadalmi tértől. Csak 1959-ben, Stockhausen *Refrain* című darabjával történik meg a kilépés a belső munkafeltételekből. Cage-dzsel ellentétben Stockhausen misztikus figura. Egy interjúban elmondta, hogy számára a zenesz a színpadon szent szolgálatot teljesít. A zene társadalmi funkciójának megértése nála abból áll, hogy a technológiai találmányokkal és a mindent átható kommercializációval megterhelt mindennapi életbe beleviszi a ze-

⁵ John Tilbury: i. m. 43. o.

nészek békés szellemi munkájának atmoszféráját. A *Refrain* esetében a formális reprezentációban is újításra került sor, s a zenének alkalmazkodnia kellett ehhez. A kotta, koncentrikus körök formájában, egy óriási papírlapra került.

A kotta középső részére, a refrén hangjegeivel, egy körben forgó műanyag szalagot erősítettek. A darab előadása, hallgatása és nézése misztikus atmoszférát teremt, a zenészekről pedig, a kottaolvasás technikájára való tekintettel, intenzív összpontosítást kíván. Stockhausen későbbi darabjaira is jellemző az a drámai, színházi hatás, ami ezen a módon előáll. Cornelius Cardew élesen bírálja Stockhausen munkáját – jöllehet egy időben az asszisztense volt –, különösen annak miszticizmusát, ami szerinte alapvetően arra a tézisre épül, hogy „a világ csupán illúzió, mindössze eszme a fejünkben. Vajon akkor a sok- és sokmillió elnyomott és kizsákmányolt ember világszerte pusztán az illúzió aspektusa a fejünkben? Nem. A világ valós, akárcsak az emberek, akik a forradalmi változásért küzdenek.”⁶ Az európai zenei avantgárd igazságához az a tény is hozzátartozik, hogy csupán egy kis csoport foglalkozott vele, amelyik semmilyen valós kárt nem okozhatott az uralkodó osztálynak, ám a berkeken belül fönn tartották a zsenikultuszt, a génusz megtestesítője pedig Stockhausen volt. És valóban, a zeneszerző nem konvencionális megjelenése, arroganciája, irracionális egomániája a „zseni” védjegyei. Cardew a könyvében igen erős érvekkel alátámasztva fejti ki, milyen módon szolgált az európai zenei avantgárd a burzsoázia érdekeit, s hogyan függ össze ezzel a zsenikultusz. Ez a kompozíció anyagának szintjén is látható. Nem csak a kottáról vagy a zseni fejéből kipattanó ideáról van szó, hanem arról az eszméről, amely a társadalmi viszonyokból következik, arról, hogy a zeneszerző mit tesz annak érdekében, hogy materializálja ezeket az eszméket, s ezáltal fönn tartsa a társadalmi viszonyokat. Cornelius Cardew azért vált szakadárá és önkritikussá, mert

azt akarta, hogy a zenéje a munkásosztályt szolgálja, annak érdekében, hogy a munkások társadalmi munkamegosztásban betöltött helye megváltozzék. Ez Cardew *Scratch Orchestrájának* nagy leckéje. Gyakorlatilag ebben a zenekarban ismerte meg az osztályharc különböző formáit, valamint azokat a módokat, amelyekkel hozzájárulhat a munkásosztály küzdelméhez. A marxista álláspont zenei kifejezése lehetővé tette számára azt is, hogy kritikai viszonyt építsen föl a zenei avantgárd uralkodó tendenciájával. Cardew logikája egyszerű. A zene azt szolgálja, ami pozitívan hat az emberek jólétére;⁷ kielégíti a szükségleteiket, hatást gyakorol a tudatukra, és kezdeményezőkézségre sarkallja őket, hogy a dolgok a kollektív szükségletek kielégítésének irányába mozduljanak el. Az *I Can't Get No Satisfaction* álláspontját⁸ lehetetlen volna elfogadnia, hisz nála nem a fantázia, hanem a szükségletek kielégítése forog fenn.

A kapitalizmust nem érdeklik az emberi szükségletek, mivel az embereket fogyasztókként kezeli. Illusztráljuk csak ezt a könyvnyűzene nyomán, Eminem és Rihanna *Love The Way You Lie* című klipjének⁹ példájával. Már a cím is a szenvedés élvezetével kapcsolatos problémákat jelzi. Akár vágymunkaként, akár elementáris emberi szükségletként határozzuk meg a szerelmet, a klipben destruktív formában mutatják be. A partnerek közti erőszakos jelenetek és az agressziót követő szenvedés a nem szűnő elégedetlenség jelenlétét sugallják. A két lény közötti viszony destrukciója, egy specifikus hiányra vagy épp többletre adott válaszként, önpusztító cselekedetek formájában csapódik le. Mindezzel arra utalunk, hogy itt a vágy excesszív hatalmáról, lényegi kiegyensúlyozatlanságáról esik szó. A szerelem reprezentációja a kapitalizmusban – a klip szépen pél-

⁷ Az angolszász filozófia az arisztotelészi megkülönböztetés nyomán vezette be a *welfare* (jólét) és a *well-being* (jóllét) közötti különbségtételt: „a városállam (...) létrejöttének célja az élet, fennmaradásának célja a boldog élet.” (*Politika*; Szabó Miklós ford. – A szerkesztő megjegyzése.)

⁸ A *Rolling Stones* konformizmust és fogyasztói kultúrát bíráló száma meghallgatható a YouTube-on. (A szerk. megj.)

⁹ A videóklipet eddig félmilliárdnál is többször tekintették meg: http://www.youtube.com/watch?v=uelHwf8o7_U

⁶ Cardew, Cornelius: *Stockhausen serves Imperialism*. 49–50. o.

dázza ezt – éppen azt hangsúlyozza, ami nem a szükségletek hatókörébe tartozik: a vágyra helyezi a hangsúlyt, a fogyasztói termék magvára, aminek reprodukcióját fönnt kell tartani, s a hiány vagy a többlet generálásával fölügyelni és ellenőrizni kell. A reprezentáció olyan ideológiai hatásokat fejt ki, amelyek célja az individuum elszigetelése a vágy segítségével, az individuum ösztöngépezetre való redukálása, amely minden alkalommal a vágy követelésére válaszol, ezzel egyidejűleg pedig semmit sem képes változtatni az életén, csupán minduntalanul ugyanazokat a kudarckokat ismétli. Így ez a klip – amiként számos másik is – a szenvedő, neurotikus szerelem eszményét táplálja, amit a fogyasztók hamburger gyanánt falnak, s így megteremtik a föltételeit annak, hogy ezek a forgatókönyvek a saját életükben is ugyanebben a formában testesüljenek meg. A tömegmédiümok dominanciája a kapitalizmusban a tudattalan fölserkentésének útján hozzájárul azoknak az ideológiai mechanizmusoknak a kitermeléséhez, amelyek eliminálják vagy gyöngítik az ellenállást. A két negáció semmiképp sem vezet valami pozitívhoz. Mivel a kapitalizmus töredezetté teszi a társadalom sejtiszövetét és fellazítja azokat az emberek közti kapcsolatokat, amelyek lehetővé tennék a kollektív cselekvést, a kapitalizmuson belül a szocialista konstrukció sem lehetséges. Cardew, amikor a „jó” zene jelentéséről magyaráz, politikai kritériumokat hoz a zenébe, és elviekben elutasítja a szocializmusnak a kapitalizmusban megjelenő szocialdemokrata fantáziáit.

Térjünk hát vissza írásunk elejére, Waters *It's A Miracle* című számának idézett részletéhez, hogy kihegyezzük a poént. Ha tömören elemeznénk Waters ironikus sorait, elmondhatnánk, hogy az erő, amely az embert kultiválja, mindig rajta kívül áll, kívül esik a hatókörén. Isteni részről ez a kegyelem, a piac részéről pedig a kényszer. Jegyezzük meg, hogy egyik esetben sem áll rendelkezésre választás. Ezek a transzhistorikus és immaterialista verssorok nem mást mondanak, mint azt, hogy az embernek isteni kegyelemre volna szüksége, cserébe pedig

ajándékba kellene adnia magát a piacnak. A többi kínálat és kereslet kérdése. Az emberi döntések szintjén az előbbi esetben isteni beavatkozás történik, az utóbbi esetben pedig a csereérték önállósodása. Az „önszabályozó” piac, valamint az „önszabályozó” isten az embert őrlő személytelen imaginárius erők: olyan élet- és munkaszervezést követelnek tőle, ami lehetővé teszi az értéktöbblet zavartalan előállítását. Ebben nagyban részt vesz a harmadik fél is – az állam.

Ezeket az egymást támogató erőket manapság a kompromisszumok politikája egyesíti. Sohasem váltak volna ilyen hatalmassá, ha nem következett volna be az áruforma általánossá válása, és ha az emberi munka nem vált volna áruvá. Mindenütt jelenlévő gyarmatosító effektusaik nem ismernek se testi, se földrajzi határokat. Mégis, a mai társadalom nagymértékű töredezettségének köszönhetően, a köztük lévő kompromisszum instabilitást idéz elő. Szükség van egy olyan szövetségre, amelyik lehetővé tenné a különféle mikropolitikák együttélését (viszonylagos autonómiájukat, amelynek segítségével biztosítanák a tőkefelhalmozás szükséges mechanizmusait), de amely közben nem vonná kétségbe az elosztás belső határait. Mivel a közös nevező a tőke, nem kellene csodálkoz-

nunk a tekintélyelvű populisták, a vallásos üzletemberek, a konzervatív modernizátorok és a neoliberaisok „furcsa” szövetségén, amikor a társadalmi újratermelés módszerei forognak szóban. A hagyomány, az isten és a világpiac ideális pontok ahhoz, hogy átszőjék a másik szentháromságot: a tőke, a munka és az állam hármását. Az isten, akárcsak a tőke, sohasem függött jobban az állam szabályozó hatalmától. A piac és az isten egyaránt olyan ideológéákat képviselnek, amelyek a történelmi materializmus álláspontja felől nézve minden megalapozottságukat elvesztik – a piac sohasem volt autonóm, ahogy az isten sem létezett soha az ember nélkül. A deszekularizáció meg a retradicionálisizáció a mai, válságban lévő kapitalista társadalmak tünetei.

A zene mint az ideológiai fölépítmény része olyan hely, amelyik nem bújik ki a politika alól. A zenében fontos a politikai momentum, hisz a történelem során minden osztálynak megvoltak a maga specifikus művészi kritériumai, mégpedig a társadalom osztályszerkezetének függvényében. Beethoven például győzelmet aratott és „függetlenítette” magát a feudális patronálás alól, eközben azonban kénytelen volt termékeit a piacra dobni, ahol más „független” zeneszerzőkkel kellett versengenie. Itt veszi kezdetét az individualista reprezentáció bonyodalma, mivel a piacon hatni kezdenek azok a tényezők, amelyek a reprezentáció és a művészi önreklámozás módját befolyásolják. A hanglezkiadók, a menedzserek és az ügynökök világában a művésznek eladható termékkel kell rendelkeznie. Az árukereskedelmi viszonyok nemcsak a saját zenéjétől idegenítik el a zeneszerzőt, hanem alapvető termelési eszköztől, a közönségtől is. Épp a zenei avantgárd tanúsítja a termék és a termelő közötti viszony szétbomlását és dematerializációját. Az absztrakt „komolyzenei” törekvés – az individualista ideológiával összhangban – végül meghozta az avantgárdnak a „zsenik” közötti versengést, innen pedig egyenes út vezetett a zene depolitizálásához.

RADICS Viktória fordítása

Losoncz Márk

TÖREDÉKEK AZ ANAR- CHIZMUSRÓL

„Destroying structures, not people”

(Anarchist FAQ)¹

„...anarchisták vagyunk – a radikálisok közt is a legradikálisabbak –, fekete macskák: ez a sokak ellen, a bigottak, a kizsákmányolók, a sarlatánok, az elnyomók ellen irányuló terror. Ily módon bennünket rágalmaznak meg és értenek félre a leginkább, bennünket mutatnak be a leginkább tévesen, és bennünket üldöznek a leginkább” – írta a később kivégzett Bartolomeo Vanzetti, mikor a dedhami börtönben raboskodott. Ezek a szavak a reprezentáció gépezetére utalnak: az anarchistákat tévesen mutatják be, mert ők a legradikálisabbak. A radikalizmus kétszeresen is téves befogadásra van ítélve, hiszen egyfelől eleve képtelenség beszorítani a jövő tényeit a jelen szűkös beszédmódjába, másfelől egy egész reprezentációs rezsím gondoskodik a lázadók befektetéséről („a káoszt akarják”, „az erőszak fanatikusai”, „infantilis lustálkodók”, „orgiákat csapó bohémok”). Nem csupán az állam, a „szakértő közgazdászok” vagy a „tekintélyes bíróság” jut el hozzánk a reprezentációk hálóján keresztül – és itt jussanak eszünkbe Louis Marin csodálatos fejtegetései a reprezentáció politikájáról –,

¹ „A struktúrát rombold, ne az embert.” (Anarchista FAQ)

hanem a fönnálló rendet megkérdőjelezők is, márpedig ez a háló éppen úgy képes a dicsőítést szolgálni, mint ahogyan a démonizációt is. Az anarchizmus azon rövid korszaka (mindenekelőtt 1880-tól 1900-ig), amely során a tett propagandájának maroknyi híve a kiválasztottság tudatában, az uralkodó rend képviselőinek rendkívül szimbolikus jelentőséget tulajdonítva, gyilkosságok sorát követte el, hosszú évtizedeken át kísértett, és meghatározó hivatkozási pontot szolgáltatott a démonizáló rezsim számára – maga a galleanista Vanzetti is ennek a történetnek a része. Ami a bolsevizmusra érvényes, hogy a modernizációt gyorsítva, erőszakos eszközökkel hajtotta végre – a rendi társadalom megszüntetésével, az egyház elválasztásával a közintézményektől, az önfenntartó paraszti gazdaságok fölszámolásával stb. –, *mutatis mutandis* a tett propagandájának anarchizmusára is vonatkozik: a királyok, a zsarnokként viselkedő (még korporatív rendként fellépő) ipari tőkésék, a klérus kiváltságos tagjainak lemészárlása egy sajátos modernizációs eljárás volt. Amit a modern forradalmak kollektív vállalkozás keretében tettek meg, azt az elszánt merénylő egyedül hajtotta végre. Ám a feudális rétegeket eltüntető, személytelen, elvont mechanizmusként működő osztálytársadalomban, azaz a múltat végképp a lomtárba utaló tiszta kapitalizmusban Ravachol, Caserio, Leon Czolgosz, Émile Gautier, Clément Duval, Ignatyij Grinyevckij, Michele Angiolillo, Jules Bonnot és Gaetano Bresci célpont nélkül maradnának. A korábban használatos módszer, amely egyesítette az egyéni romantikát a tömegek fölvilágosításának vágyával, nem pusztán azért tűnt el, mert rontotta a lázadók megítélését és kontraproduktív volt, vagy mert túl nagy állami üldöztetést idézett elő, hanem azért, mert a rendszer természete is megváltozott. „Mindenki ártatlan, és ez a lehető legrosszabb” – mondja Gilles Deleuze az anarchizmussal egyébként nagy előszeretettel foglalkozó Kafkát értelmezve.

A XIX. századi újságok tele voltak olyan, pánikkal átítatott szövegekkel, amelyek a fönnálló renddel szemben álló radikálisoktól való

rettegést képezték le, és a hőzöngők civilizációellenes nihilizmusára hívták föl a figyelmet: *megszüntetik a családot!* – *leszámolnak a nemzettel!* – *megsemmisítik az államot!* – *istentelenek!* – *lerombolják az egyházat!* – *elpusztítanak minden tekintélyt!* A kapitalizmus azonban maga is – noha felemás módon – forradalmi jellegű, dekódolja a régi határokat és értéket, deterritorializál minden egységet, megszünteti a különféle trónokat. Az ideológiája szerint a vágyainkhoz igazodó, permisszív, az „élvezz!” parancsát ismételtető rendszer jellegzetessége, hogy elébe megy fölszabadító törekvéseinknek. Másfelől a tekintélyelvű, homogenizáló intézmények a minden korláton átlépő áru-, munkaerő- és tőkeáramlás romboló következményeivel szembeni utolsó védőbástyának tűnhetnek, és így új erőre tesznek szert (a nemzet affektív közösségéhez való ragaszkodás; nosztalgia az erős és

gondoskodó állam iránt; az egyházak humanitásába vetett hit; a család bensőségességének megőrzése). Ez a szövvényes dinamika az anarchisták szemszögéből tekintve egyszerre a célkitűzések torz megvalósítása és az eredmények visszavonása.

A hierarchia, az alávetettség, a megaláztatás minden ellenkező híresztelés ellenére sem tűnhet el. Az egyre bonyolultabb adminisztrációs folyamatok – a haszonoptimalizáló menedzserek, a jólétünkre gondosan ügyelő munkahelyi pszichológusok, a panopticismust bebiztosító kamerák és informatikai programok, a szüntelen értékelések, a folytonos továbbképzések – közepe azonban a hatalom szétszórt és megragadhatatlan. A „szubjektum nélküli uralom” (Robert Kurz) társadalmában a trón nélkül, anonim „senki”-ként működő állam rendkívül érzékelhetően jelenhet meg a rendőri gumibot formájában, de ettől még az intézményes hatalom elvont és szerkezeti jellegré marad. Mi sem magától értetődőbb hát, mint hogy a ma libertárius lázadói fölfedezik a maguk számára a tömeges mozgalmak ha-

gyományait. A struktúrákkal új szerveződési módokat és intézményeket állítanak szembe, a szétszórt uralmi gépezetet rugalmas hálózatokkal és részvételi mechanizmusokkal, kreatív összefogással váltják föl. Az ellenállás alkalmazkodik a rendszerhez, és éppen ezzel szab gátat a számára. Ilyen körülmények mellett a reprezentációs rezsim sem lehet képes az egyes személyeket démonizálni (hányan emlékeznek még Julien Coupat nevére?), mindössze azt teheti meg, hogy a hírekben a militáns csoportosulásokat, a *black bloc* fekete, álarcos tömegeit állítja be a tüntetések fősodraként. A reprezentációs gépezet visszavonhatatlanul megváltozott.

*

„Anarchy is democracy taken seriously”
(Edward Abbey)²

Az anarchizmus erejét az adja, ami egyúttal a törekenységét is jelenti: a közösség komolyan vétele. Az életet a reprezentációval helyettesítő társadalomban, amelyben a kínáló bőség látványa fordítottan arányos a ténylegesen megélt étellel, amelyben a spektakulum életszerűbb, mint mi vagyunk, a nézők... – egy ilyen társadalomban a közvetlenséghez való visszatérés a lehető legfölgörgetőbb, az autonóm „itt és most” tapasztalataként. Az alulról, horizontálisan szerveződő, valóban részvételi közösségek azt igyekeznek megszüntetni, amit Guy Debord az eredeti tőkefelhamozás folyamatára utalva elválasztásnak (*séparation*) nevezett: az öngazgató munkaközösségek és föderációik, az egyes fogyasztói cikkek bojkottjára fölszólitó társulások, a lakótömbök és a szomszéd-ságok tanácsai, a metropoliszok utcáit az emberek számára visszakövetelő mozgalmak magát a társadalmat kívánják visszahódítani a tőke elvont, profitmaximalizációra kényszerítő logikájától és az állami beavatkozástól. A közvetettséggel a közvetlenséget állítják szembe, a pusztán szimbolikus megmozdulással a szubsztantív közösségi tettet.

² „Az anarchizmus a komolyan vett demokrácia.”

Az anarchizmus egyik legnagyobb fegyverténye a marxizmus egykoron uralkodó áramlataival szemben – amelyek mindig igyekeztek elfojtani és kiszorítani libertárius vetélytársaikat: a tanácskommunizmust, a szituacionistákat, az autonomizmust – kezdettől fogva az volt, hogy a termelési viszonyokból fakadó nyomorúságnak ugyanakkora jelentőséget tulajdonított, mint az ödipálispolgári család, a parancsuralmi iskola, a felügyelőkkel teli munkahely, az átnevelést végző börtön, a nép kontrolljától független Törvényt végrehajtó bíróság dominanciaviszonyainak. A hatalom kíméletlen mikrofizikáját tárták föl a társadalom hajszalereiben *avant la lettre*. A fő kihívást ez alapján az jelenti, hogy miként szakíthatjuk meg a modernitásnak a kizsákmányolás elvont piaci mechanizmusai és a hierarchikus rendszerek közötti ingázását, illetve a kettő folytonos összefonódását – minden bolsevizmus ebben a mozgásban ragadt meg. Ennek a lázadás vonatkozásában is lényegi következményei vannak, hiszen míg a termelési viszonyok számára csak egy majdani kollektív vállalkozás nyújthat valódi kiutat, addig az uralmi viszonyok azonnal megváltoztathatóak, legalábbis a lázadás alanyát illetően, aki elutasíthatja a rendszer inerciáját: apaként nem zsarolom többé a pénzzel a gyermekemet, pedagógus társaimmal együtt gyökeresen megváltoztatom a tanári gyakorlatomat, fölmondok a rendőrségen... Az elvont – mivel a csereértéken keresztül megvalósuló – kizsákmányolás elleni küzdelem időbeli perspektívája, legalábbis valamelyest, a távoli jövő, amit reménykedve-messianisztikusan, sorsszerűen-determinisztikusan (mint a tőkés rendszer szükségszerű összeomlásában hívók teszik), vagy a proletariátus eljövendő harcainak eredményeként is fölfoghatunk. Az uralmi viszonyok, az alá- és fölérendelések azonban tüstént átalakíthatóak. A profitmaximalizáció kényszerét, a piaci versenyt önerőmből nem függeszthetem föl, de a hierarchikus viszonyok belülről is átformálhatóak, illetve mellettük máris létrehozhatunk más, eltérő szerveződéseket. Mindennek térbeli vonatkozásai is van-

nak: a kölcsönös függések, a globális munkamegosztás és a javak globális elosztásának világát nem lehet pusztán helyben megváltoztatni (az „egy országban megvalósuló szocializmus” oximoron), de az uralom már a közvetlen környezetünkben is megszüntethető. Az előreláthatatlan forradalmi jövő és tág terei mellé így kerül oda a szubverzív „itt és most”, a bizonytalan kimenetelű törekvések mellé így társul a sürgető jelen. Az anarchista közösségek varázsa, vonzereje mögött mindenekelőtt ez áll.

Noha az anarchisták vitatkoznak azt illetően, mely közösségek adhatják az eljövendő társadalom embrióját (a hálózatosan szerveződő laza urbánus csoportosulások, a radikális szakszervezetek, az új életformákkal kísérletező ökotópiák vagy egyebek), az egyenlőség, a hierarchia hiánya ezekben a mozgalmakban nem majdan elérendő állapot, hanem axióma, kiindulópont. Pontosan ezen tulajdonságukkal képesek a közömbösek is megszólítani, hiszen az elvont uralmi struktúrák helyébe a konkrét egyenlőséget állítják. Mint azt hangsúlyozni szokták, így összhangban van az eszköz és a cél (sőt a kettő közti különbség föloldásáról beszélhetünk), a forma és a tartalom. Marx úgy fogalmazott, hogy a tőke határa maga a tőke – ezt parafrázálva azt mondhatjuk, hogy az uralmi viszonyok határai maguk az uralmi viszonyok. Bennük rejlik az a tendencia, hogy olyan hamis ellenállást gerjesztenek, ami a hierarchia csúcsára tör – „legyen több női képviselő a parlamentben” –, és bennreked az adott keretek között. Az anarchizmus

viszont magát a keretet utasítja el („nem az a cél, hogy a férfiak uralmát kiegyensúlyozzuk a nők uralmával, hanem az uralom mint olyan eltörlése” – mondják az anarchofeministák).

Ha viszont arra a következtetésre jutunk, hogy a magunk területén egy csapásra szakítanunk kell a hierarchikus viszonyokkal („tépészt belső láncaidat!”, „szüntesd meg a benned lévő államot!”), a kiskapun át visszatér a moralizáció és a neheztelés szelleme: miért vagy még tagja annak a szervezetnek...? Miért veszel még mindig részt ebben, amikor ezzel legitimálsz őket...? Fönnáll a veszély, hogy a rendszerkritikusból túlfeszült lényeglátó lesz, aki kis közössége szektás biztonságából útonútfélen az adott keretekben megragadt opportunistákat leplezi le, a neheztelésének első számú célpontjaivá így azok lesznek, akik ugyan folyvást a fölszabadító eszmék társaságában leledzenek, mégsem szánták el magukat a fönnállóból való teljes *exodus*-ra. Az intézményes-strukturális bírálatot ekképpen fölváltja a személyeskedés gyakorlata. Egy maroknyi libertárius tisztasága annál ragyogóbban fénylik, minél inkább rámutatnak a körülöttük levő piszokra. Mindeközben, ahogy Walter Benjamin mondaná, ők maguk olyannyira tiszták maradnak, hogy tiszták maradnak magától a valóságtól is – nem szennyezi be őket egy csepp sem. Karl Mannheim az anarchista kapcsán a „létvakság” kifejezést használta, és ezzel nem a realitásérzék hiányára gondolt, hanem az árnyalt különbségtétel képtelenségére. Ha a létező rendszerről mint totalitásról van szó, nem tétlenkednek mindenre kiterjedő uralmi masinériának nevezni azt, de az alulról építkező közösségek békatávlatából tekintve, mégis, a fönnállóval kialakított minden kompromisszumnak tűnő viszonyt megbélyegeznek. A tiszta elvek bajnokai a körülöttük lévő társadalmat, a függések és kiszolgáltatottságok rendszerét a megalkuvók sokaságaként látják, amelyben a rendőrség összefolyik a külföldi alapítványok pénzeltjeivel, az alattomos szakszervezeti bürokraták a *lifestyle* művészeti csoportokkal – akár az éjszakában, ahol minden tehén fekete. Ilyen körülmények között nem tehetnek mást, mint hogy előőrské lépnek elő, amely a mindentudás tekintetében

csepp sem marad el a bolsevik avantgardizmus durvaságától. Az anarchista közösségeket – természetük okán – szüntelenül fenyegeti ez a purizmus.

*

„Généralement, on ne sait pas encore étudier une Révolution (comme on ne sait pas encore écrire l'histoire d'un peuple)”
(Voline)³

A modernitás kollektív tragédiái kényszerítő erővel hatnak ránk; úgy tűnik, hogy mindenkinél, aki közös dolgainkról kíván szólni, választ kell adnia a kérdésre: miként tudjuk elkerülni mi, a morál alanyai a magunk mögött hagyott rezsimek tömeggyilkosságait, a szörnyű véroceánokat, a hullatengereket, százmilliók elborzasztó szenvedését? Ez a kérdésfölvetés a személytelen társadalmi okok helyett a bűnre és pszichológiájára helyezi a hangsúlyt, azt sugallja, hogy most nincs jelen olyan mértékű szenvedés, ami miatt a jelenlegi rendszert kellene „elkerülni”; végül pedig a politikát a fönnállónak legfeljebb szerény változtatásokkal jobbá tehető megóvásaként fogja föl. Minden rendszerellenességre a gyanú árnyéka vetül, és azt is kimutatni vélik, hogy az emancipatorikus vágyak totalitárius hajlamot takarnak. Az ultrabalos történetírás ezzel szemben azzal, hogy kifordítja a bevett viszonyulásmódot, és pontosan az emancipatorikus tömegmozgalmak véres leveréseire mutat rá, gyökeresen más képet fest minderről. Az uralkodó történelemfilozófia helyébe, amelyik a huszadik századi rendszerellenességet a bolsevizmussal azonosítja – ebben a polgári és a bolsevik történetírás is mélységesen egyetért –, olyan nézőpontot helyez, amelyből azt teszi láthatóvá, miként lehetetlenítették el a bolsevizmus államkapitalista rendszerei a valódi fölszabadító törekvéseket. Hogy csupán a fő stációkat említsük meg: a gyári tanácsok szisztematikus fölszámolása az októberi for-

³ „Általánosságban véve nem tudjuk, miként kéne tanulmányozni a Forradalmat (ahogyan még nem tudjuk megírni egy nép történetét sem).”

radalom utáni években, a Mahnovscsina leverése, Kronstadt, az anarchisták üldözése és az úgynevezett „harmadik forradalom” letérése, a sztálinisták katalóniai és aragóniai tevékenysége,⁴ a kelet-berlini lázadás elfojtása, 1956, a kommunista pártok és a reformista szakszervezetek árulása '68-ban... Ennek nyomán immár az anarchista alakja sem a dinamittal a kezében feltűnő örült képében jelenik meg, hanem egy többléptékű passió abszolút áldozataként, aki koncentrációs táborokban végezte, lelőtték vagy elnémították, akit minden rendszer üldözött: a bolsevizmus, a fasizmus és az összes polgári állam. Azonban soha nem jött még létre tisztán anarchista forradalom – s így, mondják, eleve nem állíthatjuk, hogy valaha is bebizonyosodtunk volna a libertárius társadalom működésképtelenségéről –, a CNT és a FAI⁵ sem egyedül voltak, és kívülről minden részleges kísérletet leromboltak. A *people's history* e változata ugyanakkor nem elégszik meg a pusztán moralizáló, önviktimizáló szempontokkal, hanem rámutat a működő alternatív szerveződések történetére is... Egyúttal szakít az Európa-központú látásmóddal, és rámutat az anarchizmus világszerte nagy történelmi múlttal rendelkező tömegmozgalmaira: Argentínában, Koreában, Mexikóban, Kínában, Dél-Afrikában...

Az anarchizmus önmagához való viszonya ingadozik a radikális önhistorizáció és az ahistorikus önértelmezés között. Ez utóbbi hosszú múltra tekint vissza: Kropotkin az *Encyclopædia Britannica* számára írott cikkében egy egész anarchista őstörténetet fölvezet, amely Lao-ce és a kinikusok eszméivel indul; Max Nettlau az anarchizmus történetének megírásakor egy egész kötetet szentelt az 1860 előtti mozgalmaknak és gondolatoknak; Peter Marshall szerint az első anarchista az első tekintélyellenes ember volt; Murray Bookchin pedig az anarchizmust az

emberiségnek a hierarchiák ellen küzdő nagy libidinális törekvéseként írta le... Mintha létezne egy örök anarchista invariáns, az egyes korok távlatain túl – míg a marxizmusban talán a fölöttébb heterodox, önálló ösvényeken haladó Ernst Bloch volt az egyetlen, aki a világtörténelemben mindenütt eretnokségeket és fölszabadító harcokat látott. Másfelől azonban a radikális önhistorizáció lehetősége is adott, amelyik leszögezi, hogy az anarchizmus a modern társadalom egy adott fejlődési pontján jött létre, a munkásosztály kialakulásával (ezt az elbeszélést mondják például az anarchoszindikalizmust tüzetesen újragondoló Lucien van der Walt és Michael Schmidt). Úgy tűnik, amikor az uralmi viszonyok és az ellenük való küzdelem szemszögéből tekintünk vissza, mindenütt az anarchizmus utópikus többletét látjuk, amikor viszont az adott termelési viszonyokból indulunk ki, a kapitalizmus egyedülálló horizontja válik meghatározóvá.

Akik a nyolcvanas évektől fogva, illetve különösen a Kereskedelmi Világszervezet elleni seattle-i megmozdulások (1999) óta „anarchista fordulatról” (*anarchist turn*) beszélnek, maguk is sajátos történelemfilozófiával állnak elő, a radikális önhistorizáció jegyében. Azokkal, akik az anarchizmust a paraszti és elmaradott Dél vagy Kelet kistermelői víziójaként a múltba utalnák vissza, azt szegezik szembe, hogy az anarchizmus éppen mára vált aktuálissá – a korszellem anarchista, s az anarchizmus évszazada következik, mondják. „Az anarchista eszmék és a kötelező érvényű gyakorlatok mindenütt a világban egyre fontosabbak, a forradalom a huszonegyedik században fölöttébb szokatlan formákat ölt majd” – írja David Graeber. Mintha csak a késő kapitalizmus és az anarchizmus egymást utánoznák, a rugalmas tőkefelhalmozás korára pedig a lázadók nomadizmusa lenne a válasz: a decentralizáció, a rugalmasság, a sokrétűség, a rizomatikuság, a kreativitás, a nemzetköziség, a diffúzió... A posztanarchizmus (posztstrukturalista anarchizmus) libertárius gyúanyagként olvassa Deleuze, Jean-François Lyotard, Jacques Derrida, Jacques Lacan és mások műveit, mintha a há-

4 Utalás a spanyol polgárháborúban betöltött katasztrofális szovjet részvételre. (A szerző és a szerkesztő közös megjegyzése.)

5 A *Confederación Nacional de Trabajo* (Nemzeti Munkaszövetség), illetve a *Federación Anarquista Ibérica* (Ibériai Anarchista Szövetség) elnevezésű spanyol anarchista mozgalmak a Franco-diktatúra bevezetése (1939) előtt a történelem eddigi legnagyobb befolyású anarchista szervezetei voltak. (A szerk. megj.)

borús gépezetek fogalma, az Úr diskurzusának elemzése vagy a totalitás és az ellentétpárok bírálata, leépítése eleve az uralom nélküli, *an-archikus* gondolkodás régóta hömpölygő folyamához csatlakoztak volna. A kommunikáció alapvető csatornája, az internet pedig, mondják, természeténél fogva az anarchista eszmék beteljesülésének lehetősége (és a kezdetektől meg is teremtette kiterjedt ellenkultúráját). A lázadás alanyát az anarchisták az elejétől fogva sokrétűen, egyetlen mozzanatra visszavezethetetlen, heterogén együttműködések halmazaként gondolták el – Kropotkin a sokaságról és a hálózatokról beszélt egy évszázaddal Negri és Michael Hardt előtt. Azok számára, akik szerint a mai mozgalmak, az *Indignados* és társaik fedezik föl, miként lehetséges a közvetlen demokráciát nagyobb tömeg részvételével megvalósítani, nem árt megnézniük a '30-as évek spanyolországi gyűléseiről készült fölvételeket, ahol a közösség némán, kézmozdulatokkal mutatta ki, mit gondol az elhangzottakról. Azoknak pedig, akik a mai tüntetéseknek a karneváli jelleget, a nevetés túlzásba vitelét róják föl, Emma Goldman klasszikussá lett szavait idézhetik a libertáriusok: „Ha nem táncolhatok, akkor nem akarok részt venni a forradalmatokban.” Foucault diagnózisát, miszerint többé már nem lesz szomorú, melankolikus lázadás, az anarchisták megelőzték, és ők is valósítják meg. Úgy tűnik hát, mintha lenne valami eredendő cinkosság az anarchizmus és a *Zeitgeist* között, egy már-már magától értetődő egymásra kacsintás.

Megannyi tényező miatt még nem is olyan régen is lehetett az anarchizmus és a „poszt-modern” – bármit jelentsen, jelentett is ez – hasonlóságáról értekezni, ám szükségképp fölvetődik, hogy, az autonómiának, az egyenlőségnek és a kommunikatív racionalitásnak a felvilágosodásból áthagyományozott öröksége mellett, amelyhez minden magára valamit adó anarchista ragaszkodik, ez nem egyszerűsítette-e túlzottan le a libertárius politika mai szerepére vonatkozó kérdést. Az anarchisták szörnyű terhet visznek magukkal, hiszen ezt az örökséget továbbra is komolyan veszik.

A DIÁKMOZGALOM TÁMOGATÁSA

– a *Gerusija* támogató szövege az egyetemi hallgatók tiltakozásához Újvidéken, 2011 harcos októberében

A belgrádi „diákósz” a médiában politikai tüntetéssorozatként szerepelt, amelyet állítólag a *Marks 21* csoport kezdeményezett, amit a mai domináns politikai felfogás szerint „politikai érdekképviselőként” bélyegeznek meg. Anélkül, hogy kísérletet tennének annak megmagyarázására, hogy milyen szervezet ez a *Marks 21*, kiknek a politikai érdekeit képviselik, és azok milyenek, az eseményt valami olyan közegbe helyezik, amit a média politikainak nevez, és amihez állítólag negatív konnotáció társul. A kísértet tehát tovább jár közöttünk... Ezután a megbélyegzés után azonban a média depolitizálja az eseményt, pénzügyi számításokkal, a tüke pedagógiájával magyarázza, és siratót mond az utóbbiba való betagozódás nehézségei fölött. Ahelyett, hogy kritizálná a tudás áruba bocsátását, azt számolgatja, mennyivel lehet a tandíjat csökkenteni/növelni. Nos, pont ezzel van a gond. Hiba az egészet áttolni a depolitizált kontextus és a pénzügyi számítás területére, ráadásul amikor a *politikai* kerül szóba, akkor az pártpolitikaira – vagy a

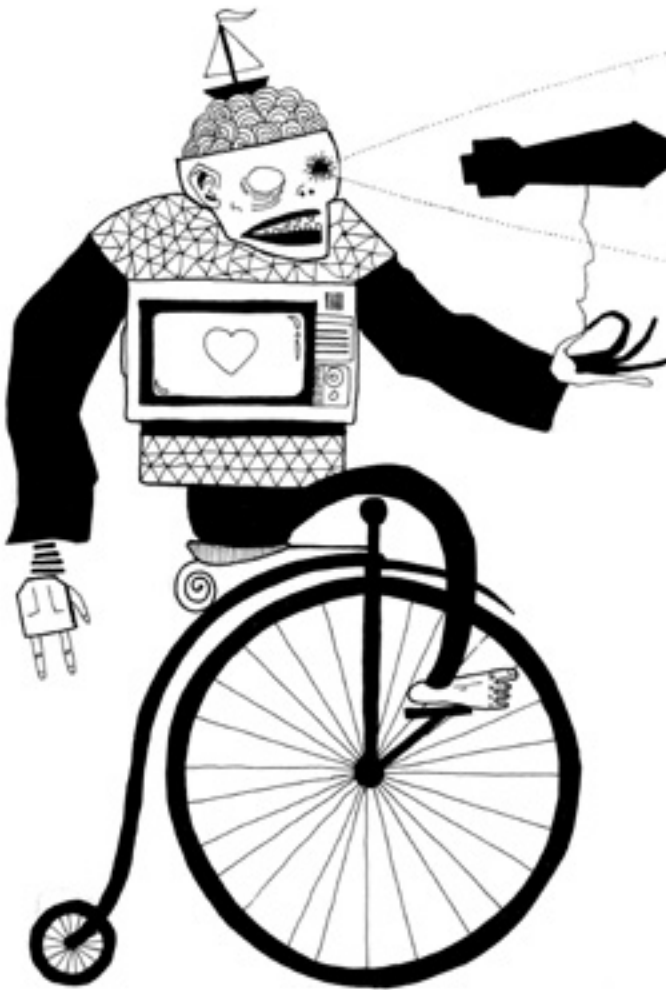
megnevezéstől való félelemre – redukálódik. Nevezzük a politikának ezt a pénzügyi föl-fogását *kapitalo-politikának* – amiben a parlamentarizmus és a tőke logikája kiegészítik egymást –, és azonnal válasszuk is le az *emancipáció politikájáról*.

Amikor a politika az államigazgatást és a finansziális tőkének való alárendeltséget jelenti, a diákoknak van elég bátorságuk ahhoz, hogy megszakítsák ezt a tudásrezsimet (*régime du savoir*), és a politikának egy egész más értelmezését vegyék igénybe. Ha a mai politika azt mondja, hogy semmi nincs ingyen, így a tanulás sem, akkor a diákok kiállása az ingyenes oktatásért nem más, mint az ebbe a helyzetbe való bele nem egyezés és ennek a megszakítása, annak a követelése, ami nem olyan lesz, mint a jelenlegi helyzet – ami *lehetőség*. Ha a diákok elfoglalnak egy fontos, szimbolikus helyet, az egyetemet, akkor ez nem azért történik, mert erőszakosak és irracionálisak lennének, hanem azért, hogy megmutassák: a társadalmi helyek átértelmezése az emancipáció egyik *lehetséges* helyét hozza

létre. A diákok tiltakozása akkor válik gyakorlattá, ha emancipatorikus módon politikus, ha nem fogadja el az adott (egyenlőtlen) helyzetet, ha szakadást eredményez a fönnálló rendszerben. A szabad piac logikája ellen lázadó diákok az ingyenes oktatás követelésekor arra mutatnak rá, hogy az egyenlőséget gyakorló és elgondoló politika az egyetlen egyetemes, a *mindenki számára való politika*. És hogy ez a harc nem csak helyi küzdelem, azt a világszerte kirobbanó diáktiltakozások bizonyítják.

„A harc mindenkié. Együtt az ingyenes oktatásért” – ez a felirat áll a santiagoói egyetem épületén; ám akad madridi is: „Nem mi vagyunk a rendszer ellen – a rendszer van ellenünk!”; zágrábi: „Egy a világ, egy a harc. Az oktatás nem eladó”; Los Angeles-i: „Az oktatás társadalmi jog! Tanárok, diákok, munkások, egyesüljete!”; londoni: „Fuck fees. Stop the cuts”; és az olasz: „Nem. A ti válóságotokat nem mi fizetjük”. Mindezek a jelmondatok simán helyet cserélhetnek, bárhol megjelenhetnek ezen a globalizált, kapitalista bolygón. A mi valóságunk nem a szent piac, amelyhez föltétel nélkül alkalmazkodnunk kell, ahogyan azt az aktuális rendszer funkcionáriusai hirdetik. A mi valóságunk éppen az a harci vonulat, ami összeköti Chilét, a londoni *Demo-litiont*, Izraelt, a madridi Puerta de Solt, az Egyesült Államokat, Zágrábot, Új-Zélandot, valamint bolygószerte az özszes tüntetőt. Valamikor a távoli múltban a belgrádi diákok egy „Belgrád a világ” feliratú táblát hordoztak. Manapság Belgrád azért a világ, mert az igazságosabb oktatásért, a szolidaritásért és az egységért való kiállítás egyetemes. Az oktatás nem lehet a gazdagok privilégiuma – az ezt kiáltó hang mindenki hangja, ahol csak hallani ezt a kiáltást. Ugyanez a hang terjed az elfoglalt Wall Streeten, az emberi hang mikrofonjának segítségével, de ez annak a heroldnak is a hangja, akit Arisztotelész említ, amikor az igazi polisz mértékéről ír. Érdekes, hogy az uralkodó osztály az összes fönt említett helyen szinte ugyanazzal az ideológiai üzenettel válaszolt a diáktüntetésekre: a tüntetők munkakerülő, az elégedetlen és frusztrált kisebb-

séget képviselik, a tüntetések zavarják a szorgalmas diákokat a tanulásban, a blokádtól kárt okoz az egyetemeknek, a társadalomnak, az országnak stb. De az, amit a hatalmi struktúrák bomlasztásnak látnak, tulajdonképpen spontán, emancipáló szándékú reakció arra a bomlasztásra, amely már hosszabb ideje történik: az áruvá minősített oktatási rendszerre, arra, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek elmélyülésével érvényét veszti a tanuláshoz való jog.

A szerbiai bolognai rendszerrel összhangban a tudásnak ára lett, és ezzel veszített értékéből. Ezért a diákok harca egyúttal egy másféle tudásért vívott harc, amely alternatív, szabad, s immár társadalmi felelősséggel bír. A „diákosz” egyfajta új intellektualitás megszületése is lehetne, amely majd beavatkozik a domináns gyakorlatba, aláássza a „konszenzust”, az állami, fölöttébb jól fizetett értelmiségiek hegemoniáját.

A gondolat és a gyakorlat találékonyságát tetten érhető a jelenleg fölszabadított egyetemeken folyó alternatív oktatásban, az előadások és a kulturális események átalakításában, amelyek a blokádtól ott szerveződtek. Tamás Gáspár Miklós előadása csupán egy példa ezekre a kihelyezett előadásokra és a diákok támogatására.

Tamás Gáspár Miklós magyar filozófus október 20-án tartott előadást a mai társadalomban meglévő biopolitikai feszültségekről a belgrádi Bölcsészeti és Társadalomelméleti Intézetben. A megelőző napokban Újvidéken a kapitalizmus struktúrájáról szöveg, az anti-kapitalista ellenállás természetéről, illetve a mai Kelet-Európa területén föllelhető etnicizmust kritizálta. Belgrádi előadásának napja valami véletlen folytán egyben a Bölcsészkar blokádjának első napja is volt. Elment a Bölcsészkarra, ahol támogatásáról biztosította az igazságosabb és mindenki számára elérhető tanulásért harcoló diákokat. Beszédében kihangsúlyozta, hogy nem szabad lebecsülni a helyi megmozdulásokat, s hogy a diáktüntetések elveinek a társadalom minden rétegében érvényesülniük kell. Hogy ez a blokádtól egy lépés az ingyenes oktatáshoz vezető úton. Így vált a blokádtól első estéjén a megmozdulás egyik főszereplőjévé. Ez a példa azt bizonyítja, hogyan válhat a véletlen egybeesés az ellenállás gyakorlatává. Chaplin a *Modern idők* című filmjében azért vált a sztrájkolók vezetőjévé, mert véletlenül fölemelt egy vörös zászlót. Még ez az önmagában spontán tett is részévé válhatott a valós ellenállásnak. Az esetlegesség és a harc egyetemessége összeér. Ha még a véletlen is a mi oldalunkon áll, mitől kellene félnünk? Nincs értelme panaszkodni, hogy ez nem a megfelelő pillanat, nincs értelme a siránkozásnak, hogy még nem állunk készen. A diákok harcába mindenkit be kell vonni, aki „véletlenül arra jár”. Chaplineket és Tamás Gáspár Miklósokat, diákokat és nem-diákokat, belgrádiakat és nem-belgrádiakat... A belgrádi diákok éppen akkor harcolnak, amikor az a leginkább szükséges: most.

RAJSLI Emese fordítása

ELŐSZÓ

A STVAR

4. SZÁMÁHOZ

A kapitalizmus története egyben a közjavak megőrzésére irányuló ellenállás története is. A *commons* megőrzésének igyekezetét a néptömegek részéről már a kezdetektől, az erőszakkal teli eredeti tőkefelhalmozás folyamatának idejétől a sikertelenség jellemezte. A közös legelők, erdők, közutak privatizációja elleni harcokat egész sor összetűzés követte: a városi terek megőrzését célzó kommodifikáció, az egészségügyi rendszer elemeinek egyszerű áruvá alakítása, a kommunális vállalatok kapitalista logikának történő alárendelése elleni harc stb. Egyben hangsúlyoznunk kell, hogy nem csak defenzív jellegű törekvésekről van itt szó. Mi több, a fölsorolt harcok egy része éppen az autonómia és az egyenlőség már fönnálló kereteinek tágítására vonatkozik: Condorcet márki és Sieyès abbé a szellemi javak mindenki számára elérhetővé válásának érdekében a szerzői jogok megsemmisítését követelték, miközben a kortárs mozgalmak, amelyek a virtuális javakhoz és szolgáltatásokhoz (e-könyvek, szoftverek, zenék stb.) való hozzáférést tűzték a zászlajukra, ugyancsak bizonyos emancipatorikus többletet jelentenek a meglévő hatalomhoz képest.

Végso soron az egyetemista mozgalmat is az effajta rendszerellenes tendenciák keretén belül kellene értelmeznünk. Ezt a mozgalmat kettős vállalkozás jellemzi: egyrészt a jóléti állam, illetve reálszocialista változata utolsó nyomainak megőrzéséről van szó – abban a percben, amikor a tőke fluxusai a társadalom

minden szegmentumát átítatják –, másrészt egy gyökeresen új, valóban együttműködő közösség célkitűzéséről, ahol a tudás végre csakugyan meghaladja azt, ami mindeddig csak élőködött rajta: az államapparátusok részéről érkező kényszert és a tőke piaci versenyét (vajon az algebrai kombinatorika, a francia költészet, az atomok kvantummodelljei vagy az avantgárd festészet e mechanizmusok eredményei-e?). A tudás a társadalmi javak közé tartozik, amely nemzedékeken át halmozódik, ezért a „privát (azaz kisajátított) tudás” csupán oximoron, mint ahogyan a privát nyelvről vagy a privát ontológiáról is értelmetlen beszélni... A tudás nem semmisülhet meg a fölhasználása során, a közös által csak mindinkább gazdagodni képes. Örölnünk kellene hát az oktatás inflációjának, hiszen ebben a folyamatban érhető tetten a mai társadalom titka: a termelőerők, a tudomány és a technológia mai produktivitása mellett az egyéni hozzájárulás értéke egyre jobban csökken. A jelenleg uralkodó rendszer ugyanakkor, strukturális ellentmondásaiból kifolyóan – e nyilvánvaló és növekvő tendencia mellett –, figyelmesen különbséget igyekszik tenni azok között, akik meg képesek fizetni a transzgenerációs javakat, s azok között, akik nem tudnak megfelelni ennek a követelménynek. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé a szelekció kritériumainak abszurditását. Noha az egyetemre való beiratkozása már eleve az egyetemista gazdasági önállótlanágát mutatja, és azt támasztja alá, hogy még nem része a munkaerőpiacnak, mégis azt várják el tőle, hogy úgy viselkedjék, mint egy gazdag vállalkozó, aki a saját jövőjébe fektet be (mindez ugyanakkor csak néhányuknak adatik meg – ezért is mondhatjuk, hogy az egyetem, egyebek mellett, az osztályok reprodukciójának tere; a hatalmon lévő ideológia ezzel szemben azt sugallja, hogy minden csupán az egyéni igyekezettől és racionalitástól függ): mintha autonóm *vállalkozó* lenne, aki átmenetileg fölfüggesztette a karrierjét, hogy melleleg kicsit tanulgasson is. Már ez is eléggé nagy kibaszás. S ez az ellentmondás alkotja az oktatás elüzletiesedésének a lényegét. Ám

lépjünk tovább. A bolognai rendszerben a szakértők kiszámították, hogy egy egyetemi hallgató átlagban mennyit képes egy óra alatt elolvasni, és ez alapján állították össze a tananyagot, amit a hallgatónak meg kell tanulnia, ahogy a tantervet is akképpen szerkesztették meg, hogy az így mindegyik hallgató számára impliciten napi szintű nyolc órás munkaidőt föltételez. Amennyiben a hallgató valóban ennyit dolgozik, és emellett aludni is szeretne, illetve szeretné, ha szabadidővel is rendelkezne, akkor egyszerűen kizárt, hogy a pénzkeresés végett munkaviszonyba álljon – de amennyiben mégis muszáj dolgoznia, abban az esetben az élete egyszerűen pokollá változik... A hallgató igyekezetét a társadalmilag szükséges munkaidő elvont kritériumai alapján mérik, a hallgató tehát *de facto* munkás. Még hála a fasznak, hogy a munkásmozgalom kiharcolta a munkaidő csökkentését – anélkül lehet, hogy a bolognai hallgatónak még ennél is többet kellene dolgoznia. Összegzésképpen: a jelenleg főnálló oktatási rendszer szürreális prózája szerint az egyetemi hallgató egy jómódú vállalkozó, aki azért fizet, hogy pénztelen egyetemi munkássá válhassék. Ugy tűnik, minket valóban baszogat valaki.

Vegyük a doktoranduszt példaként – az ő figurájában a felsőoktatás dequalifikációs és restrukturálási irányvonalainak összes főbb törekvése metszi egymást: sajátos köztes pozíciójának köszönve a doktorandusz fogalma magában foglalja „a szolgáltatások igénylőjeként” fölfogott hallgató minden főbb sajátosságát, miközben – kutatóként, tudományos munkatársként vagy tanársegédként – közvetlenül és a legsűrűbb mértékben kiveszi a részét az egyetemi tudás reprodukciós folyamataiból is. Ily módon a doktorandusz, miközben elvileg nem veszti el egyetemi hallgatói státusát, közvetlenül alárendeli magát a szolgáltatást nyújtó „munkaadónak” – a szerződésén, a fizetésén, az ösztöndíján, illetve a tudományos projekteken való részvételén keresztül stb. –, ami a rendszer számára még nagyobb fokú kizsákmányolást tesz lehetővé. Mindezek segítségével a doktorandusz a vállalkozói

Maja Solar

EGÉRUTAK

a zene amely fölszabadít

szétverem a falat
 beengedek minden zenét
 az én barbár-szobámba
 (egyetlen perc alatt november tizenhatodikától
 február hatodikáig)

egérúton

a zene amely kitelepít

radiohead *nude* majd kerülőúton a radiohead
all i needig
 aztán átugrani a *faust arpot*
 a *reckonerig*
 majd egérúton a *life without buildings new*
townhoz
 a *nine inch nails in this twilight*hoz utána
 és soha meg nem hallgatni egy teljes lemezt
 végig

so-called csomag háziasszonyoknak (akciós)

kókuszliszt 100 g krumplipüré 100 g polenta
 500 g szezámmag 200 g
 integrális rizs 500 g a háztartás ideológiája
 600 g, hasas búza 500 g
 mazsola 200 g vég nélküli kevergetések
 portörlek és sikálások 460 g
 csokireszelék 50 g meleg anyai mosoly amelyik
 tudatja hogy minden csodáás 470 g
 vaníliapuding 200 g
 minden nő ismeri az egérutat a szerepéhez

egyetem kortárs, kognitív rabjává válik, aki- nek emellett még a biztos munkahely és a felsőoktatási rendszerben betöltött munkaviszony kiváltságának illúzióját is felkínálják. Ez a szolgálai státusz abban a helyzetben ütközik ki leginkább, mikor a doktorandusz számára körülményessé válik és elhúzódik a doktori disszertáció megírása – leggyakrabban azért, mert olyan munkákat kényszeríte-

kulturologos

16.00-kor kulturális projektíró műhely
projekt nélkül nem lehet pályázni kulturális
alapítványoknál minisztériumoknál
intézeteknél

17.00-kor dzsesszműhely
majd rohanás a feminizmusról szóló
kiállításra és beszélgetésre
kb. 19.00-kor az ismert író hatvanadik
könyvének bemutatójára

20.00-kor performansz a múzeumban rögtön
utána *slam*-est a klubban, átvághatunk
a Duna-parkon a banán a táskában
marad elfogyaszthatatlanul
de odaérünk a *slamre*
szerencsére ismerünk egy egérutat

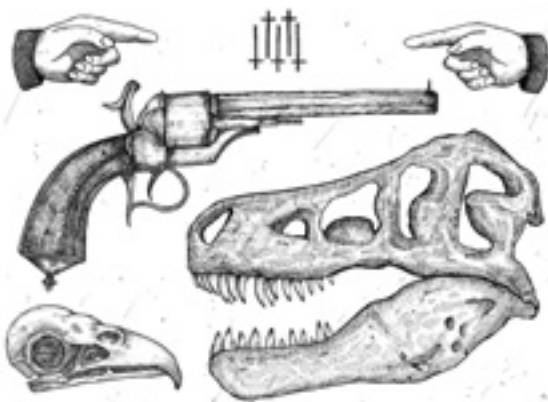
OROVEC Krisztina fordításai

nek rá, amelyek egyáltalán nem tartoznak a feladatkörébe –; hogy minél hosszabb ideig alárendelt és bizonytalan pozícióban tartásuk, és a tanári-bürokrata-akadémikus *establishment* minél jobban kihasználhassa őt. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy itt távolról sem a „korrupció”, a „törvénytelenység” vagy az „erkölcstelenség” egyéni körülményei forognak szóban, és nem is arról van szó, hogy bizonyos normák alkalmazását figyelmen kívül hagyják. Ellenkezőleg, a strukturális kizsákmányolás esete áll fenn, a tőke diktatúrája alatt álló egyetemi rendszeren belüli termelési viszonyokkal állunk szemben, tehát ugyanazokkal a viszonyokkal, amelyek a prekarizáció jelenségét gerjesztik és olyan helyzetet alakítanak ki, amelyben azok a doktoranduszok, akiket az egyetemi hierarchiához sem szerződés, sem ösztöndíj nem köt, kénytelenek az egyetemen kívül részidős vagy tiszteletdíjas munkát vállalni, hogy eltarthassák magukat. S annak ellenére, hogy a doktoranduszok és a fiatal kutatók kizsákmányolásának jelensége az egész („bolognai”) Európában jelen van, illetőleg minden olyan Európán kívüli országban is, amelyik a neoliberális kapitalizmus útján ha-

lad, úgy tűnik, a következményei Szerbiában még tovább erősödnek azzal, hogy a régebbi, bolognai rendszer előtti elemeket – hogy megtarthassák a sok, „kínos munkával megszerzett” régi akadémiai privilégiumot és a kizsákmányolás már főnnálló és bejáratott mechanizmusait – összekapcsolják a neoliberális reformokkal, aminek köszönhetően a rablás és az uralom újabb, „európaibb” mechanizmusait valósítják meg.

Kezdetől fogva azt hazudták nekünk, hogy a bolognai rendszer középpontjában a hallgatók szabadsága áll: a hallgató aktívabban vesz részt az előadásokon és a gyakorlatokon, a terhelése nem mehet a szabadideje rovására, a dehierarchizálás keretein belül ő is az előadás folyamatának aktív részesevé válik, emellett értékelheti a tanárok munkáját, a hallgatói parlamenten keresztül képviselheti az érdekeit, illetve szabadon választhat a tantárgyak közül, és – ha nincs ellenére a kaland – akár az európai tér nomádjává is válhat... Althusser arról beszélt, hogy az ideológia eredeti, szabad szubjektumokként mutat be bennünket – hát íme. Az osztályharc prizmáján keresztül mindez ellenben egészen másként fest: a hallgató állítólagos szabadsága az előadásokon és a gyakorlatokon állandó aktivitás- és interaktivitás-kényszert jelent, egyfajta *soft* felügyelet révén folyamatosan értékeli a tudását, a hallgató már nem lehet képes autonóm módon dönteni a tanulmányai tempójáról – és folyamatosan több és több időt kell eltöltenie az „egyetem” álnév alatt működtetett gyárban –, az előadás folyamatában való részvételének lehetősége a kizsákmányolás fölöttébb perverz formáit vonja magával (a munkáját ellenérték nélkül végzi, a legjobb esetben – mindösszesen – megszüntetik a tandíját), a tanáraitól alkotott értékelését pedig figyelembe sem veszik – hacsaknem valamiféle manipulációs célból –; a diákszövetség tagjait emellett folyamatosan leszavazzák a professzorok vagy a kormány képviselői (akik egyébként is csupán az amortizációt szolgálják, a feszültségek elcsitításáért ülnek a helyükön, s kizárólag a mögöttük álló közvetlen pártérdekeknek szentelnek különösebb figyelmet). Ami első

ránézésre „progresszív változásnak” vagy „fölszabadító európaiasodásnak” hathat, valójában egész másról szól. A hallgatói nomadizmus bevezetése és az oktatási rendszer harmonizációja csupán a tőke rugalmas fölhalmozásának alapvető tendenciáit követi: még jobban megkönnyíti a pénzügyi és a változó tőke mozgását. Nem beszélhetünk megfelelő módon az oktatási rendszerek harmonizációjáról anélkül, hogy ne tennénk említést arról, milyen szerepet tölt be az áru, a munkaerő és a tőke áramlásában... A mi feladatunk abban áll, hogy emancipatorikus és politikai kérdéssé tegyük azt, amit a hatal-

mon lévő ideológia depolitizál és gazdasági-technológiai szükségszerűségként mutat be.

Rudi Dutschke arról beszélt, hogy az egyetem politikaivá tétele jelentheti a társadalom politizálódásának kiindulópontját – a társadalmi változások föltételét. Az ok, amiért a *Stvar* folyóirat jelen számával emlékeztetni szeretnénk e kissé feledésbe merült gondolkodó elméleti gyakorlatára, aki a hatvanas években a berlini egyetemista megmozdulások vezéralakja volt, nem a legutóbbi lázadások és egyetemista zavargások romantikus idealizálásában rejlik, amelyekben nem is vehettünk részt, hiszen túl idősek voltunk hozzá. Dutschke fél évszázaddal ezelőtti javaslatainak és meglátásainak elképesztő aktualitását fölismerve, utalni szeretnénk arra a „politikai öntudatra ébresztésre”, ami az ő tevékenységi ideje alatt vette kezdetét, tekintettel az időközben széjjelfútt illúziókra is. Mindezzel a profitorientált egyetem elleni harc berkein belül egy újabb harcmező kialakulásához szeretnénk hozzájárulni.

A gyárfoglalások, a szexualitás problémái, a szüléshez kapcsolódó jogok, a korporáció európai inváziójának súlyos következményei, a vietnami háború, az örült konsumerizmus stb. a '68-as egyetemista mozgalmak rendszerellenes orientációjának csupán egy részét képezik. Nem véletlen, hogy ebben a korszakban jelent meg a globális neoliberais doktrína, ami az egyéni szabadságjogok hangsúlyozásával képes volt porrá zúzni a kollektivitás minden létező formáját, s a történelem színterét a legkülönbélebb, békében és toleranciában egymás mellett élő politikák – az identitáspolitikák, a jótékony multikulturalizmus, a narcisztikus konsumerizmus, a libertarianizmus – színtereként tüntette föl. Az individualizmus alapelve az összes ilyen politikai gyakorlatba beépült. Az sem lehet véletlen, hogy az individualizmus Hayek-féle neoliberais revíziójában tudatos törekvés-ként érhetjük tetten azt az igyekezetet, hogy a fogalmat minden „helytelen” megközelítéstől megtisztítsa. De föl kell tennünk a következő kérdést is: vajon miféle szerep testesül meg abban, amikor a közgazdászok iparkodnak megmenteni ezt a fogalmat? És mi köze mindennek az egyetemista mozgalmakhoz? '68-ban a piaci logika és a korporatív üzletmenet is célkeresztbe került. Ezen a ponton a munkások tehát egyetértének az egyetemistákkal. A kulcsfontosságú problémát – akkor és ma egyaránt – az egyéni szabadság neoliberais vezérmotívuma jelenti, amivel szembe kell szegezünk a lenini kérdést: jó, jó, szabadság, de kinek a szabadsága? Azé, aki valami újat szeretne létrehozni? Vagy azé, aki nem teremt semmit – lett légyen neoliberais, neokonzervatív vagy populista –, csak újraosztja a már meglévő gazdaságot? A '68-as meg a Tienanmen téri '89-es diákok, vagy 2000-ben a kanadai, a zágrábi és a belgrádi egyetemisták – ugyanazokon a bajokon osztottak. Az egyetemen éppúgy a piac szabta viszonyok uralkodnak, mint a gyárban, a végső követelmény ezért az egyetemisták és a munkások harcának összekapcsolása. Ennek pedig alulról kell elindulnia.

LENKES László fordítása

AZ AKADÉMIAI PREKARIÁTUS SZEMSZÖGÉBŐL

Már fél évtizede, hogy a bolognai reformot és oktatási ideológiát, valamint a gazdasági modernizáció politikáját a szerbiai felsőoktatási intézményekben is alkalmazzák (a bolognai egyezményt Szerbiában 2005-ben írták alá). Az egyik legalapvetőbb emberi jog, az oktatáshoz fűződő jog a piaci szolgáltatások részévé vált, tehát annak a részévé, amit állítólag föl kéne szabadítani a szabályozások alól. Ahelyett, hogy az állam részt venne a szabályozásban, és biztosítaná az oktatással kapcsolatos alapvető jogokat, a piac szent birodalmának hatástalan és fölösleges tényezőjévé vált. Az állam elvesztette az oktatás kereteit szabályozó szerepét; az állam a szolgáltató piaci szektor részeként van jelen, így – akinek éppen van is rá pénze – vásárolhat tőle.

Leszögezték, legalábbis a szóban forgó modernizáció szószólói, hogy az oktatás mindenki számára hozzáférhető – így hát induljon a verseny! Mivel az állam mind kevésbé finanszírozza a felsőoktatási intézmények dolgozóit, a hallgató-kliens nem válhat harcostárssá a tudás termelésében, ehelyett kuncsaft lesz: hisz (magas) tandíj nélkül fizetés sincsen. A hallgatók és az akadémikusok közötti szakadék egyre csak mélyül.

A bolognai rendszer hierarchikusan fölépített feszültségei nem csupán az oktatók és a

hallgatók csoportjai, illetve az egyik és a másik hallgató közötti ellentétekben rajzolódnak ki, akiket a rendszer konkurens és a szolidaritást nélkülöző – különböző startpozíciókkal rendelkező – játékosoknak tekint, hanem a *fenevad gyomrában* is. Az akadémikus bestiárium az osztály-, nemi, szimbolikus és egyéb viszonyok reprodukciójának helyszínévé vált. Szigorúan hierarchikus, központosított, patriarchális és panoptikumszerű alakjában az egyetem egyúttal a különböző aszimmetrikus viszonyok harcmezéjévé válik. A kizsákmányolás lesz az az alapvető viszony, aminek segítségével a rendszer – a bolognai oktatási gyár – fönntarthatja önmagát. A „magasabb rangúak” kizsákmányolják az „alacsonyabb rangúakat”; a legmagasabb (és legbiztonságosabb) pozíciók betöltői olyan munkásokkal rendelkeznek, akik nekik és helyettük dolgoznak, de olyanok is akadnak, akik kertelés nélkül rabokkal végeztetik a munkát. Mivel az alacsonyabb rangú akadémiai munkásokat csak meghatározott időre foglalkoztatják (*prekárius dolgozók*), s mivel a munkanélküliek óriási tartalékhadseregében könnyen rá lehet bukanni azokra, akik bármekkora fizetésért a helyükbe lépnek, ők, a rendszer ilyen viszonyai között, a kizsákmányoltak tömegét képezik. A bolognai rendszer lehetővé tette a doktoranduszok „önkéntességének” intézményét is: ez alatt azokat a személyeket értjük, akiket tudományos munkatársként vagy asszisztensként foglalkoztatnak, és akik ugyanazokat – a legnehezebb és legunalmasabb – oktatási és adminisztrációs föladatokat látják el, mint az alacsonyabb rangú akadémiai káderek, azzal a különbséggel, hogy ők *semmilyen* fizetésben nem részesülnek. Nekik az önkénteskedés ködös ígéretet jelent azon az úton, ami a jövődöbéli karrierhez és a fizetéssel járó munkához vezet – így ők voltaképp egyfajta (ingyenes) akadémiai, tartalék munkaerővé válnak.

Hogyan is fest az akadémiai munkás pozíciója a „vállalkozói egyetemen”? Az egyetemi asszisztensek, kutatók, önkéntesek stb. a bolognai akadémiai viszonylatokban olyan egyedekké válnak, akik mindenféle kizsák-

mányolás és fölény elszenvedésére készen állnak a munkahelyük megtartása érdekében. Munkakötelezettségeikhez legtöbbször ismétlődő adminisztratív munkák (táblázatkészítések komplex rendszerei, pontozások, kérdőívek, projektekhez tartozó úrlapok kitöltése, nyomtatványok szerkesztése, megannyi besorolás, rangsorolás, értékelés, copy-paste-tevékenység, továbbá az akkreditációhoz szükséges dokumentumokon elvégzett munkák, a működési jelentések és a pénzügyi adminisztrációt érintő értesítések összeállítása stb., tehát csupa olyan meló, ami könyvelési, számviteli, technikai, menedzseri és államigazgatási szakértelmet igényel) és oktatói feladatok tartoznak – ez utóbbiak pedig megkövetelik a hallgató jelenlétének vagy hiányzásának gondos nyilvántartását, a gyakorlatokon végzett munkáik osztályozását, a kollokviumok és zárthelyik lebonyolítását, a számtalan szemináriumi dolgozat elolvasását és értékelését, a konzultációk megtartását stb., nem is szólva a plágium után szimatoló nyomozói hatáskörrel. Az akadémiai munkások heti szintű megterhelése egyetemtől függően különbözik, de az alacsonyabb rendű akadémiai kádereket mindenütt túlterhelik ezek a kötelezettségek.¹ Az oktatói és adminisztratív kötelezettségek mellett gyakran promóciós és marketinggel kapcsolatos kötelezettségeik is adódnak. Mivel – juttatásaik végett – minél nagyobb számú egyetemistát kell a saját katedrájukhoz vonzaniuk, a foglalkoztatottak a katedrájukat minden tavasszal országszerte reklámozni

1 A doktori képzésre vonatkozó 2011-es kérdőív tanúsága alapján a megkérdezettek nagy arányban úgy vélekedtek, hogy a jobb minőségű PhD-tanulmányok fontos feltétele az oktatók kisebb megterhelése (lásd a kutatás 24. oldalán található táblázatot; *Anketa o doktorskim...*). Ugyanezen fölmérés 7. oldala szerint a doktoranduszok legnagyobb hányada részt sem vesz az oktatás folyamatában, 20 százalékuk heti négy óras, 22 százalékuk 4–12 óras, hét százalékuk 12–20 óras, két százalékuk heti 20 óras leterheltségnek van kitéve. Az irányvonal persze azt diktálja, hogy minél kevesebb új munkást alkalmazzanak, a meglévő alkalmazottakat ugyanakkor minél inkább megterheljék a kötelezettségeikkel – ennek köszönve az oktatásban résztvevők megterhelése növekszik. A Zágrábi Bölcsészettudományi Kar tanársegédei például mindössze egyetlen – a foglalkozásukkal összefüggő – tantárgyból tartanak gyakorlatot, s ezért pontosan ugyanakkora fűzetést kapnak, mint az Újvidéki Bölcsészszkaron dolgozó kollégáik, akik négy, öt vagy hat gyakorlatot tartanak (olyan tárgyakból, amelyekkel nem volna szükségszerű foglalkozniuk, hisz nem azok jelentik a szakmai továbblépésük feltételét; a tanársegédek között „a tárgyakat az igényeknek megfelelően osztják szét”).

kénytelenek a különféle középiskolákban. És ugyanebből az okból teszik lehetővé a megszabottnál nagyobb számú hallgató fölvételét is – a fölvételi vizsgán elért eredményeiktől függetlenül –, illetve nem ritkán a következő iskolaévre történő beiratkozás feltételeit illetően is engedményt gyakorolnak. Utóvégre az akadémikusok betevő falatját is a számok biztosítják...

Mindez csupán a megannyi látszólagos elmentmondás egyike, tekintettel arra, hogy a bolognai reformok alapelvei közül az egyetemi hallgatókra irányuló figyelmet, a hallgatói aktivitás hangsúlyozását és az oktatás individualizációját emelik ki. Igen ám, de hogyan lehetne ekkora hallgatói létszám mellett az egyénekhez igazítani az oktatást? Természetesen a kvantitatív modellek segítségével. Ezek a modellek azért vannak a segítségünkre, hogy lehetővé tegyék a munka, illetve az értékelés „hatékonyságát”. A hatalom mikrofizikai gépezete növeli a hatékonyságot, és nem csak az individualizációs mechanizmusai, hanem homogenizáló eljárásai révén is felügyeletet gyakorol. Így aztán elmondhatjuk, hogy a hatalom és a sokaság viszonya antitetikus. A hatalom egyszerre *individualizál* (a normáktól való elrugaszkodásra, a különbségek és a sajátosságok nüanszainak és rétegeinek meghatározására való tekintettel, még hatékonyabb kihasználásuk érdekében) és *homogenizál* – az egyéneket arra kényszeríti, hogy ugyanazokhoz a normákhoz igazodjanak. A „rendszernek tehát ketős hatása van: osztályozza a növendékeket képességeik és magatartásuk szerint, abból a szempontból, hogy mire lesznek használhatók, ha elvégezték az iskolát; valamint állandó nyomást gyakorol rájuk, hogy mindnyájan alkalmazkodjanak ugyanahhoz a modellhez, mindnyájan kényszerítve legyenek »az alárendeltségre, az engedelmességre, a szorgalmas tanulásra és gyakorlatozásra, a feladatok és minden fegyelmi előírás pontos teljesítésére.« Hogy mindnyájan egyformák legyenek.”² Ebből a célból szervezik meg a felügyelet új formáit és a minden egyes

2 Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés – A börtön története*. Gondolat, Budapest, 1990. 249. o. Fázsy Anikó és Csürös Klára ford.

pillanatban fönnálló teljes ellenőrzést, erre szolgál a mind bonyolultabb adminisztratív apparátus, a nyílt és a titkos tanmenetek,³ valamint az oktatás egyéb szabályozó intézkedései. Az oktatói-nevelői hatalomnak nem kell erőszakhoz, kegyetlenséghez vagy fizikai büntetéshez folyamodnia, mivel azok már a felügyelet kidolgozott gépezetéhez tartoznak, amelyeket a többi dimenzió teszi hatékonnyá. Ezért a nem eléggé „hatékony” hallgatókat nem részesítik többletpontokban (s ennek megfelelően nem csökken a tandíjuk, kevesebb lehetőséggel iratkozhatnak be a doktori képzésre, illetve kisebb esélyük van rá, hogy kollégiumban lakhassanak stb.). Az alsóbb akadémiai káderek is az értékelés és a pontozás szigorú rendszerének felügyelete alá kerülnek, holott mindez leginkább a feletteseikkel kialakított jó vagy rossz viszony függvénye. Azok az asszisztensek például, akik jó viszonyt tartanak fenn a fölöttük álló tanárral, publikálhatnak az egyetemi folyóiratokban és részt vehetnek az egyetem projektjeiben. Azt a hallgatót, aki nem áll jó viszonyban a feletteseivel, változatos szankciók érik (nem kap publikációs lehetőséget, kedvezőtlen jelentést írnak róla, elbocsátják, nincs esélye befejezni a doktori képzést etc.). Látjuk tehát, hogy a bolognai rendszer hatásai egyesültek a korábbi oktatási rendszer megszokott hagyományaival, ami az akadémiai prekariátus széles körű kihasználását eredményezi.

Az oktatási káderek finanszírozásának másik forrását a projektek jelentik. Noha a projekteket eredetileg amiatt találták ki, hogy a PhD-hallgatók számára lehetővé tegyék az olyan területeken elvégzett kutatásokat, amelyek kapcsolatban állhatnak a későbbi disszertációjuk témájával, valamint hogy megkönnyítsék vele a publikációt és a pontok megszerzését, a projektek voltaképp a „prostituáció” alapvető eszközévé váltak. Projekt címszó alatt bármiről lehet írni, a lényeg, hogy benyúld a pénzt! Először is, egy-egy katedrán csaknem teljességgel lehetetlen összhangba hozni az ott dolgozó dok-

toranduszok és a fiatal kutatók érdeklődési köreit, s mindezt egy közös projekt témájában egyesíteni. Másrészt, mivel a projekteket a minisztérium hagyja jóvá, a témakörnek meg kell felelnie az elvárásainak, az ideológiának – a példa okáért, a marxista elmélet témájában lehetetlen projektet készíteni, az viszont egészen bizonyos, hogy a régi szerb gimnáziumokban lezajlott filozófiatanításról szóló tematika földolgozását elfogadják, illetve minden olyasmit is, ami ehhez hasonlóan hozzájárul a „nemzeti önazonosság fejlesztéséhez” – az összes létező oktatásiügyi dokumentumban megállás nélkül hangoztatott szempontoz. Ezekon kívül azok a projektek élveznek elsőbbséget, amelyek műszakilag alkalmazhatóak, s amennyiben humán tantárgyról van szó, ez szükségszerűen a pozitivista-technikai metodológia alá van rendelve. A projektek koordinátorai legtöbbször magas pontszázalékkal rendelkező és nagy szimbolikus tőkével bíró egyetemi tanárok, akik a projektek révén a legmagasabb havi fizetésekhez jutnak hozzá (éves szinten például egyetlen munka megírásáért havi 400 euróban részesülnek), míg az „alacsonyabb” rendű tanügyi káderek, feleakora fizetését, a szövegírás mellett az összes többi munkát is el kénytelenek végezni: az irattárlátogatás, a fénymásolás, a működési jelentések és a pénzügyi beszámolók megírása, a referenciatáblázatok kitöltögetése, és így tovább. Ami pedig a legfontosabb: a projektek témáinak semmiféle összefüggésben nem kell állniuk a doktori disszertáció témájával, ezért a projekt az akadémiai prekariátus számára mindössze többletmunkát jelent. A projektek rendszere a legváltozatosabb perverziónak enged teret: egyes asszisztenseknek, mondjuk, olyan táblázatokat és formanyomtatványokat kell a mentoruk nevében kitölteniük, amelyek segítségével elvileg a mentor osztályozza az ő tevékenységüket. Magyarán önmagukat osztályozzák, valamint ők végzik el azokat a formális tennivalókat, amelyekhez a mentornak nincs kedve, a végére pedig odabiggyeszti a mentor mindenható aláírását – mindezt tehát a mentor nevében teszik.

3 Vö. Michael Apple: *Ideology and Curriculum*.

Ezek miatt az alacsonyabbrendű oktatásügyi személyzetnek nagyon kevés ideje jut a kutatói munkára. Elvárják tőlük, hogy megszerezzék a pontokat és haladjanak a munkájukkal, azaz folyamatosan írják a pontot eredményező tanulmányukat és a folyóiratközléseiket, továbbá szimpóziumokon, tudományos konferenciákon, tribünökön vegyenek részt – amelyek a pénzügyi hozzájárulás kifizetését is egyre gyakrabban megkövetelik, amellet, hogy a résztvevők a szállást és az útiköltséget is maguk finanszírozzák –, és a meghatározott időn belül fejezzék be a doktori tanulmányaikat. A szakmai fejlődés ebben a struktúrában jóformán lehetetlen (vagy csak a kvantitatív elvek szerint, a minőségi kritériumok kárára lehetséges – így a pontok megszerzése végett förtelmesen rossz minőségű dolgozatokat gyártanak az akadémiai folyóiratok részére, s így válik lehetségessé az idegennyelv-ismeret hiánya, mivel a fordítást úgysem pontozzák; ezért a tudomány iránti kritikai érdeklődés helyett pusztán a gazdasági és kulturális újratermelődés zajlik). Autonóm kutatók kibocsátása helyett csupán szolgáltatást nyújtó akadémiai személyzetet faragnak ki; a tanárok, ahelyett, hogy kollegiális viszonyban állnának egymással, egymás alárendeltjeivé válnak (az alapvető jellegzetességek egyike, amit *A szerbiai oktatásfejlesztési stratégiák 2020-ig* nevezetű dokumentum alapján elsősorban fejleszteni kell a kutatóknál, a vezetői képesség és a vállalkozási hajlam!). S ugyanígy, ahelyett, hogy a hallgató a tanár kollégája lenne, a kliensévé válik. A tudomány nyitott közössége helyett a „szakemberek” endogén közösségével szembesülünk. Az idilli bolognai rendszerben így testesül hatalommá a szociáldarwinizmus...

Az akadémiai proletariátus természetesen a rendszer szükségszerű elemét képezi. A neves professzorok saját belátásuk alapján proletárokat választanak maguknak – a nyilvános pályázatok látszatának megtartása mellett, ami azt sugallja, hogy állítólag minden jelentkező eséllyel indul).⁴

⁴ A liberális modernizátorok a munkahelyi pályázatok nyitottsága és a mind nagyobb versengés mellett teszik le a voksukat, hogy a munkatársak és az asszisztensek újraválasztásáról szóló döntés,

Persze mindig fönnáll a lehetősége, hogy az újabb engedelmes egyed kitermelése kudarcba fullad, de ez csöppet sem jelent gondot – bármikor könnyen lecserélhetik egy másikra. A lehetőség, hogy az alárendelt szubjektum esetleg nem a rendszer szabályai szerint cselekszik, adva áll; ám ebben az esetben a projekt hamarjában megválnak tőle, másik irodába helyezik át, újraválasztásához pedig bizottságot alakítanak, amelyik könnyedén kedvezőtlen jelentést írhat róla... Az engedelmes egyedek nem „természetük szerint” szolgálalkúek és lojálisak, hanem maga a termelői és ideológiai viszony állítja elő őket. A rendszer struktúrája, az egyén jellemétől függetlenül, lehetővé teszi a „főnt” elhelyezkedők számára az „alu” lévő kormányzást, s az alárendeltet a legtöbbször el is fogadják ezeket a föltételeket, hisz könnyen lehetséges, hogy ez a fizetés – s a megélhetés! – egyetlen csatornája. A legnagyobb részük egészen biztosan elfogadja a rendszer ilyes reprodukcióját, elkerülhetetlennek és megkérdőjelezhetetlennek tekinti azt, és a későbbi kizsákmányolók széles hányadát éppen ők alkotják majd...

Az akadémiai intézményekben foglalkoztatottak szigorúan piramisszerű hierarchizációja mellett a hatalom horizontális síkon is reprodukálódik. Mindaddig, amíg az alacsonyabbrendű oktatásügyi káderek között konkurenciát teremtenek, a kölcsönös felügyelet és büntetés modellje alapján – „a másiknak kevesebb diplomamunkával kapcsolatos feladat vagy adminisztrációs meló jut, mint nekem”; „azt akarom, hogy neki is annyi jusson, mint nekem, vagy még több”; „ez egy szerencsés alak, mert kevesebb szemináriumi

illetve a professzorok „objektív” megítélése nyomán történő foglalkoztatás lehetősége ne csorbuljon. A pályázatok föltételezett semlegessége és a mindenkinek egyformán kijáró „esélyegyenlőség” azt is magában foglalja, hogy a piacon lévő játékosok mindegyike azonos helyzetből lép be a játékba. Ha nem is ugyanazzal a gazdasági és szociális pozícióval rendelkezik, van munkaereje, tehát humán tőkéje, amit szorgalmas munkával és igyekezettel a jövőbe fektethet. Ezek „alkalmazhatósága” elsajátított egyéni képességgé válik (jártasság, tudás stb.), amivel állítólag kieszközölheti a változást. Amennyiben tehát valakinek nem megfelelő az alkalmazhatósága (*employability*), azért mindig saját maga tehető bűnössé, de mindig fönnáll a lehetősége annak is, hogy át- vagy továbbképezze magát, ezzel pedig – állítólag – javítsa a munkába állása esélyeit. Az állam föladata ezek szerint a munkalehetőségek biztosítása helyett az „alkalmazhatóság” ösztönzése lesz.

dolgozatot kell elolvasnia, mint nekem”; „azt akarom, hogy ő is úgy szenvedjen, mint én”; „ő nem alázkodott meg, mint én, azt akarom, hogy megbüntessék”; „ez ugyanazzal a szakterülettel akar foglalkozni, mint én, hát nem fogja elvenni a pozícióm!” – az ellenőrző hatalom rendszere hibátlanul reprodukálódik. A pletykák, intrikák, moralizáló konfliktusok és kölcsönös felügyeletek hatalmaskodásának állatkertje teljes egészében újratermeli a rendszert. Csak hogy konkrét példát is említsünk, az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar mindegyik tantermének ajtajára egy-egy kis ablakot helyeztek, amin át minden arra járó láthatja, éppen mi folyik a teremben. Közismert, hogy több akadémiai dolgozó aktivitását nyomon követik a Facebookon, és ezt felhasználják a megrovási folyamat során stb.

Egy magában senki sem lehet képes szembevizsgálni a viszonyokkal – fölmondának neki, és részleges harcával változást sem érne el, ez köztudott. Az is igaz ugyanakkor, hogy vannak tanárok, akik támogatják a hallgatók harcát és kritikusan tekintenek a bolognai rendszerre – ők nyilvánosan is szabadabban hangoztathatják a véleményüket, hisz már stabil pozícióból szólnak. S olyanok is akadnak, akik „teljes szívvel” a hallgatók mellé állnak, az ő kedvességük azonban meglehetősen jelentéktelen marad mindaddig, amíg a valóságban is részt nem vesznek a harcban. És, hogy méltányosak legyünk, meg kell említenünk azt is, hogy egyes tanárok nem használják ki a segédeiket és munkatársaikat, nem keverik bele őket azokba a munkakörökbe, amikért őket sokkal jobban megfizetik – viszont itt olyan kivételekről van szó, amelyek nem változtatnak a rendszer strukturális viszonyain. Holott szervezetten – egyetemisták, tanársegédek, oktatók, tanszékek, karok stb. csoportosulásaként – együtt küzdhetnének a változásokért. Az effajta szervezethez jó példa a horvátországi *Akadémiai Szolidaritás* nevű szakszervezet, amely több száz akadémikust számlál: ők, a „magasabb” és az „alacsonyabb” rangú akadémikusok egyaránt, fölvetik a harcot a tudás kommercializációja és a bolognai reform ellen. Az egyetemi hallgató és az aka-

démiai munkás, a többi szektor munkásaival karöltve, közös harcot vívhat az emancipáció érdekében, ami az egyetlen módja annak, hogy az állatkertet olyan térére alakítsuk, ami a közjót – a tudást – szolgálja.

LLENKES László fordítása

Felhasznált irodalom:

Akademiska solidarnost. *Deklaracija o znanosti i visokom obrazovanju*. <http://www.akadsolid.hr/wp-content/uploads/2012/04/deklaracija.pdf> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 14.]

DE ANGELIS, MASSIMO–HARVIE, DAVID: *Cognitive Capitalism and the Rat Race: How Capital Measures Ideas and Affects in UK Higher Education*. <http://firgoa.usc.es/drupal/node/34766> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 15.]

Anketa o doktorskim studijama u Srbiji. Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Srbije, 2011. [http://doktoranti.org.rs/2012/02/Anketa-o-doktorskim-studijama-u-Srbiji-2011-Doktoranti-Srbije.pdf](http://doktoranti.org.rs/media/doktoranti.org.rs/2012/02/Anketa-o-doktorskim-studijama-u-Srbiji-2011-Doktoranti-Srbije.pdf) [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 14.]

APPLE, MICHAEL: *Ideology and Curriculum*. RoutledgeFalmer, New York–London, 2004.

CHERTKOVSKAYA, EKATERINA: *Employability: Is It Time We Get Critical?* The Guardian, 2013. február 12. <http://www.guardian.co.uk/higher-education-network/blog/2013/feb/12/employability-agenda-media-public-debate> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 07.]

FAZACKERLEY, ANNA: *Why Are Many Academics on Short-term Contracts for Years?* The Guardian, 2013. február 4. <http://www.guardian.co.uk/education/2013/feb/04/academic-casual-contracts-higher-education> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 07.]

FUKO, MIŠEL: *Nadzirati i kažnjavati*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1997.

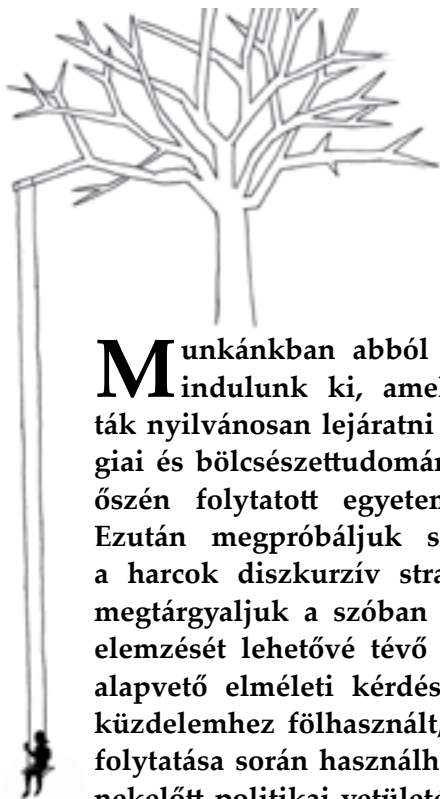
Intervju sa Michael Appleom – *Restrukturiranje obrazovanja i kurikuluma: neoliberalne i neokonzervativne agende*, in *Stvar*, časopis za teorijske prakse. *Gerusija*, Novi Sad (Újvidék), 2012/4.

KRAŠOVEC, PRIMOŽ: *Realna supsumcija u hramu duha: klasna borba u univerzitetkom polju*. In *Kroz tranziciju. Prilozi teoriji privatizacije*. AKO, Novi Sad 2011.

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine. Vlada republike Srbije, Ministarstvo Prosvete i Nauke. <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/page.php?page=307> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 12.]

Zakon o visokom obrazovanju. <http://www.ff.uns.ac.rs/Files/zakonOVisokomObrazovanju05.pdf> [Utolsó hozzáférés: 2013. 02. 12.]

A FÓRUM NEM SZERB SZÓ

Munkánkban abból a nyilatkozatból indulunk ki, amellyel megpróbálták nyilvánosan lejártni a belgrádi filológiai és bölcsészettudományi karokon 2011 őszén folytatott egyetemi küzdelmeket. Ezután megpróbáljuk szemügyre venni a harcok diszkurzív stratégiáit. Egyrészt megtárgyaljuk a szóban forgó jelenségek elemzését lehetővé tévő nyelvhez tartozó alapvető elméleti kérdéseket, másrészt a küzdelemhez fölhasznált, illetve a harcok folytatása során használható nyelv mindenekelőtt politikai vetületét vesszük górcső alá. Elmélkedésünk bevezető szakaszában annak a kontextusnak az esetleges diagnózisait kíséreljük meg föltárni, amelyben az egyetemista küzdelmek kezdetüket vették. A dolgozat további részében azokat a különféle modelleket tárgyaljuk, amelyeket az egyetemfoglalás és a fórum, azaz a közvetlen demokratikus döntéshozatal gyakorlatának elemzése közben használnak, valamint áttekintjük e gyakorlat diákmozgalmaiban betöltött szerepét. Végül rátérünk munkánk alapkérdésére: milyen terminológiával, milyen jellegű beavatkozással viszonyulhatunk a szerkezetét tekintve képviseleti jellegű nyilvánossághoz? – lévén, hogy a mi gyakorlatunk bázisdemokratikus természetű. A kérdést három szemszögből

közelítjük meg, amelyeket hozzávetőlegesen logikai, filozófiai és politikai szempontoknak nevezhetünk.¹

Induljunk ki a belgrádi egyetemfoglalások őszén történt dolgok egyik különös részletéből. Sőt, mondhatnók, az egyetemfoglalások utáni részletből, hisz a szóban forgó történet ideje már az egyetemfoglalások befejeződése utáni második, harmadik napra tehető. Tudniillik, amikor a Belgrádi Egyetem bölcsészkarán, illetve a filológiai karon immár körülbelül két hete tartott az egyetemfoglalás, az interneten egy egyetemfoglalás-ellenes tiltakozás előkészítése vette kezdetét, amit a hallgatói parlament tagjai közül kikerülő, „hivatalos és legitim” képviselők szerveztek, akiknek a célja nyilvánvalóan a blokád megszüntetése – hogy azt ne mondjuk, a *deblokád* volt. Az egyetem és a hallgatói parlament vezetősége által két héten keresztül folytatott, a blokád megszakítását célzó, rendkívül szerencsétlen, komikus és teljes mértékben sikertelen manőverek után (ez többek között olyasmit foglalt magában, mint hogy egyes emeleteken lekapcsolták az áramot, egészen odáig, hogy az egyetem óráit rejtélyes módon fél órával korábbra állították vissza), az említett intézmények kétségbeejtő lépésre szánták el magukat: összehívták mindazokat a hallgatókat, akik elviekben ellenezték az egyetemfoglalást, hogy tüntessenek a kollégáik, azaz az egyetemfoglalásban részt vevő társaik ellen. Az előkészületeikkel párhuzamosan az egyetemfoglalásban részt vevő diákok is megpróbálták válaszolni a tiltakozásra. Hogy mi történt volna, ha a blokád a lezajlott tiltakozás pillanatában még fennáll, nem tudhatjuk meg, mivel a tüntetés előtt két nappal, egyéb okokból kifolyólag, a Bölcsészkar diákfóruma úgy döntött, hogy megszünteti a blokádot. A hallgatók képviselői viszont azután is a tüntetés megtartása mellett döntöttek, hogy a diákfórum már elhatározta az egyetemfoglalás felfüggesztését – az okát va-

¹ Ez az írás elsősorban „Az ellenállás dinamikája: a szubjektum a forradalom mögött” című tanácskozássra készült, amit 2012. május 5–6-án tartottak Zágrábban, a Filozófiai Hallgatók Szövetsége (Udruženje Studenata Filozofije; usf Zagreb) szervezésében. A szövegben, eredeti jellegzetességeinek megőrzése érdekében, nem változtattunk.

lószerűleg csak egy pszichoanalitikus magyarázhatná el megfelelően, de ebbe most nem mennék bele. Megállhatunk egy pillanatra a következő tény mellett: egy teljesen abszurd helyzetről volt szó – nevezetesen, a hallgatók szerveztek tiltakozást a hallgatói blokádnak ellen. Amennyiben megegyezünk abban, hogy a blokádnak szó itt a tiltakozás egy formájaként értelmezhető, a helyzet abszurditása fölöttébb nyilvánvalóvá válik: tiltakozás elleni tiltakozás készült, vagy, ahogy azt egy régi, de még el nem felejtett nyelven mondják erre mifelénk, *kontramiting!*² A „blokáderi” – ahogyan időközben elnevezték az egyetemfoglalókat, és ahogyan továbbra is nevezik őket – alapkérdése a következő volt: hogyan reagáljunk erre a tiltakozásra? Harmadik tüntetéssel? Fontos ugyanakkor emlékeztetnünk rá, hogy ekkor már nem volt zárlat az egyetemen. A kérdés tehát úgy hangzott: miként válaszoljunk egy immár befejezett tiltakozás ellen szervezett tiltakozásra? Az egyetemfoglalók „forradalmi természetére” való tekintettel a válasz hamarjában nyilvánvalóvá vált: csatlakozunk a tiltakozáshoz. Előtte azonban tájékozódni kellett azokról az okokról, amelyek miatt a hallgatói parlament egyáltalán ilyen érdekes lépés mellett döntött.

Az alábbiakban összefoglalunk néhányat ezek közül:

– Az egyetemfoglalásban részt vevő hallgatók erőszakos emberek, a blokádnak pedig egy erőszakos tett! Olyan alapvető jogainkat sértik, mint a mozgásszabadság, mivel az egyetemfoglalás alatt tilos a tantermekbe lépni (habár a lift használatával még ezt is meg lehetett tenni)...

– Az egyetemfoglalásban részt vevő hallgatók lusták és munkakerülők! Miközben „forradalmasdit játszanak” és kielégítik a gyerekes vágyaikat, megakadályoznak bennünket a tanulás és az előadáslátogatás alapvető, törvényes és legitim jogának gyakorlásában – mindezt pedig a mi kárunkra, az igazi egyetemisták kárára teszik!

– Az egyetemfoglalásban részt vevő hall-

² Az angol *countermeeting*-ből: gyűlésre, összejövetelre válaszul létrehívott másik gyűlés. (A szerk. megj.)

gatók egyáltalán nem is egyetemisták, ők vagy másik egyetemek hallgatói – ez annyit tesz: nem olyanok, mint mi –, vagy anarchisták, illetve, ami még ennél is rosszabb, marxisták! (Itt máris az uralkodó ideológia hatásainak kitűnő példái érhetőek tetten: a tömbbe szerveződött egyetemisták individualizációja, összeesküvőkként történő beállítása, illetve fölosztásuk „magunkfajtára” és „magukfajtára”.)

– Egyáltalában, mi célból tüntetnek ők, mikor a mi legitim képviselőink, vagyis az egyetemi parlament képviselői már egy hónapja megbeszéléseket folytatnak a minisztériummal és megpróbálják a követelményeinket legitim és békés módon elrendezni – tárgyalásokkal? És egyáltalán, mit is jelent nekik ez a fórum? Még csak nem is szerb szó!

Tehát a tájékozódást követően az egyetemfoglalásban részt vevő hallgatók végre megértették, miről is van szó, s úgy döntöttek, ahogy az már föntebb elhangzott: csatlakoznak a blokádnak elleni tüntetéshez, és transzparensen elkészítésével járulnak hozzá a megmozduláshoz. A tiltakozás a végén a következőképp nézett ki: körülbelül száz hallgató gyűlt össze a Bölcsészkar előtt, egytől egyig mindegyikük a nyitott indexét tartotta a magasba, hogy a nyilvánosság jól láthassa, ugyebár, a blokádos diákokkal szemben, ők igenis egyetemi hallgatók, keresztnevük és vezetéknevük van, ahogyan azt akkor Branko Kovačević³ rektor úr hangsúlyozta – illetve, hogy a legitim képviselőiket támogatják. A legitim képviselők pedig, mint valami abszurd drámában, a fejük fölött hadonásztak a megafonjaikkal, értelmetlen frázisokat kia-

³ Branko Kovačević, a Belgrádi Egyetem rektora, a diákfórum egyik tagjával való televíziós beszélgetése közben* első hallásra hihetetlen kijelentést tett: „A hallgatónak van kereszt- és vezetékneve, a szerbek pedig nem olyan nép, amelyik a népiértásra hajlamos.” Annak ellenére, hogy ez a mondat időközben, teljes komolytalanságával és értelmetlenségével, az illetékes szervek egyetemfoglalásra adott reakciójának jelképévé vált, hozzáfűzhetjük, hogy a rektor ezzel az állításával fején találta a szöveget. A személyes felelősség fogalmára hivatkozva, ami a hágai Nemzetközi Bíróság liberális retorikájában a kollektív felelősséget hivatott fölvaltani a balkáni térségben elkövetett háborús bűnök vonatkozásában, a rektor úr világosan beazonosította az egyetemi harcok specifikus módját, ami az összes fajtajú individualizáció és reprezentáció iránti ellenállást magában foglalja. (*Jugoslav Pantelić „Između dve vatre” – Két tűz között – című műsora, B92, 2011. november 10.)

báltak és sértő mondatokkal bántalmazták az egyetemfoglalókat. Ám vajh mi végre tették ezt, ha egyszer az egyetemfoglalók is itt voltak, hogy őket támogassák? Sőt készültünk is, különböző transzparenszeket hoztunk magunkkal, hogy azzal támogassuk az „ügyüket”. A transzparenszen pedig, a tüntetés szellemében, a következők álltak: „Többet akarunk fizetni! – Fel, fel, fel a tandíj összegével! – A tudás igenis árucikk!”; „A hallgató vásárló!”; „A rektor nem rektum!”;⁴ és végül: „A fórum nem szerb szó!”

A néhány újságírónak, aki eljött és végigkövette a hatalmas százfős tüntetést, semmi sem volt világos, az egyetemista parlament képviselői pedig idegesen méregettek bennünket, és azzal próbáltak válaszolni nekünk, hogy egyszerre többen is beszéltek a megafonjaikba, így persze semmit nem lehetett érteni, sőt nagyon vicces helyzet állt elő, amikor néhány, a tüntetők ellen tüntető egyetemista spontán elkezdte kiabálni azokat a jelmondatokat, amiket az egyetemfoglalók írtak ki – ők persze ezt nem tudhatták.

Smost visszakanyarodhatunk a mába, a jelen pillanatba – 2012 májusába, Zágrábba: fél éves időbeli – és nem kevésbé fontos térbeli – távolságban azt kell mondanunk, be kell vallani egy tény fölmerülését, ami fájó nyilvánvalóságával kristályosodik ki mindannyiunk számára. Ma, tudniillik, mindenféle kétség nélkül állíthatjuk, hogy a belgrádi egyetemfoglalás óta máig nem jelent meg egyetlen hang sem, amelyik igazán artikulálni tudta volna az egyetemisták problémáit – még az őszi eseményeknek a teljesség igényével bíró elemzése sem.⁵ Ezt nyilván különleges joggal állapíthatjuk meg itt, Zágrábban, tekintettel arra, hogy mi magunk is itt próbálunk beszélni arról, amiről Belgrádban hallgatnak. Időnként természetesen írnak, sőt viszonylag gyakran beszélnek is erről a „diáköszről”, egyrészt dicsérő hangnemben, mondván, „visszafordíthatatlan előrelépés történt”, másrészt becsmérően, egy „beképzelt egyetemista kör” rosszul megszer-

vezett megmozdulásaként tüntetve föl azt, harmadsorban pedig tartózkodóan és határozatlanul. Hogy azokról már ne is beszéljünk, akik ellenezték a megmozdulást, mint például az egyetemi parlament, amelynek képviselői azt hiszik, ők tudják a legjobban, mi is történt pontosan – miközben teljesen világos, hogy soha be nem ismert, az eseményeket megelőző időszakban tanúsított gyengeségükről, illetve az elszenvedett vereségük súlyáról van szó, ami jelenleg is tetten érhető, amikor saját soraikat rendezik és új tagokat toboroznak. Másrészt, van néhány „forradalmi szervezet”, amelyeknek ugyan nem feledhetjük el a blokádhöz nyújtott óriási hozzájárulásukat, mégsem resteltek, hogy az annak idején elfogadott bázisdemokratikus anonimitásukat seperc alatt lecseréljék az egyetemfoglalás igazi kezdeményezőiről szóló kíméletlen tulajdonjogi vitára, mindezt ráadásul a határozatlan emberek saját soraikba való toborzásának szándékával toldották meg. Tán csupán nem eléggé átgondolt és túlságosan is gyors válaszként a hallgatói parlament előbb említett akcióira. Na, de mindennek csak rövid ideig hihettünk, s mindez csupán elodázta a komolyabb, artikuláltabb elemzés hiányával kapcsolatos benyomásunkat – már ami azt illeti, amit az ősszel Belgrádban éltünk át. Mi itt nem törekszünk arra, hogy akár csak kicsit pótoljuk ezt a hiányt – fölöttébb naiv igyekezet volna, ahogy ezt később meg is mutatjuk. A fejtegetéseinket nyitó részlet fölemlítése révén szeretnénk kapcsolatba hozni az elemzések és artikulációk kellemetlen hiátusát és a teljes némaságot azzal a komikus lármával, ami sok mindent elárulhat erről a hiányról. Annak ellenére, hogy akár úgy tűnhet, túl sok önmegtartóztatást vállal, ahelyett, hogy esetleg hidakat építene, vagy megkeresné azokat a visszamenőleg fölmerült akadályokat, amelyeket át kellene hidalnia, azt a célt tűztük magunk elé, hogy a tapasztalati elemzés – és az artikulációhiány fölbukkasásának és fönnyomlásának – feltételét az öntudatlanul meghozott terminológiai választásokban, vagy épp elmulasztásuk körülményeinek föltárásában találjuk meg. (Ilyen választás volt például a „fórum” szó – amit mi Szerbiában

4 Végbél. (A szerkesztő.)

5 A helyzet a mai napig – 2012 decemberéig – teljességgel változatlan, pontosan ugyanolyan, mint az év májusában, amikor ez a szöveg megszületett.

„plénium”-ként használtunk, s megannyi vita forgott akörül, hogy az nem is szerb szó...) Magyarán, a föltételezéseink szerint, folyamatos és reciprok értékű viszony áll fönn a blokád folyamán fölmerült terminológiai választások és az elemzés, illetve az artikuláció hiánya között, ez az állapot pedig ma is fennáll. Ez a tézis önmagában, főként a filozófus fülnek, banálisan, majdhogynem tautológiaszerűen hangozhat, a tézis igazolása, azaz a valóban létező támaszpontok fölkeresése ugyanakkor – és ezt a filozófusok hajlamosak elfelejteni – véleményünk szerint éppen a szóban forgó analízishiany pótlásának kezdetét jelentené.

Vessük föl az elemzésünk három alaptengelyét, melyeket ideiglenesen filozófiai, politikai és logikai tengelyeknek nevezhetünk, s ezekből kiindulva meghatározhatunk bizonyos distinkciókat és koordinátákat. A logikai analízis célkitűzése azon objektív formák bemutatása, amelyekhez a különböző terminológiai választások vezetnek. A filozófiai elemzés célja, hogy figyelembe vegye azt a szubjektív racionalitást, amellyel a szubjektum megpróbálja megérteni az általa használt terminus szerepét. A politikai analízisnek pedig meg kell határoznia a használatba vett terminusok valós politikai hatását azokban a sajtósávos szöveggörnyezetekben, amelyekben használják azokat. Mindezeket teljesen ideiglenesen kell értelmeznünk.

Ahelyett, hogy az elején kezdenénk, a végéről, a jéghegy csúcsáról indulunk el. Tehát, ahelyett, hogy mi magunk kezdenénk el, létrejöttük sorrendjét figyelembe véve, a terminológiai döntések történetének leírását, engedjük át a dolgok értelmezését a szerbiai nyilvánosságnak. Ennek ellenére mégsem elegendő, ha random választunk ki valamit a reakciók sokféleségéből; valami speciálisan belgrádít kell kiemelnünk, olyasmit, ami a polgári engedetlenség és az emancipatorikus szándékot magában foglaló hagyomány örökösének vallja magát. A volt egyetemistáról és a volt forradalmárról van szó ugyanis – ezt pedig Belgrádban *ex-otporos*nak nevezik.⁶ Az egyetemfoglalás után megtartott számos

tribün egyikén, amelyik a felsőoktatás problémáiról hivatott szólni, a tribün résztvevője, miután úgy mutatta be magát, mint aki az elsők között csatlakozott a kilencvenes évek Otpor-mozgalmához, előadta az ősszel lezajlott egyetemi blokád szervezésével és vezetésével kapcsolatos kifogásait. Olyan személyként, aki a kisszámú, Szerbiában máig megkérdőjelezhetetlen esemény képviselőjében szólalt fel, nevezetesen a 2000. október 5-i forradalom és az azt megelőző évtizedes diktatúra elleni harc nevében – ez az ember a kétségbevonhatatlan tekintély pozíciójából szólalt föl. Nyilvánvalóan a saját sikeres harcának módozataira és az azokból fakadó tapasztalataira alapozta a gondolatait, amelyek mentén szerinte le kellene folytatni az ilyen harcot, és a következőket mondotta:

1. „Először is, a média szempontjából teljesen láthatatlanok voltatok! Ilyen dolgok esetén ez megengedhetetlen. A mi időnkben, a kilencvenes években, amikor a médiasötétség hatványozottan nagyobb volt, amikor az országban még mindig nem volt szabad sajtó, és amikor közvetlenül léptünk föl egy totalitárius rendszer ellen, mégis elegendő figyelemmel követett bennünket a média, mégiscsak tudtunk találni más utakat rá, mégis sikerült elmondanunk az igazságunkat másoknak is!”

2. „Én még mindig nem értem teljesen, mi ellen tiltakoztatok itt? A követeléseitek nem voltak eléggé világosak és differenciáltak, ami kapcsolatban áll az előző problémával is. Nem artikuláltatok eléggé, amit követeltek – amint látjátok, még nekünk sem sikerült, nekünk, akik jó szándékkal voltunk ott, teljesen megérteni benneteket”.

3. „Egyébként is, a harcotok célját leszűkítettétek néhány specifikus, kizárólag az egyetemistákra vonatkozó követelésre. Nem láttátok át tágabban a dolgok állását.”

A mi diagnosztánk, sikeres és tapasztalt tüntetőként, természetesen egyből megadta a blokád betegségének kórtanát: mindennek az egyetemfoglalók szervezőképtelensége volt az oka, s eközben, ugyancsak természetesen, ennek semmi köze a tüntetők elenyésző létszámához – hát, könyörgöm, az *Otpor*

⁶ *Otpornak, azaz Ellenállásnak* nevezték a Milošević-rendszer ifjúsági ellenzéki mozgalmát. (A ford. megj.)

a kezdetekkor öt embert számolt, és mindannyian tudjuk, hogy később mit ért el!

Ebben az írásban nem megyünk bele a kilencvenes évekbeli tüntetések demitologizálásának egyébként nagyon jelentős témájába, hanem arra törekszünk, hogy megláthassuk azt, ami nem olyan magától értetődő ebben a látszólag *straight forward* kritikában. Filozófiai elmélkedésről van tehát szó.

Mindenekelőtt annak a lehetőségét kell megvizsgálunk, hogy párhuzamot lehet-e vonni a kilencvenes évek tüntetési és a tavaly ősszel történtek között. Tudniillik, már a két jelenség összehasonlításában közös nevezőként álló „tiltakozás” szó is problematikus. A „tiltakozás” a kilencvenes évek nyelvezetében az összes olyan szélsőséges helyzetre utal, amelyben megkérdőjelezzik a megkérdőjelezhetetlennek beállított rezsim létjogosultságát. A hatalmon lévő párttömrülés biztos kétharmaddal megnyeri a választásokat, s az utcára vonulást, vagyis a tiltakozást, külföldi pénzből fizetett árulásnak nyilvánítja, és tankokat, vízágyúkat meg hihetetlen mennyiségű könnygázt vet be. De történik-e bármi hasonló ma? A neoliberais imagináriumban mindez távoli és sötét múltként jelenik meg, a „tiltakozás” szó pedig a polgári szubjektum legdicseretesebb és legfontosabb erényének számít. A társadalmi önkritika mindig jól jön – sőt kívánatos. A szerbiai esetben ezt a benyomást a kilencvenes évek tüntetési és a mai hatalom közötti folytonosság is megerősíti, és itt arról a hatalomról van szó, amelyik éppen az említett tüntetéseknek köszönhetően foglalta el a helyét, arról, amelyeknek a szubjektumai vagyunk. Az elmondottak nagyon is a valóságra vonatkoznak, többek között azoknak a már rituálissá vált diáktüntetéseknek az ismétlődésére, amelyeket az elmúlt tíz év folyamán rendszeresen megtartottak, a már ismert folyamattal – a szerb kormány épületéig tartó séta – és a még jobban ismert kimenetellel (semmi sem változik, marad a régi feltétel).⁷ És a végén föllevenítjük annak a tényét is, hogy a tüntetéseken részt vevő

⁷ Vö. „Semmi nem változik, minden úgy marad” – Alvin és a mókusok (A szerkesztő megjegyzése.)

egyetemisták számával párhuzamosan évről évre nőtt a tüntetések, ezzel pedig a bolognai reformok sikertelensége is, miközben a felsőoktatás által kiszabott piaci költségek egyre rigorózusabbak lettek – ezért leszögezhetjük, hogy a „tiltakozás” szó mögött rejlő jelenség tulajdonképpen meghatározó tényezője nem a politikai hatékonyság, mivel ilyesmi jóformán nem is létezett, hanem a liberális társadalmak rendszerkövetelménye, miszerint a tüntetés létezzék. Ezáltal nyilvánvalóvá válik, hogy mennyire példátlan a blokádrol a tüntetés itt említett értelmében beszélni, hisz az egyetemfoglalás valójában megszegi a tiltakozás előre megadott formáját, és túllép azon, hogy pusztán kinyilvánítsa a polgári engedetlenséget.

Mégis, ezt a szót kell használnunk, hiszen végső soron maguk az egyetemisták gondolták úgy – az előttük tíz évvel korábban küzdő egyetemistákkal együtt –, hogy az, amit csinálnak, tüntetésnek nevezhető, s hogy a tüntetés – megfelelő eszközként – elvezeti őket a meghatározott célhoz. A klasszikus instrumentális racionalitás, tehát az eszköz és a cél közötti különbségtétel, mindkét tábor harcával kapcsolatban nagy fontossággal bírt. De mire vonatkozott az „eszköz” és a „cél” fogalma az Otpor esetében? Arról volt szó, hogy az európai integrációk fölvilágosult útjára térjenek, amit a teljhatalmú rezsim meggátolt. Ezért a végső cél mindenféleképpen ismert volt, voltaképp alig néhány száz kilométerrel odébb már meg is valósították, például a környező országokban. Másrészt pedig az eszközök úgyszintén ismertek voltak. Hogy ez is érthető legyen, elég megemlítenünk Ceaușescu ügyét és a hasonló totalitarizmusellenes kampányokat, amelyek azokban az évtizedekben jelentek meg Kelet-Európa országaiban. Ám eközben semmi esetre sem tudunk a múlt ősszel történetekhez hasonló példát fölhozni. Az utóbbi első sorban több sajátlagos szociális követelménnyel állt kapcsolatban, amelyeknek semmi köze nem volt az éppen főnálló szerbiai politikai irányzatokhoz. Mindeközben pedig különös érdeklődéssel tölthet el bennünket a klasszikus machiavellisztikus fordulat megjelenése,

ami az Otpor instrumentális racionalitása során játszódott le: beköszöntével a cél egy bizonyos eszköz használatának igazolási eszközzé válik. Minden kétséget elvetve kimondhatjuk, hogy az Otpor céljai a szerb hatalom önlegitimációját illetően ma is időszerűek, ami annyit tesz, hogy ami az Otpor céljaként volt jelen, az olyan eszközzé válik, ami a mai szerb hatalom eszközeinek igazolását szolgálja. Ezáltal az Otpor instrumentális racionalitása és a terminológiai meghatározások előkészítik a terepet az Otpor kifordítása számára.⁸ Tehát, hogy megismételjük: az, ami az Otpor célját szolgálta, az új hatalom eszközeinek használatát igazoló eszközzé vált – a hatalom lépéseit ma is az Európai Unióba való csatlakozás, a külföldi befektetők ide vonzása, a demokratizálás és a társadalom civilizálása stb. igazolja. A szerb hatalom a saját politikáját a mai napig a kilencvenes évek kísérteteinek megsemmisítése, ismétlődő meggyilkolásuk gondolata körül alakítja ki, aminek az anyagi formáját az otporosok semmisítették meg.

Bizonyos szögből úgy tűnhet, az instrumentális racionalitás átalakulásának egyik válfaja játszódik le a tavaly ősszel tüntető egyetemistáknál is. Mi ellenben úgy látjuk, hogy itt teljesen másról van szó. Az egyetemisták kezdeti meggyőződései valamifajta célt, azaz a követelményeik teljesítését föltételezték, s emellett biztosak lehetünk benne, hogy a diákfórumozók a blokádjukat úgy élték meg, mint pusztán annak radikálisabb és intenzívebb alakját, amit addig is csináltak, illetve mint az utolsó rendelkezésükre álló eszközt – miután az összes többi már elhasználódott. Tehát egy pillanatig sem volt szó arról, amit a háttérben összeesküvést sejtető kritika bizonyítani szeretett volna, miszerint valaki arra ösztönzi a hallgatókat, hogy terjesszék ki az említett követeléseiket, csupán azért, hogy igazolják a mindenféle egyetemi rend megszüntetésére irányuló szándékukat. Egészen világos, hogy nem ilyen „machiavellista” cselről volt szó. Mondhatnók, a blokádnál által tanúsított

őszinteség már-már a teljes áttetszőség határát súrolta. Voltaképpen arról van szó, hogy maga ez a dolog, azaz maga a gyakorlat, amit a hallgatók eleinte csupán eszközként fogtak föl, az adott pillanatban elkezdte megváltoztatni a saját meggyőződésüket is. Abban a pillanatban, amikor a hallgatók azokban a kiürített helyiségekben találták magukat, amelyekben tegnap még többé-kevésbé előre meghatározott úton sétáltak a bejárattól a termékig és vissza, fölmerült a kérdés, hogy ezeket a tereket hogyan lehetséges megtölteni. Tehát a hallgatók spontán módon azok helyébe kerültek, akik a terek fölhasználtságát hivatottak megtervezni. Nem csak arról volt szó, hogy meg kell találni a befelé vezető pontok lezárásának leghatékonyabb módját. Hanem arról, hogy a döntéshozó helyzetébe kerülve fölmerül a kérdés: mi mindent lehet így véghezvinni, ebből következően pedig mi mindent kellene a harc céljává tenni. Így mindaz, amit a hallgatók először a céljuk elérését szolgáló utolsó eszközként fogtak föl, voltaképp forradalmasítani kezdte a célt, és egyben több is lett magánál a célnél, több merő formánál, amit bármilyen tartalommal ki lehet tölteni. Ha az egyetemfoglalás utolsó napjaira tekintünk, megfigyelhetjük, hogy a történet miként változtatja meg a módot, ahogy a hallgatók a saját harcukat értelmezik. Rá kell ugyanakkor mutatni arra a tényre is, hogy mindez mégsem hozott jelentős változást azokban a terminológiai döntésekben, amelyekre a harcokat alapozták: ezután is ugyanannak a követeléslistának a segítségével fogalmazták meg a célokat, a hallgatói fórum továbbra is csak azt szolgálta, hogy a blokádnál, mint a harc eszköze, fönnmaradhasson és irányítani lehessen – semmi mást. E hanyatlás, a saját valóságunktól való eltávolodás jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Nem nehéz észrevenni, hogy az új szavak hiánya, amelyekre akkor annyira szükségünk lett volna, a némasághoz és az elemzés hiányához vezetett, ahhoz a hiányhoz, amiről a szöveg elején már szó esett. A képzelenség, hogy olyan szavakra találjunk, amelyekkel meg lehetne fogalmazni a diák-

⁸ Lásd még Max Horkheimer–Theodor W. Adorno: Az eszme átváltoztatása uralommá. In uók: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai főredek. Feljegyzések és vázlatok.* Gondolat–Atlantisz, Budapest, 1990. 247. o. (A szerk.)

mozgalmak *mint politikai gyakorlatok* specifikus mibenlétét, tovább maradt fönt, mint annak a lehetetlensége, hogy megtaláljuk a megfelelő szavakat, amelyekkel később elemezni tudnánk a történeteket. Ennek ellenére szemügyre kell vennünk a blokád ideje alatt kifejlődött központi terminológiai irányvonalak egyikét, mégpedig azt, amelyiket az egyetemfoglalásban részt vevő személyek mindmáig a legfontosabb elemként értelmeznek, amikor említésre kerül. Egy meghatározott politikai irányvonalról van szó, s így egyben elemzésünk politikai tengelyéről is. Tudniillik mind ma, mind a foglalás ideje alatt, csaknem saját politikai igazhitőségük biztosítékaként, különféle „fasiszta” szervezetek támadásairól számoltak be a hallgatók. Mi itt semmiképpen sem próbáljuk meg elvitatni a támadások jelentőségét, az azokra való hivatkozás módját azonban mindenképp problematizálnánk. Egy olyan közegben, mint a mai szerb társadalom, a fasiszmus és az antifasiszmus továbbra is óriási szerepet tölt be. A két szó közül akármelyik bárminemű említése fölkelti a nyilvánosság figyelmét. Anélkül, hogy letagadnánk, hogy a támadások nyomán a sajtó és a nyilvánosság – azt megelőzően gyengébb – figyelme az egyetemfoglalásokra terelődött, szándékunk szerint a támadások politikai fölhasználtságának jellegére kívánunk rámutatni, ami, újfent, csakis amiatt vált lehetségessé, hogy a terminológiai választásokat spontán, mélyebb átgondolás és elemzés nélkül hozták meg. Arról van szó, hogy mikor az egyetemisták megpróbálták beszélni ezekről a támadásokról, nagy jelentőséget kezdtek tulajdonítani nekik, ez pedig magával vonta a hatalmon lévő kormány és az uralkodó eszmék terminológiájának elfogadását. Az egyetemfoglaló hallgatói közösség tehát elkezdte – s továbbra is így tesz – arra használni ezeket a támadásokat, hogy rámutasson a diákmozgalmak antifasiszta jellegére, ami szerintük eleve az egyetemfoglalás sajátja. Eszerint épp ezek a támadások bizonyítják, hogy a társadalomban uralkodó értékek (noha nem föltétlenül maga a társadalom) legnagyobb ellenségei, az „újfasiszták”, a foglalásban és

annak résztvevőiben az ellenségüket ismerték föl, s ezért vitték véghez ezeket a támadásokat. Teljesen világos, milyen stratégiát működtettek a blokád résztvevői, amikor arról volt szó, hogy a mozgalmuk végre magára vonja a médianyilvánosság figyelmét: az egyetemista mozgalom a társadalom uralkodó értékrendszerének részét képező antifasiszmustal azonosította önmagát. Ha első látásra úgy tűnik is, hogy az antifasiszmustal való azonosulás önmagában nem jelent gondot, sőt olyannyira nem, hogy magától értetődőnek tekinthetnénk, mégis az a véleményünk, hogy a legjobb esetben is bizonyos hiányosságokkal bír, végső soron pedig komoly következményekkel jár. Először is, már eleve az antifasiszta pozíció elfogadásának dinamikája is problematikus volt. Úgy tűnt, hogy miután a hallgatók a „fasisztákkal” kapcsolatos problémáik nyomán lehetőséget kaptak a nyilvánosságban mozgalmuk artikulálására, úgy döntöttek, teljes identitásukat az antifasiszmusra vezetik vissza. Ez akkor vált különösen láthatóvá, amikor a blokád befejeződött. Másrészt a dolgok ilyen fejlődésében könnyen fölismerhetjük az állandóan jelen lévő baloldali stratégiák reflektálatlan összekapcsolását bizonyos jelölőkkel, csakis abból kiindulva, hogy azok jelen vannak a nyilvánosságban, és pozitív előjelet viselnek magukon. Ehelyett kezdetnek jó lenne bevallani, hogy ezek a jelölők, legalábbis olykor, a használatukkal kapcsolatos túlságosan is merev szabályok elfogadását foglalják magukban, amelyeken nem lehet változtatni, de amelyek politikailag nagyon károsak lehetnek a baloldal számára. Végezetül tehát arról van szó, hogy az „antifasiszmus” jelölő állandó jelenléte és pozitív értékelése egyáltalán nem utal arra, hogy egykor miként tudta mozgósítani a néptömegeket: immár olyan jelölőről van szó, amit a hatalom és az állam politikája legitimál. Így az egyetemfoglalás, az államapparátust aláásó tett – hiszen a szó szoros értelmében leblokkolja és átveszi a hatalmat egy intézménye felett (például egy az állami egyetemen) – politikailag az antifasiszmustal azonosul, ami ugyanezen állam politikájának egyik jellegzetessége – mint az előbb tárgyalt

tuk. Nem szeretnénk, ha ezt valaki félreértelmezné – mi semmiféleképp nem gondoljuk azt, hogy a blokádnak nem kell kapcsolatban állnia azokkal a jelölőkkel, amelyekkel az antifasizmus azonosítja magát; szó sincs erről, sokkal inkább az a célunk, hogy megmutassuk, hogy az antifasizmusnak nem szabad az egyetlen vagy fő jellegzetességgé válnia, mint ahogyan a foglalás alapvető eszméjévé sem válhat, amivel a nyilvánosság elé lép. Másrészt fölötte vitatható a támadások „fasisztaként” való jellemzése, mivel fönnáll az óriási lehetősége, hogy magát a „fasizmus” szót relativizálják, és olyan címkévé változtatják, amivel az erőszakos viselkedés bármely megnyilvánulását megbélyegezhetik. E helyütt meg kell jegyeznünk azt is, hogy ez ideig bármikor, amikor a forradalmi politika egyetlen megnevezési lehetőségként az antifasizma szóra redukálódott, az egyedüli funkciója a kapitalizmus fönttartása volt.

Az átgondolatlan terminológiai döntéshozatalok, illetve a blokád alatti és utáni elemzés, valamiként a kellő artikuláció hiányának másik eredménye egy másik jelenség fölmerülése volt – nevezetesen az egyetemista lázadás kulturalizációjának a jelensége.

Jusson eszünkbe a kilencvenes évek kísérteének üldözésével kapcsolatos politika, amiről főntebb már szó esett. Ez a politika éppen az antifasizmus oltalma alatt hordozza magában azt a jelentést, hogy a hatalmon lévők szakítanak minden szociális érzékenységgel és az ezekkel kapcsolatos gyakorlattal. Az egyetemfoglalás végeztével az lett a fő célunk, hogy folytassuk a küzdelmet, az alapvető cél tehát a harc kiterjesztése és új emberek megnyerése volt. Mai szemszögből nézve ugyanakkor csupán az ott lévő emberek további szétszóródása következett be. A szétszóródás ama specifikus viselkedési és kommunikációs mód közvetlen következménye, amit a blokádban részt vevő hallgatók egy adott része kialakított. Tudniillik az egyetemfoglalásban és a diákfórumon való részvétel tapasztalata alapján az e tapasztalattal rendelkező emberek sajátos módon kezdtek el viselkedni és kommunikálni egymással, ami teljesen idegen volt azoktól az egyetemistáktól, akiknek nem volt részük ezekben

a tapasztalatokban. Maga a „teremfoglalók” kifejezés is a hallgatók megosztottságára utal, amit éppen ezeknek a hallgatóknak a viselkedése idézett elő. Az vezetett mindehhez, hogy miután közösen részt vettek azokban a történésekben, amelyekben a többi egyetemista nem – például megélték az „újfasiszták” támadását, az egyetem vezetősége által fölbérelt biztonságiak ütlegettek őket stb. –, a „blokádós” hallgatók ezeket a történéseket már készpénznek vették, a terminusokat, amiket használtak, pedig magától értetődő szakszavakként alkalmazták. Miközben nyilvánvaló, hogy ezek a tapasztalatok és terminusok a többi hallgató számára aránylag vagy bizonyos esetekben teljességgel idegenek maradtak. Így jött létre a teljes mozgalom kulturalizációja – a blokádósok nagy részének elkülönülése, valamint az ezekből az emberekből kialakult belső csoport révén, ami a viselkedésük és a kommunikációs módjuk folytán teljesen zárttá vált. Ahelyett, hogy folytatták volna azt a kommunikációs és viselkedési formát, ami a fórum alatt jelen volt – ami magában foglalta azt, hogy mindent, amit mondunk és teszünk, megkérdőjelezheti, megértheti és alátámaszthatja bárki, aki jelen van a fórumon –, a fórum mint forma, illetve a foglalás alatt átélt különös tapasztalatok privatizálására került sor. Különössé vált, és immár csupán néhány beavatott részére volt elérhető. A mozgalom ilyen fajta kulturalizációja, a szabálynak megfelelően, az események mitologizálásával egészült ki. Mindez egyrészt oda vezetett, hogy a foglalókat olyan hallgatókként mutatják be, akik állítólag a tudás pozícióját foglalják el, az objektív tudás birtokosai, amibe mások nincsenek és nem is lehetnek beavatva. Másfelől a foglalásokban részt vevő egyetemistákat kulturális, nem politikai cselekvőként mutatták be. Majdnem mintha egy kisebbségi közösségről volna szó, amely egy sajátos, esetleges múltban való részvételt foglal magában, amiben minden tagja egyformán osztozik, vagy mintha valamiféle rajongótábor forogna szóban, amelynek tagjai egy olyan speciális dolgot szeretnek, amit mások nem.

Az elemzésünk logikai szintjére, azaz a logikai tengelyre lépve át, az eddigiekben föl-

vázolt problematika alapvető mozzanatát a következő ellentmondásos kérdésben lehet összefoglalni: miként reprezentálhatunk valamit, ami szerkezetét tekintve szemben áll a reprezentációval, egy olyan társadalomban, amelyben a reprezentáció, a képviselet a társadalom alapvető szerkezetének része? Úgy gondoljuk, ez a probléma kulcsfontosságú szerepet játszik mindazon jelenségek létrejöttében, amelyekről eddig beszéltünk; s egyben bármiféle teljességre törekvő analízis elkezdéséhez, illetőleg végső soron az esetleges alternatíva artikulációjához is elengedhetetlen. Épp a probléma antinomikus jellege vezetett azokhoz a gondokhoz, amelyekkel a diákmozgalom szembesült és szembesül továbbra is, ameddig következetesen véghez igyekszik vinni mindazt, amit elkezdett. Mintha épp a képviseleti, reprezentációs logika jelent volna meg minden olyan helyzetben, ami a képviseleti politikai rendszerekben szükségszerűen előadódik: amikor helytelen terminológiai döntéseket hoztunk, függetlenül attól, hogy tudatosan vagy tudatlanul tettük-e azt. Ezt a szöveget azzal zárjuk, hogy fölvázoljuk az említett antinómia négy mozzanatát:

1. Hogyan tiltakozzunk a képviseleti rendszer *mint olyan* ellen, ha maga a tiltakozás csupán a képviselők megváltoztatására vonatkozik?

2. Hogyan jelenhetsz meg a nyilvánosságban, ha nem akként, hogy azonosulsz a nyilvánosságban már meglévő jelölőkkel és az azokkal kapcsolatos elképzelésekkel?

3. Hogyan mutassuk be a küzdelmünket mások számára úgy, hogy ezzel ne tereljük el a figyelmet a küzdelem különleges voltáról, és egyúttal megőrizzük egyetemes mondani valóját is?

4. S végül, miként gondoljuk el küzdelmünk célját, ha a nyilvánosság többi tagjának nem mutatjuk meg, milyen egyetemért harcolunk?

LENKES László fordítása

Darko Drašković

A DIÁK- TÜNTETÉSEK, A REPREZENTÁCIÓ ÉS A RENDŐRSÉG LOGIKÁJA

A tüntető diákok elleni egyik jellegzetes érv szerint a tüntetések nem legitimek, mivel a tüntetők nem a hallgatók legális képviselői. Ehhez az érvehhez kapcsolódik az a gyakran hajtogatott állítás, miszerint az illegális és illegitim kisebbség, saját akaratát átpréselve, erőszakot követ el a hallgatók többségén, akik előadásokat szeretnének hallgatni a tüntetés helyett.

Az említett érveket nyilvánvalóakként tüntetik föl. Éppen emiatt, az ily módon érvelőkkel szemben, szinte reflexszerűen, óvatos álláspontra kellene helyezkednünk. Louis Althusser francia filozófus ugyanis arra tanított bennünket, hogy a nyilvánvalóság, az evidencia valójában alapvetően ideologikus hatást tükröz. Ezzel a tanítással összhangban, egy adott ideológia eszméje valami nyilvánvalóként, sőt, mondhatnánk, teljesen természetesként, normálisként jelenik meg – illetve jeleníti meg magát. És valóban, nem az volna a természetes és a normális, ha a hallgatókat

azok képviselnék, akiket a hallgatók ebből a célból megválasztottak? Nem nyilvánvaló-e, hogy senkinek, egyetlen hallgatónak vagy hallgatói csoportnak sincs joga minden hallgató nevében szólni, ha arra nem kapott fölhatalmazást a többi hallgató explicit módon kinyilvánított akaratából, a választásokon?

A hallgatói parlamenti választások legális voltának kérdését nem is feszegetve, rögtön az elején leszögeznénk, hogy a hallgatói képviselők legitimitása igencsak kérdéses (ez a szöveg elsősorban a belgrádi Bölcsészkarról beszél). A hallgatói parlamenti választásokon ugyanis sokkal kevesebb hallgató vett részt, mint a tüntetéseken. Ha a számvetés során a tüntetők számához azokat is hozzáadjuk, akik a petíció aláírásával támogatták a tüntetést, akkor a tüntetők száma nagyságrendekkel nagyobb a hallgatói parlamenti választásokon szavazók számánál. Ennyit a hallgatói parlamenti küldöttek legitimitásáról.

A téma fölvetésének nem az az egyetlen módja, ahogyan mi a legitimitásra vonatkozó kérdést fölítettük. Sőt az idézett érvelés, amivel rámutattunk a hallgatói parlament állítólagos képviselőinek illegitimitására, pont ugyanazokon az előfeltételezéseken alapul, mint a tüntetők ellen fölhozott érvek, amiket a szöveg legelején idéztünk. Ezeket az előfeltételezéseket – akár csak egy ideológia eszméit – nyilvánvalóakként könyvelik el. Milyen előfeltételezésekről van is szó?

Kettő van belőlük, és a jelen rövid eszmefuttatás keretében a következő módon jelöljük meg őket: 1) a képviselő előföltevése; 2) rendőri előföltevés.

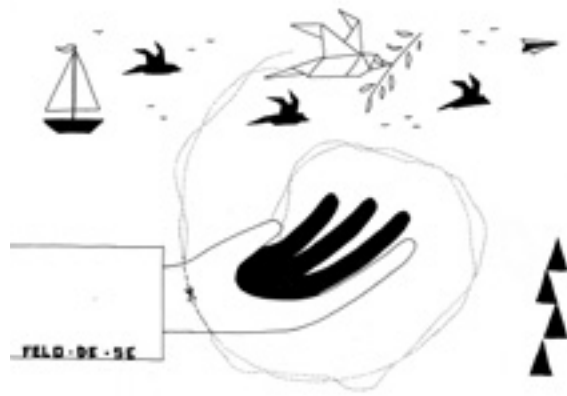
A képviselő előföltevése azon az eszmén alapszik, hogy az egyén joga és kötelessége a választások útján kinyilvánítania a véleményét, valamint megneveznie azt, aki képviselheti őt bizonyos helyeken. Magának az individuumnak, amely ily módon átruházza az akaratát valakire, rendelkeznie kell valamiféle olyan tulajdonsággal, vagy meg kell felelnie bizonyos föltételeknek, hogy erre jogot formálhasson. Esetünkben az individuumnak egyetemi hallgatónak kell lennie ahhoz, hogy valakit kiválaszthasson, aki majd képviseli őt a hallgatói parlamentben.

Amennyiben megvizsgáljuk azokat a tulajdonságokat, amelyekkel rendelkeznie kell, vagy a föltételeket, amelyeknek meg kell felelnie, fölvetődik a kérdés: ki vagy mi definiálja vagy határozza meg a szükséges föltételeket vagy a nélkülözhetetlen tulajdonságokat? Ez a kérdés elvezet bennünket a másik előföltevéshöz, amit az imént neveztünk meg – a rendőrihez. A megnevezésért Jacques Rancière francia filozófusnak tartozunk hálával: „A politikára általánosságban véve eljárások halmazaként tekintünk, amelyek segítségével elérhető, hogy a közösségek összejöjjenek és egy véleményre jussanak, megszervezzék a hatalmat, leosszák a szerepeket és a helyeket, valamint kialakítsák a leosztás legitimálásának rendszerét. Azt javaslom, ennek a leosztást és legitimálást szabályozó rendszernek adjunk másik nevet. Az a javaslatom, hogy nevezzük rendőrségnek.” A rendőrség szerepe, hogy definiálja a társadalmi szerepeket és helyeket, amelyeket az egyéneknek kell eljátszaniuk vagy elfoglalniuk. Pontosan ez a szerep és ez a hely jelenti azt a föltételt, aminek az individuum meg kell hogy feleljen, illetve azt a tulajdonságot, amivel rendelkeznie kell. Csak az a személy jogosult a képviselő megválasztására, illetve saját akaratának átruházására, aki betölti az adott szerepet – esetünkben az egyetemi hallgató szerepét. S hogy mi köze mindennek a hallgatók döntéséhez, amellyel elhatározzák, hogy fórumot szerveznek? Az ember elsőre azt gondolná, az egyetlen különbség aközött, hogy a dolgok a fórumon vagy a hallgatói parlamentben zajlanak-e le, abban áll, hogy a fórumon részt vevő hallgató csak önmagát képviseli (illetve, ha a képviselőt valamiféle átruházásként értelmezzük, akkor itt szó sincsen képviselőről – a hallgatók személyesen jelennek meg a fórumon, közvetítő nélkül), míg a hallgatói parlamentben az egyes hallgatókat más hallgatók helyezték a képviselői székbe. Szerintem a különbség ennél sokkal mélyebb, és pont ezen nyugszik a hallgatói tüntetések potenciális radikalizmusa.

Az a gondolat, hogy a fórum mint szervezeti forma az anonimitás elvén alapuljon, elsősorban nem amiatt nyeri el érvényét, hogy

a hallgatókat megóvjuk az esetleges üldözöttségétől és a büntetésektől. Nagyon jól tudjuk ugyanis, hogy az egyetemi vezetés és a hallgatói parlament képviselői listákat gyártanak a renitens hallgatókról (s nem csupán listákat: habozás nélkül kép- és videófelvevételeket készítenek!), különösen azokról, akik aktív módon vesznek részt a tüntetéseken. (Ily módon az egyetemi vezetés azon kifogása, miszerint a hallgatók névtelenségbe burkolódnak, több, mint cinikus.) Nem: a névtelenség eszméje elsősorban a képviseleti rendszer logikájának elutasítását jelenti. A hallgatók nem kívánnak személyesen bemutatkozni, és nem akarják, hogy kollégáik képviseljék őket, mert tartanak attól, hogy a képviseleti rendszer logikájában van valami, ami nem csak az egyént és az egész tüntetést veszélyezteti, hanem az egész annyira mélyen hazug, hogy értelmetlenné tenné a tiltakozásukat. Mi lenne ez a valami?

A képviselet logikájában ott rejtőzik a dominancia logikája. A képviselet logikája magában foglalja, hogy az aktivitást a „képviselt” személyről az őt képviselő személyre ruházzák át. Ennek során azt, akit képviselnek, megfosztják tevékeny erejétől, amivel egyébként rendelkezik, és ez az erő, elidegenedve tőle, hatalommá változik, amit rajta gyakorolnak. E perverzió első és közvetlen instanciáját a parlamenti képviselők jelentik. Ők képviselik a hallgatók élet- és alkotóerejüktől való elidegenítésének, valamint a fölöttük gyakorolt hatalom perverziójának legnyilvánvalóbb esetét. A hallgatói parlament „vámpr”, amelyik csak a hallgatók „élő tevékenységének lecsapolásával tud életben maradni”. Mi több, a képviselet logikája nem csupán a dominancia logikája – egyben a hallgatók tényleges érdekeit meghamisító logika is (mindannyian jól tudjuk, hogyan képviseli a hallgatói parlament a hallgatói elvárásokat). Az érdekek meghamisítása a hallgatók anyagi kizsákmányolásában testesül meg, az egyetemi vezetés – az igazgatás és a hallgatói képviselők – javára. A képviselet logikájának éppen ezt a két mozzanatát – a dominanciáét és a kizsákmányolását – érezhették a hallgatók a saját bőrükön. S pontosan ezért,

spontán módon követve Sartre jelmondatát, miszerint „a választás a bolondok csapdája”, a hallgatók elfogadják az anonimitás logikáját, és elutasítják a reprezentációt.

A reprezentáció logikájának elutasítása mögött azonban ott rejlik egy másik radikális elutasítás lehetősége. A kari vezetőség által létrehozott egész rendőri rend elutasításáé. Az igazi kérdés, amit szerintem a hallgatóknak föl kellene tenniük, a következő: miért csak a hallgatók vehetnek részt a fórumon, miért csak ők dönthetnének a hallgatókat érintő kérdésekről? Miért ne dönthetne bárki azokról a kérdésekről, amelyek bárkit, tehát mindenkit érintenek? Miért ne jöhetne ide bárki, akár hallgató, akár nem, és vehetne részt a vitában és a szavazásban? A rendőri rend tagadása – azé a rendszeré, amelyik elosztja a szerepeket és a helyeket, valamint legitimálja ezt az elosztást –, illetve az említett kérdések föltevése a radikális egyenlőség afirmációjának aktusát jelentené. A rendőrség – esetünkben a kar vezetése, amely meghatározza a hallgató fogalmát, továbbá azokat a föltételeket, amelyeknek az illetőnek meg kell felelnie ahhoz, hogy hallgató lehessen – által előírt szerepek és helyek fölfüggesztése, tehát azon helyek és szerepek fölfüggesztése nyomán, amelyeken a társadalmi hierarchia alapszik, kialakulna a radikális, „bárki bárkivel egyenlő” állapot (Rancière). Így tehát – és ebben rejlik Rancière politikára és rendőrségre vonatkozó megkülönböztetésének értelme és szerepe – megvalósulna egy autentikus politika: az olyan aktivitás, aminek az értelme mindig is a dominancia és a kizsákmányolás elleni harcban állt.

RAJSLI Emese fordítása

DE TE FABULA NARRATUR

– Gyalog a baloldalon
Losoncz Márk filozófussal

„Túl hosszú! Az olvasó megriad ettől a szövegtengertől, Márk... S kérlek, óvatosabban fogalmazz, az isten szerelmére! Rendben, a Gerusija és a *Stvar* szelíd bemutatása járható út, de így megfricskázni a Đindícről alkotott mítoszt, bírálni a neoliberais diskurzust, pár mondatban „elintézni” a szerb és a vajdasági magyar nacionalizmust...? Kell ez nekünk?! Ki fogja ezek után elolvasni a Tito politikáját újraértelmező részt, a szerbiai és a magyarországi egyetemfoglalások dicsérő kritikáját? Ráadásul a LE A VÖRÖS BURZSOÁZIÁVAL szavakat nyomtatott nagybetűkkel szedtük... Nem lesz ebből baj? Mi sül ki ebből az interjúból, Márk?”

Orrvérzésig a Vardartól a Triglavig

Mi indokolta a Gerusija elméleti csoport létrejöttét?

A Gerusiját 2005-ben hozták létre újvidéki filozófia szakos diákok, mindenekelőtt azért, mert elégedetlenek voltak az avittas egyetemi oktatással – amelyben az unalmas, a jugoszláv praxisfilozófia által közvetített akadémiai hegelianizmus keveredett az elnagyolt filozófiatörténeti sémákkal –, és egyáltalán: Újvidék elviselhetetlen szellemi sivárságával. Szükség volt egy közösségre, egy oázisra. Meg kellett teremteni, mégpedig az egyetem falain kívül, alternatív terekben. Ennyiben tehát a Gerusijában már kezdettől fogva megtalálható a felforgatás, és a hivatalos szereplők, a fura urak soha nem nézték jó szemmel, amit csinálunk, akadt is ebből baj bőven, és ez csak fokozódik... Ugyanakkor kezdetben nem volt nyilvánvaló, hogy a csoport radikális társadalomkritikai vállalkozássá ala-

kul, csak visszatekintve látható, hogy ez a tendencia voltaképpen már az elejétől jelen volt. Az első generáció (amelynek utolsó mohikánja éppen a csoport névadója, Saša Hrnjez – aki, noha évek óta Torinóban él, mindmáig a *Stvar* szerkesztőségének egyik legaktívabb tagja és olasz kapcsolataink ápolója) olyan szerzőket olvasott, mint Merleau-Ponty, Lacan vagy Foucault... Olvastak a Duna-parton, filmszemináriumot tartottak, vagy, mondjuk, elutaztak Dubrovnikba. A tevékenységeik köre (konferenciák, szemináriumok, kiadványok) már ekkor is az egész Balkánra kiterjedt. Jómagam 2007-ben kerültem kapcsolatba a Gerusijával, életem első konferenciáján, amely a szubjektivitásról szólt, s csodálkozva vettem tudomásul, hogy öt országból érkeztek vendégek. Nemrégiben újraolvastam néhány interjút az akkori idők-ből, érdekes megfigyelni, hogy a társadalombírálat sokaknál fontos szerepet játszott, csak éppen még nem csapott át fogalmilag pontosan kiélezett rendszerkritikába. 2008-ban Ljubljanában a *Delavsko-punkerska univerza* (Munkás-Punk Egyetem) rendezésében viszont sor került az azóta már kultikussá vált *Prvomajska šola* („május elsejei iskola”) első összejövételére, amelyen a Gerusija megannyi tagja részt vett; közben a diákmozgalmak egyre radikálisabbá váltak Szerbiában meg a környező országokban, és a csoportunk visszafordíthatatlanul politikai irányt vett... Ebben a tekintetben nem vagyunk egyedülállók, hiszen az egész posztjugoszláv térségben, „a Vardartól a Triglavig” hasonló változások zajlottak le. Természetesen szó sincs pusztán divatról, a *Zeitgeist* merő szeszélyéről. A dolgok inkább visszatértek a normális kerékvágásukba, a kapitalizmus ismét megteremti az ellenkultúráját, ellentársadalmát, ahogyan létezése során mindig meg is teremtette, egy lélegzetvételnél szünetet leszámítva. Felnőtt az előítéletektől kellő mértékben mentes generáció, és most újragondolja a világot, azaz mindent. És ezt közösségekben teszi, Újvidéken történetesen a Gerusijában.

Merleau-Ponty, Lacan és Foucault-t említed, de ehhez, a Gerusija által szervezett előadássorozathoz, az Uvod u radikalne teorije (Bevezetés a ra-

dikális elméletekbe) programját megtekintve, bátran hozzávehetjük Roland Barthes, Alain Badiou vagy éppen Jacques Rancière nevét. A francia filozófiai iskola mennyiben határozta meg a Gerusija eszméjét?

Talán túlzás „francia filozófiai iskoláról” beszélni, hiszen nagyon is különböző, eltérő ösvényeken haladó szerzőkről van szó, de kétségtelen, hogy a huszadik századi francia gondolkodásban van egy lényegi többlet, aminek révén számot tarthat a miénkhez hasonló csoportok érdeklődésére. Először is, a francia filozófus és szociológus, Pierre Bourdieu kifejezésével élve, a „totális értelmiségi” folytonos érintkezésben van a gondolkodás nem-filozófiai formáival: a politikával, a szerelemmel, a tudománnyal, a művészettel. Sőt, a filozófia bizonyos értelemben csak ezek derivátuma. Nem véletlenül mondja Deleuze sem, hogy a fogalmak teremtésére nem egy bensőséges, meditatív merengés nyomán kerítünk sort, hanem valamely, a világ által előidézett, egy erőszakos esemény okán. A filozófia válaszadás, továbbgondolás. Maga a francia filozófus gyakran az akadémiai szférán kívül, vagy legalábbis annak csak a margóján ténykedik, netalán alternatív egyetemet alapít Párizsban, a nyilvánosság előtt pedig a rendszerellenes tüntetések militáns orátoraként vagy inventív drámaíróként is ismert. A gondolkodás az ő számára semmiképpen nem elvont tevékenység, hanem az egész egzisztenciát magával ragadó praxis. Márpedig a Gerusija is orrvérzésig jelen kíván lenni a mindennapi életben, egyfolytában olyan formákkal kísérletezünk, amelyeket az akadémiai közeg nem tűrne meg, és egyáltalán: kívül akarunk maradni a sematikus tudományipar kvantifikáló, értékelő, pontozó, haszonoptimalizáló konformitásán, amely bosszantóbb, mint valaha. A Gerusija a francia gondolkodókhoz hasonlóan be kíván avatkozni a politikába, nem szeretne pusztán külső szemlélő, kommentátor maradni. Úgy vélem, ez jelenti számunkra a legnagyobb kihívást, számos terünk van... De túlzás lenne frankomán hajlamról beszélni, hisz a Gerusijának jelenleg csupán egy német orientáltságú alcsoportja

van (germanofil csoportnak becézzük), a legutóbbi számunkban pedig egyetlen francia szerzőtől sincs szöveg.

A felsorolásodból ugyanakkor kimaradt egy nagyon fontos név, Louis Althusseré, aki mellesleg az általad említett Badiou és Rancière szellemi mentora, illetve a többiek beszélgetőtársa volt. A „marxizmus reneszánsza” Szerbiában a belgrádi székhelyű, de nemzetköziszerkesztőségigárdával rendelkező, részben művészetelméleti kiadványként működő *Prelom* folyóirattal kezdődött el, 2001-ben. A folyóirat már a nevében is althusseriánus (a „prelom” a francia „coupure” fordítása, azon terminusé, amelyet Althusser a francia tudományfilozófia nyomán használt), és számos írásban szembesülhetünk Althusser fogalmi eszköztárával. Ennek több oka lehet. Globális szinten észlelhető ugyan egy rendkívül intenzív Althusser-újraolvasás (különösen a hispán-luzitán országokban – részben persze a közismertté vált tanítványok hívják föl a mesterre a figyelmet), ám Szerbiában a szlovén gondolkodók befolyása is meghatározó, mindenekelőtt a briliáns hármasé, Rastko Močniké, Mladen Dolaré és Slavoj Žižeké, akik nagy előszeretettel hivatkoznak Althusserre. Lényeges, hogy Althusser nem csupán a Budapesti Iskola szemében volt szálka, hanem a meglehetősen hasonló forrásokra támaszkodó jugoszláv praxisfilozófia szemében is, egészen egyszerűen sztálinistának minősítették (kissé megmosolyogtató volt látni nemrégiben, hogy a praxisfilozófusok közül a leginkább baloldalinak megmaradt Zagorka Golubović a Belgrádban vendégeskedő Étienne Balibarnak, a szakadár Althusser-tanítványnak ma is egykori mestere antihumanizmusát rója föl). Althusserre hivatkozni ebben a térségben annyit tesz, mint valami egészen mást művelni ahhoz képest, amit a polgári eszményeknél megragadó, transzhisztorikus-antropológiai kategóriákkal dolgozó, a kritikai gazdaságtant, a kapitalizmus strukturális bírálatát többnyire elhanyagoló jugoszláv praxisfilozófusok műveltek. Szerbiában ennek politikai üzenete is van, hiszen az itteni, központi szerepet betöltő praxisfilozófusok nacionalisták

lettek (illetve egy töredékük liberálissá vedlett). Althusser természetesen számos meg­látása miatt fontos: sok tekintetben meghök­kentő ideológiaértelmezése és *A tőke* újszerű elemzése miatt, a szubjektivitás, a struktúra és az absztrakció fogalmainak újragondo­lása okán – ez persze jelentős változásokon megy át az althusseri életműben –, az elmélet helyzetének tematizálása, spinozizmusa, illetve a lacaniánus pszichoanalízissel folyta­tott párbeszéde révén... Mindezek fényében már nem olyan meglepő, hogy folyóiratunk, a *Stvar* mellett mindig szerepel egy althusseri kifejezés is: „*Časopis za teorijske prakse*”, azaz „az elméleti gyakorlatok folyóirata”.

Radikális gyakorlatok

Immár a Stvar negyedik számát adtátok ki, a folyóiratban Žižek, Badiou, Antonio Negri, Terry Eagleton és mások írásait is közöltétek már. Milyen szerkesztéspolitikát követtetek?

A mai szerkesztéspolitikára sok hónapnyi vita és egyeztetés során alakult ki. Miután a Gerusija kifejezetten radikális társadalomkritikai csoporttá vált, nem lehetett folytatni a kezdeti, megbocsáthatatlanul eklekti-

kus módszert. A karakterisztikusabb és át­láthatóbb szerkesztéspolitikára már csak azért is szükség volt, mert időközben létre­jött az, amit egymás között csak a Gerusija „belgrádi frakciójának” nevezünk, a szer­kesztőség így négy új taggal bővült (jelen­leg tíz tagunk van: négyen Újvidéken vagy a környékén élünk, négyen belgrádiak, to­vábbá van egy torinói, illetve egy regensbur­gi szerkesztőségi tagunk). A kiindulópontunk szerint a Gerusija elsődleges feladata a hiánypótlás. Szerbiában a *Prelom* megszü­nése óta nem volt olyan folyóirat, amely ki­fejezetten társadalomkritikai, antikapitalista írásoknak adott volna teret (ennyiben rosszabb volt a helyzet, mint Horvátországban vagy Szlovéniában), úgy véltük tehát, hogy a *Stvar* feladata ennek az űrnek a betöltése. Ma már nem közölnénk olyan írásokat, ame­lyek egyébként is megjelenhetnének bár­mely akadémiai vagy más folyóiratban – ez egy rendkívül fontos döntés volt. Nem csu­pán a kortárs nyugati teoretikusok műveit közvetítjük az olvasóink felé, hanem Kelet-Európa és a posztjugoszláv térség gondol­kodóinak az írásait is. Mivel egyáltalán nem kívánunk integrálódni az akadémiai folyó­iratok föntebb már szidalmazott rendszeré­be, nyugodtan kísérletezhetünk a formák­kal, erről a kiáltványok vagy az illusztrációk is tanúskodnak. Mindazonáltal lényeges szá­munkra, hogy ne a folyóirat legyen az egyet­len orgánus, amelyben megnyilatkozunk. A terveink között szerepel, hogy a honlapunk egy közös virtuális tér megteremtésével ösz­szefogja a szerbiai radikális baloldal még mindig túlon­ túl széttöredezett csoportjait, a blogokat és az aktivista portálokat. Egyúttal olyan brosúrák és röplapok kiadását terve­zük, amelyek segítségünkre lehetnek a köz­vetlenebb politikai küzdelmekben, reménye­ink szerint a következő ilyen jellegű vállalko­zásunk a szerbiai oktatásügyi rendszer és az egyetemek bírálatát tartalmazó brosúra lesz (részben ennek előkészítése a *Stvar* negyedik száma is, amely a kritikai pedagógiáról, a ké­sőkapitalizmus és az oktatás viszonyáról, va­lamint a térség diákmozgalmairól szóló szö­vegeket tartalmaz).

A gettóhangulattól a radikális rendszerbírálatig

Mik a szerbiai radikális baloldal gyökerei?

Amikor a 2000-es évek elejétől elkezdtek létrejönni a radikális baloldali szervezetek, nem volt mire támaszkodniuk. *Tabula rasa* volt, a semmiből kellett építkezniük. Egy-két szektás jellegű, óbaloldali csoportcskát leszámítva az ezt megelőző évtizedben semmilyen antikapitalista tömörülés nem létezett, a társadalomkritika energiáit lefoglalta a háborúk és a Milošević-rezsim elleni küzdelem, a hatvannyolcasok pedig csaknem kivétel nélkül eltávolodtak egykori álláspontjuktól, megszűnt a folytonosság... Aztán a dolgok megváltoztak. Az évek során létrejött szervezetek (*Crveni, Anarho-sindikalistička inicijativa, Marks21, Crvena inicijativa, Centar za politike emancipacije...*) persze gyakran vitában állnak egymással – ahogy az lenni szokott, meglehetősen heterogén mezőnyről van szó –, ám egyúttal olyan kísérletek is megjelennek, amelyek igyekeznek összefogni legalábbis egy részüket, hogy eltűnjék a gettóhangulat. Kitzsított eretnokségek és a különbségeket átívelő egyesülések, kíméletlen kiközösítések és váratlan társulások... – alig lehet követni az eseményeket. Emellett alternatív blogok (egyre itt is fölhívnam a figyelmet: *Teorija iz teretane*) és kiadványsorozatok színesítik a radikális baloldalt. A Gerusija a Vajdaságban ugyan egyedülálló, de Szerbia egészét tekintve nem üres térben jött létre. Aztán megnyílt a Balkánon korábban is fontos szerepet betöltő *Rosa Luxemburg Stiftung* regionális irodája Belgrádban, amelynek tevékenységét, sőt létét megannyi vádaskodás övezi („már megint a németek”, „külföldi pénzelés”, „Milošević-párti szociáldemokrácia”, „a Soros-realizmus után RLS-futurizmus”). A már említett *Prelom* folyóirat meghatározó volt: egyrészt hatalmas mennyiségű fordítást közölt, másrészt pedig jelentős úttörő munkát végzett a liberális ideológémák bírálatának megkezdésével, Jugoszlávia újragondolásával, a Balkán és a balkanizmus kritikai elemzésével. Az elmondottakkal párhuzamosan, illetve mind-

ezzel összefonódva az elmúlt évtizedben a neoliberalis reformokkal szembeni elkeseredett, védekező ellenállás is jelen volt, elszánt szakszervezetek és más csoportok részéről, amelyről a média jobbra hallgat, külföldön pedig kicsit sem tudnak erről... A Milošević utáni korszakban az emberek számos illúziójuknak mondhattak búcsút, és lehull majd a lepel az Európai Uniónak tulajdonított messiánisztikus szerepről is, amelyben azért egyre kevesebben hisznek. A radikális baloldalnak mifelénk néhány fokkal könnyebb dolga van Jugoszlávia különütasságának köszönhetően, ha mégoly felemás jellegű volt is ez. Mivel a népfőlszabadítás a Vörös Hadsereg segítségével nélkül zajlott le, és az ország viszonylag független úton járt a Szovjetunióhoz képest, a jobboldalnak nehezebb az emancipatorikus eszméket pusztán „judeoruszofil” importárúnak hazudnia. Másfelől az erőszak mindenekelőtt Jugoszlávia szétveretéséhez kötődik, illetve az azt megelőző fasizmushoz, ezekhez viszonyítva a jugoszláv korszak elnyomó volta és mindenféle strukturális bajai ellenére is boldog békeidőnek tűnik... A nyilvános észhasználat itt jóval szabadabb volt, mint más kelet-európai országokban (kifejezetten bolsevikellenes szerzőket is gond nélkül lehetett közölni, a marxizmust lefitymáló Kořakowskitól az anarchistákig bármit kiadtak), és a rendszer bírálatának is sokkal szélesebb mozgástere volt – nagyobb volt a szellemi pluralizmus, mint ma. Azok pedig, akiket kizártak a nyilvánosságból, illetve akiknek korlátozták a tevékenységét, mindenekelőtt a rendszer radikális baloldali bírálói voltak. Csupa olyan tényezőről van szó, ami a mai törekvéseinknek különleges jelentést kölcsönöz...

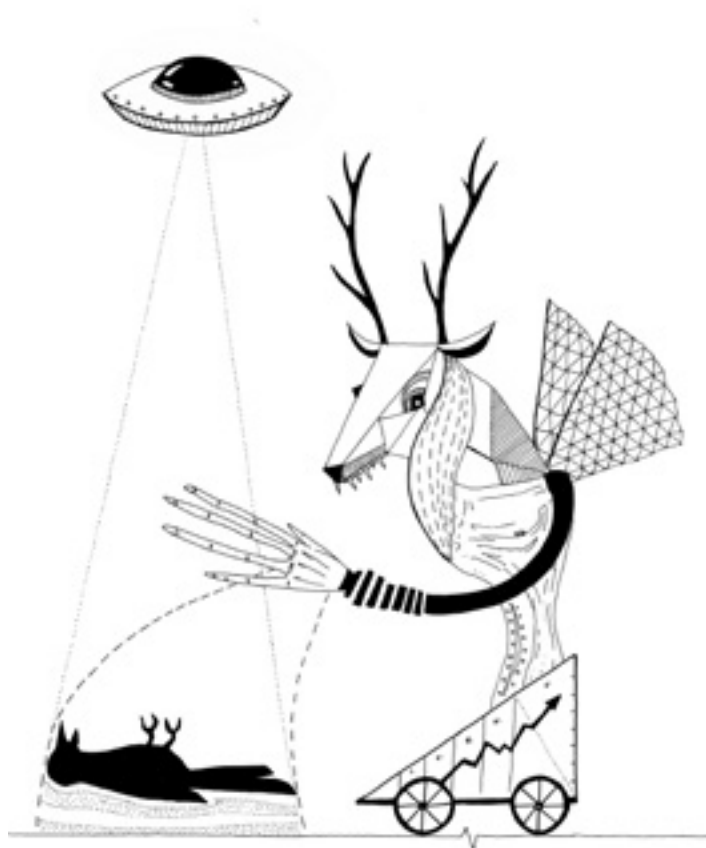
Miként vélekedik a szerbiai radikális baloldal a titói kommunizmusról?

Először is, a radikális baloldal nem használja ezt a kifejezést. Nem csupán azért, mert maguk a jugoszláv kommunisták sem állították, állíthatták, hogy az ország túllepett volna a szocializmus átmeneti fázisán – ha egyáltalán megkezdődött ez a fázis –, de a „titóizmus” vagy a „titói” kifejezésektől is óvakodik, ugyanis ezek egy sze-

mélyre irányítják a figyelmet, holott a jugoszláv kísérlet strukturális tekintetben nagyban hasonlít más kelet-európai és egyéb rezsimekre (a „kádárizmust” Tamás Gáspár Miklós ugyanezért „az egyik legészembontóbb csonkamagyar ideológiai konstrukciónak” nevezi), másrészt pedig a lényeges eltérések is Jugoszlávia sajátos történelmi fejlődéséből, illetve gazdasági szerkezetéből és geopolitikai helyzetéből fakadnak. Bizonyos értelemben éppen a Titót démonként vagy afféle *bon vivant*-ként bemutató, még mindig uralkodó történetírás hosszabbítja meg a személyi kultuszt. Ez a típusú titológia, akár az évekig fontos szerepet betöltő YU-kultúripar, a kiállítótermektől az irodalmi berkekig, arra volt jó, hogy ne tegyük föl a legfontosabb kérdéseket, és ebből a perspektívából tekintve édes mindegy, hogy őszintén nosztalgikus viszonyulásról volt-e szó vagy inkább ironikusról... Mindenesetre úgy próbálnak az osztálytársadalom megszüntetésére irányuló vállalkozásról beszélni, hogy közben egy szó sem esik az osztályokról. A pszichológizáló-kulturális Jugoszlávia-képből, illetve a mindent mindennel összemosó totalitarizmus-elmélet szemüvegén keresztül történő magyarázatokból pontosan a lényeg marad ki: az a kétértelmű, ellentmondásokkal teli kollektív kísérlet, amely, legalábbis önértelmezése szerint, olyan közösségi logikát igyekezett megteremteni, amelynek különböznie kellett volna mindkét „blokktól”. És külön kellene beszélni azokról az értelmezésekről, amelyek számára kizárólag az etnikai önviktimizáció prizma áll rendelkezésre, semmi más. Ebben a tekintetben nyugodtan egymás nyakába borulhatnak a szerb nacionalisták és a vajdasági magyar nacionalisták.

A mai radikális baloldalon már tengernyi, áttekinthetetlen mennyiségű írás született Jugoszláviáról, és természetesen még az alapvető kérdéseket illetően sincs egyetértés. Olyannyira összetett történelmi folyamatról van szó – hiszen Jugoszláviát folyamatként, nem-lineáris létrejövésésként kell elgondolni –, hogy az a benyomásom, le kell mondanunk előzetes elméleti sémáink ösztönös használatáról: „államszocializmus”, „állam-

kapitalizmus”, „a jóléti állam és a fogyasztói társadalom jugoszláv változata”... – az ehhez hasonló szavak önmagukban elégtelenek ahhoz, hogy átfogjuk a történelmi dinamika alakváltozásait, hiszen Jugoszlávia például folytonos ingadozást jelentett az állami tervgazdaság és a piaci dereguláció kö-

zött. Feltétlenül el kell kerülnünk, hogy visszatekintő távlatunk okán teleologikus nézőpontból tekinssünk a történésekre, mintha csak idő kérdése lett volna, hogy a tagköztársaságok mikor lépnek végképp az eredendő emberi természetünket kifejező neoliberais kapitalizmus útjára. Hát nem. Sokkal inkább egy bizonytalan kimenetelű, több léptékű tranzícióról volt szó. Oda kell figyelniünk a kizsákmányolt és elnyomott szubjektivitás ellenállására, úgy, ahogyan arra az *operaismo*, a kortárs politikai marxizmus, illetve az *Open Marxism* tanít bennünket, és máris más kép bontakozik ki előttünk: a térség sokmillió proletariátusa nem a pártbürokrácia és a technokraták-menedzserek között hánykoló-

dó passzív tömeg volt, hanem tevékeny politikai-gazdasági alany. Egy példát említenék csupán: egyedül 1986-ban, tehát abban a periódusban, amit az uralkodó értelmezés egyoldalúan az elvakult etnicizmusok delét előkészítő időszaknak tekint, mintegy ezerhét-száz sztrájk volt. A parlament előtt ezt emelték a magasba: „LE A VÖRÖS BURZSOÁZIÁVAL”. Mindeközben az ország első független szakszervezete az egyes köztársaságok határait figyelmen kívül hagyó konföderációkat igyekezett szervezni. Aleatorikus, az erők ütközésétől függő helyzet volt ez. Az IMF '80-as évek során kifejtett nyomásgyakorlását sem a pusztán gazdasági-technikai sors részeként, hanem politikai gesztusként kell értelmeznünk. Mindent egybevetve a radikális baloldal elsősorban azt rója föl a jugoszláv szocializmusnak, hogy nem számolta fel a kapitalizmus két alapvető feszültségét: a tőke *versus* munka és a tőke *versus* tőke jelenségét. Az „önigazgatás” legjobb pillanatában sem beszélhetünk a termelés és az elosztás horizontális, alulról történő szerveződéséről, a konkrét munka továbbra is ki volt szolgáltatva az absztrakt érték termelésének (és itt végző soron nem számít, hogy állami vagy privát tőkéről volt-e szó), nem csupán a vállalatok, hanem a tagköztársaságok között is kíméletlen piaci verseny zajlott, a munkás akaratának reprezentációja a kisebb szinteken is csak felemásan valósult meg, a magasabb szinteken pedig már mindössze szimuláltak; a kizsákmányolás és a még perverzebb önkizsákmányolás a rendszer természetéből fakadtak. Jugoszlávia mindig is megannyi vágyprojekció terepét jelentette (az autentikus, megvalósult szocializmus hazáját, Kuba, vagy, mondjuk, Kína mellett), óvakodnunk kell hát a délibábok kergetésétől. Másrészt azonban nem lehet eléggé hangsúlyozni mindazt, amiben az akkori rezsím fölülmúlja a mai rendszert. Illúziók nélkül, kritikai szemmel visszatekinteni, ám egyúttal igent mondani az akkori emancipatorikus tendenciákra – így lehet talán a legrövidebben összefoglalni a rendszerellenes baloldal viszonyulását Jugoszláviához. Ennek a fényében kell néznünk azt, amikor egy itteni

fiatal előveszi Branko Horvat¹ műveit, vagy nekifog az antifasiszta örökség tanulmányozásához. Könyvnyi terjedelem se lenne per-se elég, hogy kimerítő választ adhassak a kérdéssedre.

Pragmatikus nacionalizmus és européer hazafiság

A rendszerellenes baloldal élesen bírálja a neoliberalis politikai eszmét, illetve kikezdte a 2003-ban meggyilkolt Zoran Đinđić miniszterelnök politikáját. Mi a baj a neoliberalis, ezen belül is a szerbiai neoliberalis diskurzussal?

Nos, Zoran Đinđić kiemelt helyet foglal el a „polgári”, „demokrata”/„liberalis” ideológiák között, ezért érdemes kitérni rá. Sajátos pályafutásról van szó. Đinđić ultrabaloldaliként indul, a gyakorlat dolgában anarchistaként, az elméletben radikális kommunistaként határozza meg magát – diplomamunkájának témája Karl Korsch forradalom-elmélete –, és azért kerül börtönbe Ljubljánban 1974-ben, mert az egyre szervezettebb diákmozgalom keretén belül Jugoszláviát radikális baloldali pozícióból bírálja. Benne ismerhetjük Kropotkin egyik szerb fordítóját, és közismert, hogy egykoron a német baloldali terroristacsoport, a RAF módszereivel szimpatizált (frankfurti tanulmányai során számos hívükkel megismerkedett, és később négy Belgrádban elfogott német terroristának segített ügyvédet találni). Ehhez képest a '90-es évek elején, mint a szerb napilapokban megjelent írásaiból kiderül, Nagy-Szerbia létrehozása mellett kardoskodik (mellesleg Radovan Karadžić barátjaként), és körülbelül 1994 közepéig Milošević politikájának támogatója. A „fordulat” csupán azért következik be, mert nyilvánvalóvá válik, hogy Milošević kudarcot vallott, nem bizonyult elég jó hazafinak. Đinđić nacionalizmusa miniszterelnöksége alatt azután kifejezésre is juthatott, amit megannyi törvénytelen eljárás övezett (lásd ehhez Aleksandar Molnar izgalmas tanulmányát arról, hogy a rendkívüli állapot Carl Schmitt-i elmélete miként befolyásolta

¹ Horvát közgazdász és politikus (1928–2003), a marxista humanista *Praxis* folyóirat (1964–74) külső munkatársa.

Đinđić tevékenységét). A Đinđić-kormány idején vezették be a hittant az állami iskolákban, sor került az állam deszekularizációjára, a Szerb Pravoszláv Egyház befolyása pedig még inkább megnövekedett, s ekkor kezdődött meg a csetnikmozgalom rehabilitációja. Đinđićet a halála után sikerült a „polgári Szerbia” (aminek más kicsengése van, mint a „polgári Magyarország” kifejezésnek – az antikommunizmus persze közös bennük) jelképének kikiáltani, jóllehet pályafutásának ugyancsak torzító kisminkelése árán. Nehéz egyetérteni azzal a tipikusan „másodikszerbiás”² lamentációval, hogy „a Đinđić-éra véget ért”. Hát nem. Az européer mázzal bekent pragmatikus nacionalizmus él és virul, sőt mára egyeduralmodó lett. Đinđić az ideológiában a *master signifier*³ szerepét tölti be, amelynek működési feltétele, hogy minél üresebb legyen – senki sem tudná megmondani, pontosan milyen érdemei voltak, mégis állandó hivatkozási alap.

Đinđić személyének kultuszánál persze sokkal fontosabb mindaz, ami a 2000-es évek elején elkezdődött. Bármit gondoljunk is a Milošević-korszakról, a társadalom szerkezetét tekintve mégis a „tranzíció” részleges késleltetését jelentette, a deregulált piaci kapitalizmusnak csak a felemás bevezetését (ez a folyamat persze már jóval korábban megindult). A katasztrófa igazán csak a Đinđić-kormányval kezdődött el. Az elmúlt évtizedben az elképesztő méreteket öltő privatizáció során mintegy háromezer vállalat került a helyi lumpenburzsoázia és a transznacionális tőke kezébe, a politikai elit és az állami bürokrácia hathatós támogatásával. Már szinte nincs mit eladni. A pénzügyi piac háromnegyede a külföldi bankok irányítása alatt áll. A régióban itt a legkisebbek a gazdagokra kirótt adók, már ha egyáltalán itt adóznak... Másfelől a munkanélküliség 20–25 százalék körül mozog, az amúgy is rendkívül fragmentált szakszervezeti mozgalom elnyomása pedig erőteljesebb, mint valaha

(most éppen a sztrájkjog megnyirbálása van terítéken). A dezindusztrializáció többé-kevésbé lezárult folyamata pedig Szerbiát végképp jelentéktelen perifériává tette. Az állam egészen elképesztő mértékben a piaci dereguláció mintadiákjává vált: például „időnap előtt” csökkentette radikálisan a vámtarifákat, és egyedülálló módon már az Európai Unióba való belépést megelőzően teljesen szabaddá tette a külföldiek számára a földvásárlást. Az osztársadalmi katasztrófa utolsó fejezete föltehetően most kezdődik majd, a még megmaradt közjavak áruvá válásával, hogy beteljesedjen az elsődleges tőkefelhalmozás folyamata; ennek előszele már érezhető. Mindközben a szerbiai liberálisok továbbra is az „elmaradott”, „balkáni”, „kollektivista” népet ostorozzák, és legföljebb a korrupció ellen kelnek ki.

De a neoliberalis diskurzusról kérdeztél... Jobban szeretek ideológiáról beszélni, azonban talán a „diskurzus” kifejezéssel is érdemes eljátszani. Émile Benveniste úgy fogalmazott, hogy a diskurzus az, amit csak a beszéd alanyának és az alany térbeli-időbeli helyzetének ismeretében lehet értelmezni, hiszen ilyeneket mond: „itt”, „jövőre”, „ti”... A neoliberalizmus ugyan egyfelől a tőke bizonyos strukturális, elvont, személytelen dinamikáját jelenti, másfelől azonban diskurzusként is működik, és mindenekelőtt a politikai elit, illetve a *mainstream* közgazdászok szájából hallhatjuk. Noha a beszédmód tekintetében bizonyos változásokra sor került a válság óta, sajátos módon számos neoliberalis politikát folytató kormány hevesen bírálja a neoliberalis politikát, azaz önmagát. Lényeges azonban különbséget tenni a neoliberalizmus mint gazdasági eszme és a tényleges megvalósulása között. Egy dolog, mondjuk, a Hayek körül összegyűlt Mont Pelerin Társaság szabadpiaci utópiája (visszatekintve már jól látjuk, mi volt a neoliberalis agytrösztök állami támogatásának, illetve a neoliberalis gazdaságtan uralkodóvá tételének szerepe az amerikai egyetemeken) – és más a neoliberalis gyakorlat. A szabadpiac utópiája, mint minden rossz értelemben vett utópia, csak torz változatában valósulhat meg, hiszen a kapi-

2 *Drugosrbijanski* – a „második/másik Szerbia” kifejezés 1992-ben vált általánosan elfogadottá, amikor az ellenzéki liberális értelmiségiekből álló Belgrádi Kör kiadta a *Druga Srbija* című kötetet. Elsősorban a szerb nacionalizmussal szembenálló polgárookra utal.

3 Franciául *le signifiant maître*; „mesterjelölő”.

talizmus hiperpiaci változata természetesen csak erőteljes állami, illetve szupranacionális beavatkozással tartható fenn. A neoliberális állam például kerül-fordul a pénzügyi szektor megmentésére vállalkozik, a közjavakat közönséges árukká változtatja, kegyetlen megszorításokat vezet be... Mindeközben a jog és az erőszakmonopólium eszközeivel elfojtja az ellenállást, a szakszervezetek jogainak eltüntetése és a rendőrségi beavatkozások kéz a kézben járnak. Az állam újraelosztó, egyenlősítő „bal kezének” növekvő eljelentéktelenedése – azaz a jóléti állam, illetve kelet-európai változatának eltűnése – egyúttal az állam fegyelmező és büntető infrastruktúrájának, „jobb kezének” kiterjesztését jelenti. Ide is érvényes az a meglátás, miszerint a magántulajdon abszolutizálása éppen a maximális államot feltételezi. Ami a tőkeáramlás számára kedvező dereguláció, az a nép számára túlfeszített szabályozás és elnyomás. Teszem azt, a Trojka⁴ és a görög kormány násza igen távol áll a koercív társadalmi viszonyok eltűnésének víziójától. Azért nem árt megjegyezni, hogy nem vagyok a jóléti állam visszaállításának a híve sem.

Diáklázadás Buenos Airstől Belgrádon át Budapestig

Milyen okból vált a szerbiai diákmozgalom egyre radikálisabbá?

A szerbiai diákmozgalom, amióta csak létezik, radikális. Az elmúlt évek eseményei kísértetiesen emlékeztetnek a harmincas évekre: hasonlóak a követelések (egyetemi autonómia, „progresszív tandíj”), az ellenfelek (a kormány, az egyetem vezetősége, az egyetem által felbérelt rendőrség/testőrség, a fasiszták), a módszerek (sztrájk, egyetemfoglalás barikádokkal)... És a ma is mindenekelőtt radikális baloldaliakból álló diákmozgalom éppen olyan láncreakcióként vonul végig a délszláv térségben, mint akkoriban. Például 1936-ban a belgrádiakat követően a ljubljana-i és a zágrábi diákok is sztrájkba fogtak. Ezeknek a diákoknak egy része a térség első

koncentrációs táborába került. Aztán ott van a valójában évekig elhúzódó belgrádi – pontosabban összjugoszláv – ’68, amely során megalakult a *Crveni Univerzitet „Karl Marks”* („Karl Marx” Vörös Egyetem), a diákok a vörös burzsoázia eltávolítását és a valódi szocializmust követelték... Kevésbé ismert, de a ’96/97-es diáktüntetések – amelyek mellett egy valamivel szerényebb „polgári demonstrációsorozat” is zajlott – jelentették a legfontosabb Milošević-ellenes lázadást, ez átfogóbb és katartikusabb volt a 2000-es eseményeknél... De térjünk vissza a mába. Amióta 2005/06-ban Szerbiában – is – bevezették az ún. bolognai rendszert, az ellenállás különböző formákban nyilvánult meg: egyetemfoglalások, tüntetések, fórumok... A horvátországi diákmozgalmat világszerte az újszerű ellenállási formák kiötlőjeként ismerik, holott – amellet, hogy ezek az alakzatok korántsem újkeletűek, pláne nem az *Occupy* mozgalom vagy az *Indignados*⁵ invenciói – az ottaniak számára a legnagyobb ösztönzés a belgrádi mozgalom volt. A belgrádiak kezdeti mérsékelt követeléseivel mellé – amelyek eleinte a tandíjra, majd a pontrendszerre vonatkoztak – mára odakerült a mindenki számára ingyenes oktatásért folytatott küzdelem is. Ez a radikalizálódás, azt hiszem, több okból ered: nyilvánvalóvá vált, hogy a diákparlament mit sem ér (az egyes pártok ifjúsági tagozataiból kikerült képviselőit az egyetemi vezetőség, illetve a kormány emberei úgyis leszavazzák), immár minden generáció a nyilvánvalóan rémes bolognai rendszerben tanul, a gazdasági válság pedig tovább mélyítette a társadalmi feszültségeket... Nem utolsósorban megerősödött a fiatal rendszerellenes baloldal, amely levonta a végső következtetéseket.

A magyarországi diáktüntetések alkalmával két beszélgetést is vezetél – egyet Pécsen, egyet pedig Pesten –, amelyeken a horvátországi és a szerbiai egyetemfoglalókkal a hazájukat érintő oktatási problémákról szóltatok. Milyennek tűnt

⁴ Az Európai Bizottság, a Nemzetközi Valutaalap és az Európai Központi Bank hármasa.

⁵ Jelentése: „földremlők”. A spanyol diáktiltakozók elnevezése, akik 2011-ben hetekre lebénították a madridi *Puerta del Sol*. Az előtte említett *Occupy* („foglald el”) mozgalom közel fél évvel később, New Yorkból indult útjára.

a számokra a magyarországi diákmozgalom, a Hallgatói Hálózat munkája?

Soha nem volt még ilyen jó érzés Magyarországon lenni, azt hiszem, ez az egyik legfontosabb társadalmi esemény a rendszer-váltás óta. Annak pedig külön örülök, hogy éppen a pécsi diákfórum keretein belül beszélhettem először a magyarországi nyilvánosságban, fiumei, zágrábi és belgrádi barátaim oldalán. A Hallgatói Hálózat szervezőképessége és ereje bámulatos. Úgy vélem, hogy a fórum – mint a közvetlen demokrácia, a radikális egalitarizmus alakzata – a diákmozgalom legfontosabb eleme, akárcsak a közjavakat valóban autonóm módon kezelő egyetemfoglalás, még ha ez utóbbi felmás módon került is alkalmazásra. A követelések közül pedig a szociálisan hátrányos helyzetűekre vonatkozó volt a legjelentősebb. Ugyanakkor az volt a benyomásom, hogy a társadalom jelenlegi állása miatt – ha szabad így fogalmaznom – a mozgalom „transzcendentális illúziókat” táplált a kormány abszolút felelősségét illetően. Amióta a kapitalizmus neoliberais szakasza kezdetét vette, a közoktatás leépítése is ütemesen zajlik. A New York-i fiskális válságra adott reakció – ami a teoretikusok szerint később a neoliberais gyakorlat általános mintájául szolgált – egyik eleme a tandíj bevezetése volt a CUNY⁶ szakjain, Margaret Thatcher pedig Nagy-Britanniában (miután nem sikerült elfogadtatnia a nyilvánossággal a tandíjat, ezt csak a *labouristák* vezették be 2003-ban) bizonytalanná tette az egyetemi oktatásban dolgozók helyzetét, létrehozta a rövid időre szóló szerződések rendszerét, s ezzel megteremtette a kiszolgáltatott prekariátust. Ez csupán két példa, mindenesetre látható, hogy a közoktatás megszorításának strukturális, rendszerszintű okai vannak. Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt évtizedben a földkerekség valamennyi pontján zajlott a harc, Buenos Aiestől Moszkváig, Kanadától Malajziáig. „*De te fabula narratur*”, azaz „rólad szól a történet” – ezt mondtuk a magyarországi diákoknak, azt sugallván, hogy egy

globális folyamat, és nem pusztán lokális érdekeltségű vállalkozás részei. Sokak szerint a diákok túl radikálisak, én viszont ezzel szemben egyedül azt rónám föl nekik, hogy nem eléggé azok. Remélem, a diákmozgalom követelése az évek során még átfogóbbakká válnak, elvégre Szerbiában sem a mindenki számára ingyenes felsőoktatás követelésével kezdtük 2006-ban.

Lóvá tett Stendhal

Az elmúlt évben, a kishegyesi Dombos Fest táborában Tamás Gáspár Miklóssal beszélgettél, az utolsó neki szegezett kérdésed pedig úgy hangzott, hogy milyen olvasnivalót ajánlana egy olyan fiatalnak, aki most ismerkedik a rendszerkritikai baloldallal? TGM humoros választ adott: Stendhal három nagyregényéhez utasítaná az olvasót... Kíváncsi volnék, te melyik olvasmányokban látod a radikális baloldalhoz vezető utat?

Én viszont rajtad bosszulom meg, hogy lóvá tettek Stendhallal, először a kérdésed mellé válaszolok majd. Mint ismeretes, az olvasás története (no meg az írásé, ebben Leo Strauss mindörökre a mesterünk marad) összefonódik a társadalmi emancipációk történetével, olyan alakok tartoznak ide, mint az Isten igéjével végre bensőséges kapcsolatba kerülő paraszt, az olvasó nő vagy a feketék analfabetizmusa ellen küzdő abolicionista. A klasszikus munkásmozgalom története is tele van olyan jelenségekkel, mint a tiltott olvasmányok terjesztése, a cenzorokkal vívott küzdelem, a fölvilágosító szövegek közösségi olvasása vagy az elszánt önképzés... A *bibliothèque populaire*, a *bibliothèque démocratique* pedig alkalmat szolgáltatott a felforgató eszmék megismerésére. Az olvasás a privilegizált rétegek kiváltsága maradt volna, ha a kellő szabadidővel, lámpafénnyel, magánélettel, könyvre elegendő pénzzel és erővel nem rendelkezők annyiban hagyják a dolgot. Kubában – azután pedig az Egyesült Államokban – a tizenkilencedik században közösségi fölolvásokat, hivatalos lektorokat alkalmaztak a gyári munkások mellett, a kormány azonban hamar megneszelte e tevékenység felforgató po-

⁶ The City University of New York.

tenciáljait, és betiltotta: erre a munkások titkos fölolvadásokat kezdtek szervezni. Eric Hobsbawm egy helyütt azt sugallja, hogy a radikális mozgalmak terjedése Európában leginkább a *Kommunista kiáltvány* vagy *A tőke* terjesztésének számadataival mérhető fel a legkönnyebben. Frans Masereel *Olvasó munkását*, amelyen egy izomkolosszus az olvasmányába mered, ezen háttér ismeretében kell látni. Erről eszembe jut egy fénykép is, amin munkások láthatóak, amint az 1948. június elsején megrendezett Könyvnapon olvasnak (egyikük Kossa István *A Dunától a Donig* című könyvét bújja), munkaruháiban, sapkában, a szájuk sarkában cigarettával. Amikor ma közlik le, mindig kihangsúlyozzák – mintha nem lenne eléggé világos –: „beállított fénykép”. A pusztá leleplezésnél sokkal izgalmasabb Žižek hegelianus értelmezését kihasználni, amely szerint a sztálinizmusban rendkívül fontos, hogy „a látzat maga a lényeg”. Értsd: ez a rendszer tényleg demonstrálni akarta, hogy a munkások olvashatnak és olvasnak, legalább a szimuláció szintjén ragaszkodott a felvilágosodás, az osztálytársadalmi emancipáció örökségéhez. Tagadhatatlanul többértelmű folyamatokról van szó. A XIX. században az olvasás alanyává vált munkás nem feltétlenül fölforgató és lázadó. A közkönyvtárak, ahogyan a gyári iskolák is, a ravasz kontroll eszközei voltak, hiszen gondosan megválogatott, a figyelmet a politikai kérdésekről elterelő olvasmányokat adtak a feltörekvő olvasók kezébe. De az egykori szakszervezeti könyvtárak adataiból is kiderül, hogy a német szociáldemokrácia pedagógiai optimizmusa túlzó volt, hisz a tagok leginkább a szórakoztató irodalom remekeit kölcsönözték ki... Rancière, aki az archívumokban elmélyülten vizsgálta a munkásmozgalmakkal kapcsolatos dokumentumokat, úgy találta, hogy a dolgozók jelentős része nem az önálló munkáskultúra kialakításán törte a fejét, hanem inkább a középosztály szokásait, ízlését, érzésvilágát igyekezett mímelni, s, teszem azt, a költeményeit is ennek majmolásával alkotta meg; igaz, így leépítette a kulturális egyenlőtlenségeket. Egyszer majd át

kéne gondolni, hogy a virtuális tér, ez a sok tekintetben ultrademokratikus intézmény, mindenki számára nyitva álló megosztathóságával, az ingyenes könyvrengeteggel, a társadalomkritikai blogokkal, a kommentháborúkkal és a mémgyárakkal, miként hat ki az olvasás szerepére a radikális ellenkultúrában.

S most térnek a kérdésre, azaz a saját egykori kérdésekre. Ez azt föltételezi, hogy a radikális baloldalhoz az olvasmányokon keresztül juthatunk el. Van egy kép, Kaján Tiboré, az *Utam Marxhoz*, amelyen Lukács menetel egy hatalmas könyvhalmazon keresztül, afféle történelemmetafizikai szükségyszerűséggel, a csúcson lévő Marx irányába. Ez az ábrázolás tán a *Bildungsbürger*⁷ fejlődését sem írja le egészen megfelelő módon, hát még másokét. Noha a fordulatok, a damaszkuszi utak, az interpellációk történeteiben az olvasmányélmények kétségtelenül fontos szerepet játszhatnak (gimnazistaként én a *Gazdasági-filozófiai kéziratokat* olvastam állandóan, meg éppen Lukácsot, meg Antonio Gramscit, előtte pedig a történelmet fölszabadító, egyenlőségre törekvő harcok soraként bemutató könyveket), de végső soron mégsem ez a leginkább meghatározó. Hanem a közösségi kohézió, bizonyos konkrét küzdelmek, a szolidaritás élményei – a „*van, tehát lehetséges*” tapasztalata, korábban képtelennek tűnő, elképzelhetetlen formák megvalósulása. A képtelenségre pedig igazi választ csak a valóság adhat – ez egy kifejezetten kellemes arcücskés. A valóban a „közös” gyakorlatán nyugvó közösségekben, amelyekről a folyóiratunk harmadik számának előszava részletesen szól, az egyenlőség nem egy majdan elrendő állapot, hanem kiindulópont, axióma – itt és most. Az ilyen közösség vonzereje a benne rejlő utópikus többletből fakad, hiszen megelőlegezi a jövő tényeit. És nem is kell annyira keresni, voltaképpen mindig itt van karnyújtásnyira, lehetőségként, „*mint a hó alatt*”, mondja Colin Ward. Az olvasmányok csak ennek keretén belül nyerhetik el értelmüket.

7 Művelt polgár, nagypolgár (német).